

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
KENT ÇALIŞMALARI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KENT HAKKI KAVRAMININ TARİHSEL
SERÜVENİ, AÇIMLARI VE İMKÂNLARI**

**HAMDUSENA EŞREFOĞLU
2501170553**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ENES KABAKCI**

İSTANBUL- 2020

ÖZ

**KENT HAKKI KAVRAMININ TARİHSEL SERÜVENİ,
AÇIMLARI VE İMKÂNLARI
HAMDUSENA EŞREFOĞLU**

1960'lı yılların sonunda bütün bir öğrenci hareketleriyle çalkalanan Paris'in politik atmosferinde, Henri Lefebvre tarafından geliştirilen "kent hakkı" kavramı, kentte yaşayan bireylerin sahip olduğu yaşamsal ve kentsel hakları, gündelik hayatın tüm veçhelerini kapsayan bir haklar bütünü olarak ele alır. Lefebvre'in kenti Marksist açıdan ele alarak ileriye dönük bir kent tahayyülü kuran ve bunu mümkün kılacak farkındalığı ve mücadeleyi ön plana çıkaran yaklaşımı sonrasında kent hakkı tartışması günümüz kent çalışmaları literatüründe önemini ve güncelliğini korumaktadır.

Kent hakkı kavramının geçmişini, ortaya çıkışını, teorik zenginliğini ve bugün için sahip olduğu potansiyelleri derinlemesine irdeleme amacındaki bu tez; öncelikle Weber'den itibaren şehrin bilimsel nesne olarak konumlandırılma sürecini ele alacak, sonrasında ise Fransa'nın 1960'lı yıllardaki politik atmosferini açıklayarak ortaya çıkışını dolayımlayan tüm tarihsel ve toplumsal koşullarla birlikte "kent hakkı" kavramını tartışmaya açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lefebvre, Kent hakkı, Şehir hakkı, Kent sorunu, Kentsel devrim

ABSTRACT
HISTORICAL ADVENTURE, EXPLICATIONS AND
POSSIBILITIES OF THE CONCEPT OF URBAN RIGHT
HAMDUSENA EŞREFOĞLU

In the political atmosphere of Paris, which was shaken with all student movements at the end of the 1960s, the concept of “the right to the city” developed by Henri Lefebvre treats the vital and urban rights of individuals living in the city as a set of rights that encompass all aspects of daily life. After Lefebvre’s approach to the city from a Marxist perspective, creating a forward-looking city imagination and bringing the awareness and struggle to the foreground that will make it possible, the discussion of the right to the city maintains its importance and up-to-date in today’s urban studies literature.

This thesis aims to examine the history, emergence, theoretical richness of the concept of the right to the city in depth and its potentials for today; first, it will discuss the positioning process of the city as a scientific object since Weber, and then, by explaining the political atmosphere of France in the 1960s, it will open the concept of “right to the city” to discussion with all the historical and social conditions that mediated its emergence.

Keywords: Lefebvre, Urban right, The right to the city, Urban question, Urban revolution

ÖNSÖZ

*“Bir cümle üstünde saatlerce durmak vardı:
Kafasına yürüyenlerden birini seçmenin sorumluluğu vardı.
Kelimelerin yetersizliğini öğreniyordu.”¹*

14 yıl önce, uzun bir yolculuk sonrası Haydarpaşa Garı’na ilk kez vardığımda karşılaştığım manzara için ağızımdan şu sözcükler döküldü: “Çok güzel!” Gördüğüm şeyi bugün bile unutmam mümkün değil. Fakat artık o ilk sefere mahsus kör bakış yok. Kent içindeki görüş açım genişledikçe kentin aslında öbeklerden oluştuğunu ve kentin içinden kentlerin çıktığını görmek çok zamanımı almadı. Zenginliğin, yoksulluğun, itiş kakışın, imkânların ve sınırlılıkların biraradalığına olan hayretim ise hiç dinmedi. Haydarpaşa’ya bir sonraki gidişim aylar sonraydı. Bu defa bir şey söylemeden trene atladım. Artık güzellikten başka şeyler düşünüyordum. Kendimden hareketle, kentte yaşayan herkesin kent hakkında, semt hakkında, en olmadı mahallesi hakkında mutlaka söyleyecek bir sözü olduğuna inancım tam. “Ateş yakanın ne çok yakacak şeyi vardır - oysa ne az şey yakabilir...” diyor Oruç Aruoba. Öyleyse dönüp kentlerimize bakalım. Kentte olanın ne çok söyleyecek sözü vardır - oysa ne kadar az şey söylenir. Ey kentin ateşini yakanlar! Neredesiniz?

Kentin ateşini yakanları ararken yazmaya karar verdiğim tezimin konusunu belirlememde iki temel faktör etkili oldu. Bunlardan ilki kişisel hikayemin kır ve kent arasında kalmış kökenlerine dayanıyor. Çocukluğu bozkırda geçmiş, kentle ancak ilk gençliğinin esrik günlerinde karşılaşılabilmiş birisi için yalnızca romanlarda okuduğu ve ekranlarda gördüğü büyük şehrin kendisi kadar merak uyandıracak ne olabilir? İkincisi ise siyaset bilimine olan ilgimin kentle buluşacağı bir alan olarak kent politigi. Kent hakkı, mikro ölçekte yürütülecek bir tartışmanın sosyolojik ve politik zeminini kurmak için oldukça verimli bir kavramsal çerçeveyi sunabilme ihtimali ile tezin temel meselesi hâline geldi ve olaylar gelişti. Özetle bu çalışma, kent hakkı aracılığıyla kent üzerine söyleme denemesi olarak kaleme alındı.

¹ Yusuf Atılgan, **Aylak Adam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 42.

Bu tezin tamamlanmasında katkısı olan ve bu yolda benimle birlikte yürüyen pek çok insan oldu. Emeklerinin karşılığı olmadığını bilsem de onlara bir kez de burada teşekkür etmeyi borç bilirim. İlk teşekkür destek ve teşvikleriyle sebat etmemi sağlayan ve bu tezin yazılabilmesi için her türlü imkânı yaratmak için uğraşan Prof. Dr. İsmail Coşkun'a. Sabrını ve özverisini esirgemediği için teşekkür ederim. Tez süreci boyunca tecrübelerinden oldukça faydalandığım Prof. Dr. Yücel Bulut'a paylaşımları ve katkıları için teşekkür ve minnetimi belirtmek isterim. Tez çalışmamın yürütülmesinde yönlendirmelerini esirgemeyerek her fırsatta yardım elini uzatan Doç. Dr. Murat Şentürk'e bana inandığı için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ergül Pulice'ye hayatımdaki yol göstericiliği ve tez süresince verdiği destek için ne kadar teşekkür etsem az kalır. Yine de teşekkürler. Bana çok şey öğreten çocukluk arkadaşım Kerem Eser'i zor zamanlarımda beni cesaretlendirmede gösterdiği üstün çabasından ötürü tebrik eder, tezime katkıları için kendisine teşekkür ederim. İlgisi ve desteğiyle beni ayakta tutan Alican Yıldırım'a, sorularıyla zihnimde dehlizler açan Erdem Uluçınar'a, eşzamanlı yürüttüğümüz tez çalışmalarımız dolayısıyla bana ortaklık eden Ertuğrul Altınözen'e ve güler yüzünü ve yardımlarını sakınmayarak çalışmamı titizlikle takip eden Kadir Yavuz Emiroğlu'na çok teşekkür ederim.

Beni yetiştiren, hayatım boyunca her türlü fedakârlığı göstererek yanımda duran, arkamı kollayan ve bu tezin ortaya çıkmasının ilham kaynaklarından olan canım aileme müteşekkirim. Kardeşim Serap Eşrefoğlu'na nazımı çektiği ve sorunları çözmedeki ustalığı için ayrıca teşekkür ederim. Begüm Uzun ve Sevde Tunçbilek'e bu süreçte beni yardımları ve dostlukları ile kucakladıkları için şükran borçluyum.

Ve son olarak, en büyük teşekkür aceleciliğim karşısındaki sabrı, amatörliğüme rağmen anlayışı, samimiyeti, rehberliği ve katkıları ile bu tezin yazılmasını mümkün kılan tez danışmanım Prof. Dr. Enes Kabakçı'ya. Bu sürecin kolaylaştıran tarafı olduğu için hocama minnettarım.

İSTANBUL, 2020
HAMDUSENA EŞREFOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTE AÇILAN EŞİKLER

1.1 Şehri Kazanmak: Primus Inter Pares	9
1.1.1 Şehrin Doğası	9
1.2 Georg Simmel: Metropol.....	16
1.2.1 Yabancı.....	16
1.2.2 La Modernite.....	17
1.2.3 Kent İnsanı.....	18
1.2.4 Çatışma	22
1.3 “Okul”lu Olmak: Robert Ezra Park.....	24
1.3.1 Rüzgârlı Şehir.....	24
1.3.2 Okul Yolunda Park	27
1.3.3 Yapı ve Gelenek.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KENT HAKKININ KIYISINDA:PARİS KUŞATMASI

2.1 68’in Patikaları.....	37
2.1.1 CoBRA ve Harfçiler.....	39
2.1.2 Harfçi Enternasyonal (<i>Lettrist International</i>).....	41
2.1.3 Durumlar ve Bütüncül Şehircilik.....	43
2.2 Sitüasyonistler	45
2.2.1 Meta ve Değeri.....	47
2.2.2 Şehir	48
2.2.3 Çığlar Tetikleniyor.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT HAKKI

3.1 Don Kişot ve Sancho Panza Arasında	53
3.1.1 Eleştirel Kent Teorisi.....	54
3.1.2 Gündelik Hayat.....	56
3.2 Marksist Şehir	58
3.2.1 Geleceğin Rüyası.....	62
3.2.2 Kent Sorunu.....	64
3.2.3 Tayf.....	65
3.3 Bu Bir Devrim Mi?.....	66
3.3.1 Kent Toplumuna Doğru.....	67
3.3.2 Kent Hakkı.....	71
3.3.3 Lefebvre'den Sonra	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	85

GİRİŞ

1994 yılında, Lefebvre'in vefatından üç yıl sonra, *Espaces et sociétés* dergisinde, aynı zamanda derginin kurucularından biri olan Lefebvre'in güncelliği üzerine "Présentation: Actualités de Henri Lefebvres" başlıklı bir yazı yayımlanır. Yazının tartışma konusu Sovyetler Birliği'nin dağılışından ve nispeten başarısız olan 68 Hareketi'nden sonra Lefebvre'in fikirlerinin geçerliliğini koruyup korumadığı üzerinedir.¹ Yazarlar, öğrenci hareketinin başladığı ve Lefebvre'in eleştirel düşünmeyi öğrettiği öğrencilerinin bulunduğu Strasbourg'ta bile unutulduğu iddiasındadır. Bu iddianın altında teorik-metodolojik konulardan ziyade sosyal problemlere eğilmesi, fikirlerinin hızlı bir şekilde popüler olması ve çalışmalarındaki belirsizliklerin bir çeşit kaçınma yaratması gibi sebepler olsa da iddianın aksine 90'larda Lefebvre ve çalışmaları hakkında bir yoğunlaşma olduğunu görmek bugün çok daha kolay. 90'ların sonunda Kanadalı sosyolog Rob Shields, *Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics* kitabında Lefebvre'e, şimdiye kadar yazdığı her şeyin aşk olduğunu iddia etmeye cesaret edebilen belki de tek komünist - kesinlikle tek politik ekonomist payesini verirken² onun güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koyarak geniş bir kaynakça ve dizin sunar. Öte yandan 1996 yılında Kofman ve Lebas'ın derlediği şehir üzerine yazıların giriş bölümünde Lefebvre'in ekonomiden mimarlığa, coğrafyadan ekolojiye pek çok alana ilham kaynağı olduğunun altı çizilir.³ Öyle ki, ölümünden sonra düzenlenen "Henri Lefebvre: Traces de Futurs" konferansındaki katılımcılar, çok farklı disiplinlerden gelmelerine rağmen onun temalarını ve metodolojisini ortak payda olarak sürdürmüşlerdir.

Lefebvre ile birlikte 1968 yılına yıldırım gibi düşen *Şehir Hakkı (Le droit à la ville)* çalışması 1996 yılında ilk İngilizce basımını yaptığında HABITAT⁴ İstanbul'da

¹ Monique Coornaert & Jean-Pierre Garnier, "Présentation: Actualités de Henri Lefebvre" *Espaces et sociétés*, C. 76, 1994, s. 5–11.

² Rob Shields, *Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics*, New York, Routledge, 1999.

³ Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, "Lost in Transposition: Time, Space and the City", *Writings on Cities*, Ed. Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, Oxford, Blackwell, 2000, s. 40.

⁴ Habitat, sürdürülebilir insan yerleşimlerinin temini ve kente dair sorunların detaylı olarak ele alındığı, yirmi yılda bir Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen bir konferans dizisidir. İlki 1976 yılında

yaşanabilir kentler başlığı altında ikinci kez toplanır. Herkes için konut, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun katılımındaki payı, uluslararası göç, toplumsal cinsiyet eşitliği, dezavantajlı gruplar ve yoksulluk gibi kentleşme süreçleri ile beraber gelen başlıklar hedef olarak seçilir⁵ ve bu toplantının çıktısı olarak şehir hakkı kavramı uluslararası alanda ivme kazanır. Habitat III'ün gerçekleştirildiği 2016 yılında ise şehir hakkı toplantının ana gündem maddesi olur ve aynı yıl Lefebvre'in *Şehir Hakkı* Türkçeye kazandırılır. Her ne kadar kitap Türkçeye *Şehir Hakkı* başlığıyla çevrilmiş olsa da literatürde aynı kavramın kent hakkı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Başlangıçta bu durum bir çeviri problemi gibi anlaşılabilir. Ancak şehir ve kent kavramlarının kullanımının dil açmazından öte bir anlamı olduğu da tartışılmaktadır. Lefebvre çalışmasının başlığında Fransızca *kent* anlamına gelen *urbain* kelimesi yerine *şehir* anlamına gelen *ville* kelimesini kullanır. Fakat başlıkta işaret ettiği anlam oldukça açık olmasına rağmen metin bir kentsel yaşam kurgusunu ve geleceğini içerir. Dahası Lefebvre açık bir şekilde, anlatmak istediği şeyin *kentsel yaşam hakkı* olarak formüle edilmesinin çok daha yerinde olacağını belirtir. Şehir hakkı yerine kent hakkı kavramını kullananlardan birisi olan Peter Marcuse kent hakkını, yalnızca bir şehri değil toplumun tamamını ilgilendiren bir talep olarak yorumlar.⁶ Bu yorumda hem Lefebvre'in kent tasavvurunun gelecekteki bir mekânsal-zamansal eksenini işaret etmesinin hem de kent hakkının bir haklar kümesinden oluşan toplumsal adalet hakkı olmasının payı vardır. Nitekim, Marcuse'un da belirttiği üzere Lefebvre ileride oluşması muhtemel toplum için özellikle kullanım değeri üzerinden tanımlanan şehir değil değişim değeri üzerinden tanımlanan kente atıf yaptığını ifade eder. Öte yandan, Lefebvre'in kent hakkı kavramını doğrudan kullanmaması ve şehir söz konusu olduğunda bir yapının düşünülmesi gerektiğini vurgulaması kentin, özel mülkiyetin ve yıkımın mekânı olarak algılanmasına yol açmış durumda. 1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen 'Avrupa Kentsel Şartı' gibi kentli haklarını ya da kent

Kanada'nın Vancouver şehrinde, ikincisi 1996 yılında İstanbul'da ve sonuncusu Ekvator'un başkenti Kito'da olmak üzere şimdiye kadar üç defa toplanmıştır.

⁵ Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II, "Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu: Hedef ve İlkeler, Taahhütler ve Küresel Eylem Planı" (Habitat Agenda and İstanbul Declaration, March 1997), T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1999.

⁶ Peter Marcuse, "Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı?", *Kâr İçin Değil Halk İçin*, Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 63.

hakkını gündeme alan çalışmaların da etkisiyle şehir hakkı kavramının devrimci ve mücadeleci kimliğinden uzaklaştırıp neoliberalizmin araçları ile şekillendirilen ve yönetilen bir kent hakkı fikrinin yerleştirilmek istendiği düşüncesiyle Türkiye’de, kent hakkının zaten kapsam alanında bulunan, kentli hakları kavramı sıkça kullanılıyor. Kentli haklarının içeriğine bakıldığında kent hakkına omuz veren yaşama, barınma, konut, altyapı, fırsat eşitliği ve katılım hakları gibi temel faktörleri ve dahasını görmek mümkündür.⁷ Ne var ki, kent hakkı kavramını kullanmaktan kaçınmak Lefebvre’in *şehir hakkı* başlığıyla ele aldığı, fakat sonrasında *kentsel yaşam hakkı* olarak revize ettiği ideale ulaşmak için yine de bir kanal açabilecek pozisyonda görünmüyor.

İnsanın hayatta kalma motivasyonunu basamaklandıran Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi, bir kategoriden diğerine geçebilmek için içinde bulunulan boyutta tatminkâr bir seviyeye ulaşılmış olmasını şart koşar. Aynı zamanda bu hiyerarşik yapı öylesine bireyseldir ki dış etkilere değil içsel kaynaklardan beslenir. Henüz ulaşılmamış olana duyulan merak ve arzu bireyi harekete geçirir. Kent hakkı toplumsal bir ihtiyaç olarak karşımıza çıksa da aslında aynı zamanda kentleşmenin yarattığı bireyin kentli kimliğinden doğan bir ihtiyaçtır. Çünkü kent hakkı yaşamsal, toplumsal, siyasal ya da kültürel bütün ihtiyaçları ve hakları kapsar. Başta Lefebvre olmak üzere David Harvey, Don Mitchell, Neil Brenner gibi kent hakkı konusunda çalışan düşünürler, kentsel hayatın temiz hava, temiz su, konut, eğitim, katılım, altyapı, ulaşım, sağlık gibi bileşenlerinin kentte yaşayanlar açısından ihtiyaç temelli birer hak olduğunu ve bu doğrultuda mücadele edilmesi gerektiğini savunur. Bu çizgide Lefebvre, “...nüfusun bütün kesimlerinin kent kaynaklarına erişebildiği ve alternatif hayat tarzlarının denenebildiği, gerçekleşmesinin mümkün kılındığı bir kent biçimi”⁸ kurgular. Tam da bu sebeple, kent hakkını ve kent toplumunu zaman-mekân ekseninden hareketle ileri bir düzlemde, gelecekteki bir ufukta tahayyül eder. Ulaşılması gereken bir sonraki istasyon, toplumun ihtiyacı olan sağaltım hâlidir.

Kent hakkı tartışması 1960’lı yılların atmosferinin bir ürünü olmakla birlikte kentin ve kent çalışmalarının oldukça köklü bir tarihi vardır. Dolayısıyla kent hakkı

⁷ İlhan Tekeli, **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 188.

⁸ Christian Schmid, “Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Anaakımı”, **Kâr İçin Değil Halk İçin**, Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s.72.

tartışmasına başlamadan önce, birinci bölümde, kentin bir problem alanı olarak ne şekilde, hangi bağlamlarda ve kimler tarafından ele alındığı açıklanarak bu tezin kavramsal zemini oluşturulacaktır. Kent çalışmalarının başlangıç noktası olarak alınan Weber'in *The City* başlıklı çalışması, şehir konusundaki farkındalığın sistematik olarak ortaya konması bakımından öncü bir nitelik taşır. Şehirlerin tarım toplumlarından farklı özellikler sergilemeleri itibariyle kırsal olandan ayrışması ve kurumsallığı, söz konusu çalışmada, geçmişin örüntüleri takip edilerek analize tabi tutulur. Hem çalışmasının ana hatlarının tarihselliği hem de bulunduğu yer ve dönem itibari ile Weber, şehrin kavramsal olarak incelenmesine ve sonrasında kent hakkında sorulacak sorulara zemin hazırlar. Çalışmanın bu denli önemli olmasının altında yatan şey, geç sanayileşme ve romantik Alman geleneğinin muhafazakâr yapısının yansıması olarak görülen tarihsel tikelciliğin etkisi altında sahneye koyulmuş olmasıdır. Weber'in Batı özgüllüğü ile ilişkilendirdiği şehir meselesini, Batı şehrinin dönüşümünü ve modern kapitalist düzen ile gireceği ilişkinin basamaklarını ören ve geliştirmeleri somutlaştırmaların izlediği *The City*'de takip etmek mümkündür. Ayrıca klasik dönemin kent sosyologlarından farklı olarak, 19. yüzyıl Almanyasının genel durumunun etkisi ve kapitalist örgütlenmenin ve rasyonalizmin araçları ile şehir kavramının anlamlandırılması için bir rota çizer. Simmel ise şehri modernite sorunu içerisinde ele alarak klasik döneme damgasını vurur. Sanayileşme süreci ile birlikte oluşan kentleşme olgusunun yarattığı kentsel yaşamın temsil mekânı hâline gelen şehrin çıktılarını ve parçalı bünyesini problem hâline getirir. Artık Weber'in klasik anlamda ele aldığı şehirler değil modernitenin ürettiği kentler, gündelik hayatın mahallini oluşturur ve Simmel'in kentlere olan ilgisi, modernitenin ikircikli düğümünü çözmek üzerine odaklanır. Chicago Okulu'nun kent çalışmaları temsilcisi olarak Robert Ezra Park hem bir ekolün yaratılıp sürdürülmesi hem de kişisel tarihinin ürettiği kompakt deneyimi ile bu çalışmanın kaynaklarından birini oluşturur. Amerikan şehirlerinin kendine has kentleşme süreçlerinin toplumsal olana etkisinin incelendiği bu dönem, Park ve öğrencilerinin araştırma sahasına dönüşür. Kendi zamanının dinamikleri içerisinde, bitki ve hayvan ekolojisinden esinlendikleri kavramları insan ekolojisi adını verdikleri yaklaşıma entegre ederek insanların şehirlerdeki dağılımını ve bunları etkileyen faktörleri çalışmalarının merkezine oturturlar. Bu tezde klasik dönem kent çalışmaları kent hakkı kavramının düşünsel

temellerini oluşturmaları hasebiyle ele alınmıştır. Kentin ve kentleşme süreçlerinin öncesi ve akıbeti bilinmediği sürece kent hakkının nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığını anlamak mümkün olmayacağı gibi içini doldurmak da kör kuyuya taş atmaya benzeyecektir.

Kuşkusuz kavramlar ve teorik tartışmalar ortaya çıktıkları dönemin ve yerin tarihsel-toplumsal koşullarıyla doğrudan bir ilişki içerisindedir. Bu yüzden ikinci bölümde, Lefebvre'in meskeni ve ilham kaynağı olan Paris'in dünya savaşlarından sonra büründüğü ruh hâli ve toplumsal görüngü, sanat akımları çerçevesinde ele alınacak ve 1968 Hareketi olarak anılan Paris ayaklanmasının perde arkasında bulunan devingenliğin kodları çözülecektir. Bu bölümün asıl amacı, Lefebvre'in doğup büyüdüğü şehrin hem uluslararası atmosferin etkisiyle metalaşmanın öznesi hâline gelmesine hem de Lefebvre'i besleyen kaynakların kent hakkının dile getirilme sürecindeki katkısına kesitler hâlinde göz atmaktır. Marksist perspektifin egemenliğini kurmaya başladığı bu süreçte savaşların karamsar havasına ve sanatın piyasanın hakimiyeti altına girmesine tepki olarak bağımsız yaratıcılığın ve özgürlüğün sloganı olacak akımlar birbirini izler. Sloganlar savaş sonrası genç kuşağın kendine çizdiği yol olacak ve sanatın, toplumsal ve politik olayların şekillenmesinde başrol oynamasına yardım edecektir. Tezde, bu gençlerden biri olan Guy Debord'un ve Sitüasyonistlerin Lefebvre ile kısa süreli ilişkisi dikkate alınarak gündelik hayatın meta ile ilişkisi üzerinde durulacak ve şehrin kullanım ve değişim değeri aracılığıyla konumlandırılması neticesinde geldiği noktaya değinilecektir.

Lefebvre, Fransız kültüründen beslenen bir karakter olarak Paris'in hem kırsal hem de kentsel alanlarını, onların içsel çelişkilerini kıyaslayabilecek derecede deneyimler. Onun, eleştirel kent teorisine katkısı Marksizm ile karşılaşmasıyla değil bireysel öyküsü ile başlar. Üçüncü bölümde Lefebvre'in öyküsünden doğan ve birçok çalışmasının merkezine yerleştirdiği gündelik hayat meselesi kent hakkı ve kentsel devrim fikrinin ilham kaynağı olarak ele alınacak, Marksist şehrin altyapısı hazırlanacak ve şehir hakkı ile kent hakkı kavramlarının Lefebvre'in toplam kurmacası içerisindeki konumlarının sınırları çizilerek ayırımın şeffaflığı sağlanacaktır. Kent hakkı Marksist bir ihtimalin tasarımıdır. Dolayısıyla Marksist şehir onun ve geleceğin mekânı olacaktır. David Harvey, geleceğe yönelmiş bu mekânın ne ile karşı karşıya

olduğunu düzenin çelişkilerini açığa çıkararak anlatır. Harvey'nin teorik çerçevesi burada, kent hakkının neden bir ihtiyaç olarak karşımızda durduğunu açıklarken kent hakkı ve şehir hakkı ayrışmasında genelden özele bir doğru çizmek için kullanılacaktır. Mekânsal-zamansal eksen ile kent sorunu arasında ütopyadan izotopiye, heterotopiden diferansiyel mekâna kent toplumunun planı çıkarılacaktır. Son olarak farklılığın mekânı ile kolektivite arasındaki illiyet bağının kent hakkının vücut bulması için gerekliliği kent hakkının potansiyelleri ile ortaya konacaktır.

2009 yılından beri dünya nüfusunun çoğunluğu kırlarda değil kentlerde yaşıyor. Planlı ya da planlanamayan şekilde büyüyen kentleşme deneyimi daha fazla insanın ihtiyacına cevap vermek zorunda. Kentler bu ihtiyaçları karşılamak üzere kullanılan mekanizmalar hâlinde çalışıyor. İnsanlar kentleri, kentler insanları besliyor. Burada iki ayrı öznenin alışverişi söz konusu. Birbirini dönüştüren, besleyen ve kapsayan bu öznelerden hiçbiri egemenlik yarışında flama taşıyamıyor. Toplum kente, kent topluma karşı verili nesnelere konumunda. Yalnızca ikinci dereceden kurulmuş bir ilişki ile birbirlerine bağlılar ve alışveriş araçlarıyla sürdürülüyor. Çünkü üzerlerinde söz söyleme hakkı oldukça sınırlı. Kent hakkı, bu sınırlılıkları aşmak isteyen ve hem toplumun hem de kentin özgün değerlerini koruyarak ihtiyaçlara cevap vermeyi amaçlayan oldukça geniş bir kalıp. Biraz daha açmak gerekirse, insanın yaşadığı mekânı düzenleme ve yönetme gücü ile kentin değiş-tokuş üzerinden değil varlığını kendinde var olduğu hâliyle sürdürebilmesini güvence altına alabilecek haklar silsilesi. Günümüz toplumunun bir ihtiyacı olarak kent hakkı birçok bilinmeyeni ile karşımızda duruyor. Kent hakkının hangi şartlarda ortaya çıktığını öğrenmek, şehirlerden kentlere doğru ilerleyen sürecin ve tarihsel olarak kentlerin hangi yaklaşımlarla ve nasıl ele alındığını incelemek kent hakkını anlamak kadar önemli. Zira kentli insanın süreçte yaşananları bilmeksizin kent hakkının nasıl bir haklar kümesi sunduğunun ayırdına varması tam anlamıyla mümkün olmayacaktır.

Bu tezin amacı, günümüzde hâlâ önemini koruyan kent hakkı tartışmasını mümkün kılacak tarihsel zemini ve kavramsal araçları açıklamak ve bugün için sahip olduğu anlamı köklerinden itibaren derinleştirmek ve durulaştırmaktır. Zira, literatürde bunca yer verilmesine rağmen kavramı ortaya çıkaran tarihsel-toplumsal koşullar ve kavrama atfedilen anlamlar bugüne kadar bulanık bir görüntü yaratmaktan

öteye gidememiştir. Bu yüzden, bu tezde kentin hikayesi anlatılacak, klasik dönemin şehir kuramları başlangıç noktası kabul edilerek bir zemin inşa edilecek, dünya savaşlarından sonra değişen şartların ışığında ve Paris özelinde ortaya çıkan sanat akımları arasında bir yolculuk yapılacak ve son olarak Lefebvre’i kent hakkı düşüncesine iten kapitalist sistem ve Marksist perspektif dikkate alınarak kuramsal temelin girift yapısı çözülecek ve kent hakkının imkânları ortaya konacaktır. Sonuç kısmında ise kent hakkı tartışmalarının bugününe, geçerliliğine ve geleceğine dair değerlendirme yapılarak tartışma ileriye doğru uzatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KENTE AÇILAN EŞİKLER

1.1 Şehri Kazanmak: Primus Inter Pares

“Herkesin çözümlemeyi gönülden istediği, kendi kişisel çıkarlarının önüne koyduğu ortak bir sorun vardı ve çekilen bu sıkıntının karşılığı herkesin uyum içinde olmasıyla ve diğer mükemmel insanların saygısını kazanmakla alınıyordu.”¹

Batı şehirleri ve bu şehirlerin gelişimi modern toplumu anlamak ve konumlandırmak açısından kent çalışmaları literatüründe önemli bir yer tutar. Özellikle Avrupa şehirlerinin köklü tarihi ve tarihsel dönüşümü ele alındığında modern toplumun köklerine dair bulgulara ve açıklamalara ulaşmak kaçınılmazdır. Bu bağlamda Max Weber’in (1864-1920) şehri ele alış biçimi ve Batı şehirlerinin yörüngesini tayin etmek için kullandığı araçlar hem modern topluma hem de kent hakkına giden patikalarda pusula niteliği taşır. Zira 19. yüzyıl Avrupa ve Almanya topludurumu² kent hakkını modern şehirde ele alındığı şekilde tartışmaktan oldukça uzaktır. Bu yüzden Weber’in şehri sistematik ve daha önce ulaşılamamış bir kapsamda değerlendirmesi, kent hakkının gündeme gelmesi için oluşacak tarihsel zemine kaynaklık edebilecek örneklerden biri olarak ele alınacaktır.

1.1.1 Şehrin Doğası

Weber, 1864 Nisan’ında Protestan bir annenin ve politikacı bir babanın ilk çocuğu olarak dünyaya geldiğinde Alman İmparatorluğu siyasi birliğini tamamlama mücadelesi vermektedir. Böylesine hızlı bir modernleşme ve merkezileşme hamlesine şahit olan Weber’in kent hakkı ile ilişkisi onun şehirlerin ortaya çıkışı üzerine yaptığı çalışma ile ilintilidir.³ Şehirler bir mücadelenin ürünüdür. Şehirlerin ortaya çıkması

¹ Italo Calvino, **Ağaca Tüneyen Baron**, Çev. Filiz Özdem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 191.

² Topludurum; genel görünüm, konjonktür anlamında kullanılmıştır.

³ Max Weber, **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Çev. Musa Ceylan, İstanbul, Yarn Yayınları, 2010.

için verilen mücadele etken bir durumun⁴ edilgen bir parçası olsa da sonuç itibari ile kazanılmış bir hak olarak karşımıza çıkar. Weber'in çalışması "*şehrin doğasını inceleyen bağımsız bir çalışma*"⁵ olmasına rağmen Batı'da şehrin ortaya çıkışını ve şehrin nasıl kazanıldığını anlamak açısından önemlidir. Bu yüzden kent hakkı kavramına varmadan önce şehrin kazanılmış bir hak olarak varlığını sürdürmesi meselesine, onun şehir tipolojileri ve kentsel toplumun/kent toplumunun⁶ nitelikleri üzerinden şehri kurduğu çerçeve aracılığı ile yaklaşmak gerekir.

"Platon'a göre bir nesneyi genel anlamda bilmek için ilkin 'Bu nedir?' diye sormak gerekir."⁷ Şehir de aslında bu sorunun karşılığında elde edilmiş genel bir kavram olarak açıklanmaya ve derinleştirilmeye muhtaçtır. Weber, "*şehir, basit olarak, bir veya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşur ama görece kapalı bir yerleşim bölgesidir*"⁸ şeklinde müşterek bir tanım ile "*Şehrin Doğası*"na⁹ giriş yapsa da şehri yalnızca coğrafi bir birim olarak görmesi mümkün değildir.¹⁰ Şehir her şeyden önce bir yerleşim yeridir fakat bu şehrin oluşması için yeterli bir özellik değildir. Zira Weber, bu yetersizlik sebebiyle şehri önce iktisadi sonra da idari ve siyasi boyutlarıyla ele alır.

İktisadi olarak ele alındığında şehir, bir yerleşim yerinden çok daha fazlasıdır. Weber'e göre "*...bir yerleşim yerinin şehir olabilmesi için iktisadi bakımdan kırdan farklılaşması gerekir.*"¹¹ Bu farklılaşma ise ancak şehirde bulunacak bir pazar yeri, ticari faaliyet ve buna bağlı olarak her türlü üretim ilişkisi ile açıklanır. Dolayısıyla tarımsal ekonomik faaliyetlerin yerine ticaretin ve üretim ilişkilerinin görüldüğü yerler iktisadi olarak şehirlerin açıklanmasında temel teşkil etmektedir. İktisadi olarak şehirleri ele alırken Weber birtakım tipolojiler üretir ve şehirleri bu tipolojiler üzerinden sınıflandırarak her birine açıklamalar getirir. Ekonomik faaliyetleri

⁴ Lordlardan alınan egemenlik sonucu rantiyeci tüketim toplumundan ticaret toplumuna geçiş.

⁵ Don Martindale, "Şehir Kuramı", Çev. Fırat Oruç, **Şehir ve Cemiyet**, Der. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 86.

⁶ Martindale, "Şehir Kuramı", s. 89.

⁷ Çiğdem Dürüşken, **Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni**, İstanbul, Alfa, 2016, s. 182.

⁸ Weber, **Şehir**, s. 87.

⁹ Weber'in Şehir: Modern Kentin Oluşumu kitabının ilk bölümü.

¹⁰ Weber, dönemin Rusyasında bir şehrin nüfusunu aşacak nitelikte köylerin olduğunu ve bu yüzden kalabalık nüfuslu her bölgenin şehir olarak adlandırılmayacağını altını çizer. Weber, **Şehir**, s. 88.

¹¹ Lütfi Sunar, "Weber'in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir", **Sosyoloji Dergisi**, C. III, No:22, 2011, s. 427.

açısından şehirleri incelerken üretici, tüketici şehirler ve ticaret şehri olarak üç ideal tip üzerinden hareket eder. Üretici şehirde kentsel gelişimin dayanak noktası dolaysız bir biçimde üretimdir. Modern anlamda bir üretimi yansıtan bu şehirler “*dışarıya mal arz eden (...) fabrikaların, imalathanelerin ve diğer sanayi kollarının kurulmasının bir sonucu*” olabileceği gibi yabancı pazarlara açılan bir bölge olmaları da mümkündür.¹² Tüketici şehir üretim şehrinin aksine bir üretim ağına değil farklı iktisadi karakterlere ve satın alma gücüne sahip tüketicilere bağımlıdır.¹³ Ticaret şehri ise yerel ile uluslararası pazar arasında mekik dokuyan tüccarların baskın olduğu “*satın alma gücü ve vergilendirilebilirliği yerel iktisadi yapıya dayanan*”¹⁴ şehirler olarak karşımıza çıkar. Elbette ekonomik açıdan köyden farklılaşan her birim şehir birliğine sahip veya daha da önemlisi kent toplumu olma özelliğini haiz denilemez.

Tıpkı büyük coğrafi birimlerin ve ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinin doğrudan ve tek başlarına şehri açıklamakta ve tanımlamakta yeterli olamayacakları gibi yalnızca siyasal kavramlarla ele alınacak bir yerin de düzenleme ya da kural koyma bağlamında köyden farklılaştığı söylenemez.¹⁵ Weberyen anlamda kent toplumuna işaret edebilmek için daha girift yapılardan söz etmek gerekir. Bununla birlikte siyasal ve idari açıdan yaklaşıldığında şehir, modern anlamda atılacak adımların altyapısını bünyesinde barındırır. Öyle ki coğrafi ve ekonomik şartların da etkisiyle şekillenen siyasal ve idari yapı, kent toplumunun oluşması için eşik rolünü üstlenir. Bu bağlamda şehir, soyutlamalardan sıyrılıp belirli bir bölge üzerinde ve askerî kontrole sahip olarak tüzel bir kişilik kazanır. Örgütlenme tipinin Doğu ve Batı toplumları arasındaki farkları bu noktada kendini gösterir.

Şehrin önceleri “oikos” etrafında belirlediğini dile getiren Weber daha sonra buna Antik ve Orta Çağ’ın göstergeleri olarak surları ve kaleleri ekler. Bir garnizon ya da prenslik hanedanı etrafında oluşup gelişebilecek şehirlerin bu merkez noktalara bağımlı kalamayacağını da ekler. Çünkü pazar ve diğer toplumsal dinamikler Batı’da bu merkezleşmenin önüne geçer. “*Weber şark despotizminin güçlü bir insanın neticesi olmayıp sosyal bir olgu olduğunu ve dolayısıyla bir yerde mevcut olabilmesi*

¹² Max Weber, “Şehrin Doğası”, Çev. Fırat Oruç, **Şehir ve Cemiyet**, Der. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 106.

¹³ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 106.

¹⁴ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 107.

¹⁵ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 110.

*için onu besleyen toplumsal zeminin ortaya çıkması gerektiğini” düşünür.*¹⁶ Doğu’da coğrafi şartların elverişsizliği ve buna bağlı olarak su kaynaklarının yönetilmesi ve düzenlenmesi bürokratik siyasi yapının ortaya çıkması ile sonuçlanır.¹⁷ Bu düzenlemeleri gerçekleştirecek toplumsal örgütlenmenin ya da girişimcilerin yokluğu Doğu’da tek elden yönetimin ve merkezî otoritenin güçlenmesi anlamına gelmektedir.¹⁸ Batı’da ise durum ters istikamette seyreder. Antik Yunan’daki şehir devletleri hem siyasi hem de ekonomik açıdan merkezî bir konumdadır.¹⁹ Bununla birlikte, *“Şehirde aktif bir ticari nüfusun yer alması, kralın maiyetinin zamanla küçülmesi ile askerî gücün vatandaşlardan müteşekkil hâle gelmesi, Yunan şehrinin demokratik ve seküler bir sosyal yapıya kavuşmasının temelini oluşturmaktadır.”*²⁰ Orta Çağ toplumu Antikite’den devraldığı aristokratik düzen ve derebeylik sistemi ile anılsa da Weber bu durumun şehirlerin özerkliğini kazanması açısından bir basamak, hatta bir mücadele alanı olduğunu belirtir.²¹ Dönemdaşı Sombart gibi²² Weber de kapitalist şehre giden yoldaki taşların Orta Çağ’da döşendiğini ileri sürer. Sonuç itibariyle *“Doğu şehrinin ana özelliğini oluşturan siyasi iktidar ve otoritenin egemenliği aklauygunlaştırma [rasyonelleştirme] süreci içinde demokratikleşerek Batı’da farklı bir oluşumun simgesi olmaktadır.”*²³

Askerî açıdan bakıldığında, üretim araçlarını elinde bulduran sermaye sahiplerine benzer bir şekilde Doğu toplumlarında askerî teçhizat tümüyle devlete ait bir mülktür ve kullanım hakları herhangi birine devredilemez. Bu sebeple *“(…) askerlerin savaş araçları sahipliğinden soyutlanması ve tebaanın askerî çaresizliği*

¹⁶ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 432.

¹⁷ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 165.

¹⁸ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 433

¹⁹ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 431

²⁰ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 431

²¹ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 433.

²² “(...) ortaçağların sonuna doğru İtalya’da nihai bilimsel ve teknik esaslarına kavuşan çift girişli hesap kaydı temelinden yükselen rasyonel muhasebeyle, modern kapitalizmin kavramlarının oluştuğunu ve bu kavramlar aracılığıyla kapitalist ilişkilerin açıklandığını vurgulayan Sombart; çift girişli hesap kaydından önce sermaye kavramının olmadığını, tüm dikkatlerin borç-alacak bakiyesi üzerinde odaklanılmasını sağlayan gelişmiş rasyonel muhasebe sayesinde birikim kapasitesi veya sermaye hedeflerinin belirginleştiğini ve doğru olarak değerlendirildiğini belirtmiştir.” Kürşat Haldun Akalın, “Rasyonel Ekonomik Faaliyetin Muhasebesi Açısından Werner Sombart ve Max Weber”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.65, S.2, 2015, s. 37-38.

²³ Korkut Tuna, **Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017, s. 114.

(...)”²⁴ söz konusudur. Merkezî otoritenin izin verdiği ölçüde ve işaret ettiği doğrultuda savaşmak dışında bir seçenek yoktur. Böylelikle iktidara karşı bir başkaldırının önü kesilmiştir. Toplumsal birlik, iktidar sahibinde ya da devletin kendisinde vuku bulur ve ancak bunlar için savaşmak meşrudur. Batı’da ise askerlik bir hizmet olmanın yanı sıra sonsuz bir bağlılığı içermez. “*Lord, tam bağımlılığı nedeniyle kör bir itaat olan zorlayıcı bürokratik aygıttan yoksundur.*”²⁵ İktidarın sürekliliği şövalyenin sadakatine muhtaçtır çünkü şövalye kullandığı askerî araçların sahibi konumundadır. Bunun sonucu olarak yalnızca iktidar için değil kendisi için de savaşabilecek gücü elinde tutar. Dolayısıyla Batı şehri, şövalyeliğe dayanan askerî gücünü özerkleştirmesi bakımından bağımsızlığın ve bununla birlikte demokrasinin filizlendiği toprak niteliği taşır.

Weber, muhtelif özelliklerle donanmış yerleşim yerlerinin ne olduğunu anlamak için yöneltilmiş sorunun cevabına “şehir” başlığı altında sınıflandırmalar getirir. Bu açıklamaların tümü aslında şehri birçok yönden tarif etmenin yanında onun nasıl bir süreç geçirdiğini ve bugünkü formunu hangi yollardan kazandığını görmeye çalışmanın bir ürünüdür. Aynı zamanda kent hakkının doğması için de bir adımdır. Zira, coğrafi olarak bir yer işgal etmek, ekonomik çeşitlilik yaratmak, siyasi ve idari anlamda bir biçime bürünmek ve askerî özerklik kazanmak bir bütün hâlinde şehri inşa eden parçalardır. Bunların bir araya gelmesi şehrin var olmasına kaynaklık eder. Diğer bir deyişle, bu parçalar şehri doğurur ve ona bir varlık kazandırır. Bu kazanılmış varlık ile artık Weber’in de varmayı amaçladığı²⁶ kent topluluğundan ve bu topluluktaki olası haklardan bahsetmek mümkündür. Çünkü Weber’e göre;

“Ne ekonomik anlamdaki ‘şehir’ ne de özel bir siyasî-idarî yapıya bürünen garnizon, zorunlu olarak bir ‘topluluk’ oluşturur. (...) Bir yerleşim biriminin tam bir kent topluluğu oluşturması için aşağıdaki özellikleri bir bütün olarak sergileyen yerleşim birimiyle olan ticarî ilişkilerde görece bir üstünlük göstermesi gerekir: 1. bir tahkimât, 2. bir pazar, 3. kendisine ait bir mahkeme ve en azından kısmî bir hukuk özerkliği, 4. buna bağlı bir birlik (association)

²⁴ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 165.

²⁵ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 166.

²⁶ “(...) Weber şehrin belirleye geldiği iktisadî ve siyasî özellikleri yanında ona gerçek kimliğini kazandıran topluluk (*community*) olma niteliği üzerinde durur. Bu nitelik aynı zamanda Batı şehrine; gerçek şehir olma özellik ve kimliğinden başka, özgünlüğünü de kazandıracaktır.” Korkut Tuna, Şehir Teorileri, s. 109.

şekli ve 5. kısmî otonom ve kendi başına buyrukluk (*autocephaly*) ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden oluşan bir yönetim.”²⁷

Bu noktada, Weber’in kent topluluğuna ulaşmak için çizdiği rotayı takip ederek şehirde ve şehir vasıtasıyla beliren iki önemli başlığa vurgu yapmak gerekir: özerklik ve yurttaşlık. Geleneksel otoritenin (lordlar ve Kilise) güç kaybetmesi ile Avrupa’da kardeşlik (*fraternity*) ve *conjuratio* temelli birlikteliklerin oluşması, bu birlikteliklerin şehirdeki temsil gücünü ele geçirmesi ile sonuçlanır.

“Geçmişte, kent topluluğunu tanımlayan haklar genelde zümrelere ait ayrıcalıklardı. Kent topluluğunun kendine özgü siyasal özellikleri sadece özel bir tabakanın, farklı ve yeni bir zümrenin varlığıyla ortaya çıktı. Bu ölçüye göre sadece Batı Ortaçağının ‘kent’leri bir parça gerçek şehir özelliğine sahipti; onsekizinci yüzyıl şehirleri bile yalnızca çok sınırlı derecede gerçek kent topluluklarıydı. Yine bu kurala göre, Asya şehirleri, hepsi pazar ve kaleye sahip olsalar da, birkaç önemsiz istisna hariç, hiçbir biçimde birer kent topluluğu sayılmazlardı.”²⁸

Dahası, Batı şehrinin kaderi otoritenin devralınmasıyla modern şehre ve kazanılacak haklara doğru evrilir. “Avrupa’da şehrin gelişmesinin nedenleri şehir dayanışma birliklerinin ve şehir topluluklarının gelişmesidir.”²⁹ Şehirdeki bu birlikler ve birliktelikler, kent topluluğunun askerî ve siyasi olarak özerk ve hukuki anlamda yarı bağımsız bir mevcudiyet oluşturmasında temel bileşenlerdir. Bu otonomi, yurttaşlığın geniş bir kentli kitleye yayılmasının da habercisidir.

Toprak sahipliğine ilişkin düzenlemelere hem Antik şehirde hem de Orta Çağ şehirlerinde rastlanır. “(...) Batı’da, siyasal birliğin kendisi, mülkiyet sahibi olarak ortaya çıkar.”³⁰ Mülkiyet hakkına sahip olmak şüphesiz kentli olmanın bir göstergesidir. Fakat kent topluluğunun zaman içerisinde ortaya çıkmasına benzer bir şekilde mülkiyet hakkının el değiştirmesi için de bir sürece ihtiyaç vardır. Bu süreçte belirleyici konumda olan aktörler çoğunlukla topluluğu oluşturan zümrelerdir. Toprak mülkiyetine sahip olmak aynı zamanda şehirdeki yönetime katılmakla da eş anlamlıdır. Antik şehirler “kurumsallaşmış bir topluluk”³¹ biçimini almadan önce kentli ailelerden oluşan bir yönetime sahiptir. Her ne kadar kısıtlı bir kitlenin

²⁷ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 119-120.

²⁸ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 120.

²⁹ Sunar, “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi”, s. 436.

³⁰ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 138.

³¹ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 140.

temsiliyeti söz konusu gibi görünse de Weber'in ifadesiyle bu kitle, Antik şehirlerin “özgür iradeye dayalı birlikler”³² olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte yönetime katılabilenlerin mülkiyete dayalı ve soydan gelen üstünlüklerinin olduğu aşikârdır. Orta Çağ'daki şehir yönetimi; Antik şehrin dışarıya kapalı yapısının, klansız pleblerin dinî ritüellere katılabilmesi sonucu zayıflamasının yansıması olarak daha geniş bir tabana yayılma fırsatı bulur. Antik şehirden sıçrayan bu dalga ve klanların temsiliyet yetkilerini kaybetmeleri Orta Çağ şehrinin konfedere birlikler şeklinde oluşabilmesinin önünü açar. Orta Çağ'da,

“Yönetim halkası, toprağa dayalı mülkiyetle yaşamını sürdüren ve bazı barışçıl ticaret biçimlerinden ya da korsanlıktan veya deniz savaşlarına katılarak sermaye sahibi olan kentli ailelerden oluşmaktaydı. Özellikle Ortaçağ'daki commenda sermayesi bunların elindeydi. Prens çoğu kez kısa dönemler için seçilmekteydi ve her halükârda gücü önemli ölçüde sınırlanmıştı.”³³

Merkezî otoritenin gücünü zayıflatan yönetime geniş ölçekli katılım durumu ekonomik gücün paylaşılmasıyla yakından ilgili olmanın yanında şehrin idari ve siyasi kurumlarının demokratik bir yapıya bürünmesi anlamına gelir. Böylece Antik şehirlerde olanın aksine artık klanlardan bağımsız bir şekilde ama bireysel olarak birliğe bağlılığa dayanan bir yurttaşlık modeline ulaşılır. Diğer bir deyişle, Orta Çağ şehrinde hukuki anlamda kentli olmak ve kentlilikten ileri gelen haklar bireyin iradi katılımı ile korunmaktadır.³⁴ Hem yurttaşlık hakkının yayılması ve kentli zümrenin genişlemesi hem de mülkiyetin el değiştirmesi sonucunda katılımın tabana yayılması kent toplumuna ve kent hakkına yaklaşırken ulaşılmış birer kademe olarak görülmelidir.

³² Weber, “Şehrin Doğası”, s. 139.

³³ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 118.

³⁴ Weber, “Şehrin Doğası”, s. 144.

1.2 Georg Simmel: Metropol

*“İnsan kendi kendisiyle karşı karşıyadır artık:
Hadi mutlu olsun da görelim!”³⁵*

Georg Simmel’in (1858-1918) aynı havayı soluduğu dönemdaşlarından farklı olarak sosyolojinin ve kent çalışmalarının öznelereinden biri hâline gelmesi 20. yüzyılın sonlarını bulmuş olsa da Ernst Bloch ve Georg Lukács gibi öğrencilerine ve Chicago Okulu’nun temsilcileri olan Albion Small ve Robert E. Park’a ilham vermesi kuşkusuz kendinden sonra başka biçimlerde ve suretlerde yansıtıldığının ve yaşatıldığının kanıtıdır. Modernitenin ilk filozofu olarak anılması da³⁶ hem modern hem de postmodern dönemi etkilemiş güçlü bir figür olduğunu pekiştirir niteliktedir. Weber’in tarihsel akış üzerinden kurguladığı şehrin aksine ve modern şehrin kaynaklarını oluşturan dinamiklerden ziyade onun sonuçları ve fragmentel yapısı üzerinde çalışması Simmel’i kendi dönemi içerisinde farklı bir konuma getirmektedir. Kent hakkı kavramının ortaya çıkmasından önce kentin kimler tarafından ve ne şekilde ele alındığının açıklanması bakımından, Weber’den sonra ele alınacak olmasının sebebi Simmel’in kendine has konumundan ileri gelmektedir. Aynı dönemde şehir kavramını farklı açılardan ele almak bireysel deneyimlerin bir tezahürü olabileceği gibi yaşadıkları dönemin şartlarının farklı yansımaları olarak da okunabilir.

1.2.1 Yabancı

Weber’in sağlık durumundan ötürü ara vermek durumunda kaldığı dönem³⁷ bir kenara bırakılırsa Simmel’den çok daha ayakları yere basan bir akademik kariyer inşa ettiğini görmek zor değildir. Simmel’in üniversite kadrosuna girmesi ve bir kürsü edinmesi yıllarını alacaktır.³⁸ Bu konuda, Bauman;

“En önde gelen otoritelerin tavsiyeleri ve çok etkileyici bir yayın listesiyle desteklediği başvurularının hepsi de düzenli olarak reddediliyordu. Belki de üniversite yöneticileri ve Simmel’in çalışmalarını değerlendirmeye alan insanlar, Yahudi kökeninden -ki bu, Alman üniversitelerinin milliyetçi ruhu ve ayrımcı uygulamalar göz önüne alındığında, hâlâ ciddi bir handikaptır-

³⁵ Albert Camus, **Tersi ve Yüzü**, Çev., Tahsin Yücel, İstanbul, Can Yayınları, 2013, s. 53.

³⁶ David Frisby, “Georg Simmel – İlk Modernite Sosyoloğu”, Çev., Elçin Gen, **Modern Kültürde Çatışma**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

³⁷ Deniz Kundakçı, **Max Weber**, İstanbul, Say Yayınları, 2016, s. 27.

³⁸ Tuncay Birkan, “Sunuş”, **Bireysellik ve Kültür**, Ed. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s.13.

rahatsız oluyorlardı. Ancak, bu bekçileri rahatsız eden şey, Simmel'in nüfus kâğıdından çok, sosyolojisinin özüydü: Zamanın standart sosyoloji yazılarının öyle dışında, öyle farklı, öyle (onlara göre) yabancı, öyle Yahudi'ydi ki..."³⁹

sözleriyle hem Alman akademisindeki mevcut yapının Simmel üzerindeki etkisine hem de bir toplumsal tip olarak "yabancı"⁴⁰ ortaya çıkış hikayesine vurgu yapar. Başarılı ve üretken olması akademide bir yer edinmesi için yeterli olmaz, dönemin antisemitizmi onun hayatına ve çalışmalarına yön vererek çağının zihin dünyasından ve sosyolojisinden ayırıştırır. Böylece hayatının ve çalışmalarının istikameti diğerlerinden farklılaşmış bir Simmel ile karşılaşılır.

Kente bakışı ve kenti ele alışı bakımından Simmel'in çalışmalarının kent hakkı tartışmasına dâhil olmasının sebebi, muhakkak, döneminin oldukça ötesinde ve doğrudan⁴¹ bir modern toplum teorisi inşa etmesi ve böylelikle çağdaşlarından ayrılmasında yatmaktadır. Bu ayrımın sebebi "*...kısmen Simmel'in modernliğe duyduğu estetik ilgi -ki bu durum kendisini Baudelaire'e yaklaştıracaktı- olabileceği gibi, kendisinin de bir modernist olduğunu düşündüren modern deneyimi sunma tarzı da olabilir.*"⁴² Onun, modern toplumun inşası için en küçük yapı taşlarından hareket etmesi ve bütünselliği bu taşlara dayandırması, modern toplumda kent hakkının ele alınması için farklı boyutları masaya yatırmanın öncülü olarak ele alınacaktır. Bu boyutları oluşturan şey metropol ve metropol insanının incelenmesidir. Simmel'in modernite kuramı; metropolün, metropolde beliren zihinsel yapının ve modern toplum ilişkilerinin kuşatıcısıdır.

1.2.2 La Modernite

Modernite kuramında Simmel, modern toplumun fragmanlarını, diğer bir deyişle, parçalı yapısını merkeze alarak etkileşim, toplulaşma (*sociation*) ve toplumsal form kavramları etrafında metropolü ve bireyin zihinsel yapısının yansımalarını çatışmacı bir eğilimle takip eder. Çünkü bu fragmanlar çerçevesinde

³⁹ Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s. 238.

⁴⁰ *Yabancı*, Simmel'in toplumsal tiplerinden (yoksul, cimri, soylu) birisidir.

⁴¹ Weber gibi tarihselci bir yaklaşımı tercih etmez. Çalışmaları, merkeze aldığı modern toplumun içerisinden başlar.

⁴² David Frisby, **Modernlik Fragmanları: Simmel, Kracauer ve Benjamin'in Eserlerinde Modernlik Teorileri**, Çev. Akın Terzi, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 58.

gerçekleşen bütün ilişkilerin bir sonucudur toplum. Bir anlamda ikincil karakterdedir.⁴³ Dolayısıyla onun bireyler arası etkileşimi ve “*metropol türü yapıların hayatın bireysel içerikleri ile bireyüstü içerikleri arasında kurduğu denklemi*”⁴⁴ çözmeye çalıştığı görülür. Bu bağlamda, Simmel’e göre toplumun herhangi bir unsuru bütünlükle olan ilişkisi dışında ele alındığında anlaşılabilir. Bu unsurlar, bütünü anlamlılığının parçaları olmalarına rağmen tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Bryan S. Turner (1945-), Simmel’in bu yaklaşımını; hiçbir şeyin önemsiz olmadığını, çünkü her şeyin birbiri ile ilişkili olduğunu belirterek özetler.⁴⁵ Bu ilişkisellik gündelik hayatın her noktasında kendini gösterebilecek kadar içsel ve temel bir noktada yer alır.

“Modernliğin özelliklerinden biri de toplumsal gerçekliğin durmayan bir akış halinde olduğunu hissetmekse, o zaman bu akışkan gerçekliği en iyi ifade edebilecek kavramlar ilişkisel kavramlar olmalıdır. Etkileşim (*Wechselwirkung*) ve toplumsallaşma (*Vergesellschaftung*) Simmel için anahtar kavramlardır ve onu ilgilendiren de fenomenler arasındaki ilişkidir. Toplum, içerisinde bireyler ve grupların kesiştiği toplumsal bir labirent teşkil eder.”⁴⁶

Dolayısıyla onun sosyolojik çalışmalarındaki motivasyonu ne tek başına birey ne de tek başına toplumdur. Toplumsal etkileşim Simmel’in modernite kuramının merkezinde yer alır.

1.2.3 Kent İnsanı

Walter Benjamin’in (1892-1940), *Pasajlar* adlı yarım kalmış sanat eleştirisi kitabında Paul Valéry’den yaptığı bir alıntıda büyük şehrin insanlar üzerindeki etkisi şöyle tarif edilir:

“Büyük kent merkezlerinin sakini, yeniden vahşilik ve başka deyişle tekbaşınalık konumuna düşer. Daha önce hep gereksinimlerin etkisiyle uyanık kalmış olan bir duygu, başkalarından bağımlı olma duygusu, toplumsal mekanizmanın kesintisiz işleyişiyle giderek körelir. Bu mekanizmadaki her yetkinleşme, belli davranış biçimlerini, belli duygu kıpırdanışlarını (...) yürürlükten kaldırır.”⁴⁷

Para ekonomisi, metropol karakterli yapısı ile modern toplumda bir mihenk taşına dönüşerek her türden ilişki ve etkileşimi kendine bağlar. Mübadele ve mesafe gibi

⁴³ Frisby, “Georg Simmel - İlk Modernite Sosyoloğu”, s. 18.

⁴⁴ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 94.

⁴⁵ Bryan S. Turner, **Classical Sociology**, London, SAGE, 1999, s. 149.

⁴⁶ Frisby, **Modernlik Fragmanları**, s. 76.

⁴⁷ Walter Benjamin, **Pasajlar**, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 223.

toplumlaşma formları sayesinde ördüğü ağlarla modern toplumdaki özne-özne ve nesne-özne ilişkilerine dokunabilen para ekonomisi “... ev içi üretimin ve takas ekonomisinin son kalıntılarını”⁴⁸ yok eder. Nitekim, işbölümü ve bunun sonucu olarak uzmanlaşma para ekonomisi için kaldıraç görevini üstlenerek bireyler arasındaki mesafeyi açan fakat onları birbirine bağımlı hâle getiren bir sürecin parçası olurlar. Simmel, uzmanlaşmanın 19. yüzyılın temel saiklerinden biri olduğunun altını çizerek ve bu yüzyılı, 18. yüzyıldaki özgürleşme hareketlerinden ayıran bir kavram olduğunu belirtir.⁴⁹ Böylece bireylerin birbirlerine bağımlı olmalarının yanında uzmanlaşma, kendilerini biricik ve vazgeçilmez olarak görmelerinin de yolunu açarak modern toplumun çatışmacı eğilimine arka çıkar.

Metropolün para ekonomisine bağlı olarak yapısal ritmik kurgusu ve içerik bakımından karmaşık bir oluşum sergilemesi onu taşradan ayıracak kadar karakteristiktir. Üretimin kitleleşmesi ve üretici ile tüketici arasındaki mesafenin açılması ritmin ve karmaşanın katlanmasına, bunun yanında da yeni bir zihinsel sürecin inşasına yol açar. Kent insanı, bu zihinsel sürecin parçası olarak kent ritmine ayak uydurur. Bu süreçte birey ve toplumsal etkileşim taşraya kıyasla başkalaşır ve kente özgü bir bilinçlilik düzeyi ile varlığını sürdürür. Simmel de kent ve taşra arasındaki ritim farkına vurgu yapar ve taşradaki etkileşimin kesintiye uğramayan bir düzlemde ilerlediğini belirtir.⁵⁰ *Suç ve Ceza*’nın ilk bölümünde Dostoyevski, Raskolnikov’un kent ile iç içe olduğu bir anı şöyle tasvir eder:

“Korkunç bir sıcak vardı dışarıda. Üstüne üstlük boğucu bir hava, kalabalık, her yanda kireç, yapı iskeleleri, tuğlalar, toz duman... yazlığa gitme olanağı olmayan her Petersburglu’nun çok iyi bildiği Petersburg’un o pis yaz kokusu... bütün bunlar genç adamın zaten bozuk olan sınırlarını daha da bozmuştu. Kentin bu bölümünde özellikle çok olan meyhanelerden dışarı taşan o dayanılmaz berbat koku ile, iş günü olmasına karşın adım başı görülen sarhoşlar iğrenç, insana hüznü veren bu tabloyu tamamlıyordu. Delikanlının soylu derin çizgilerinde derin bir tiksinti bir an belirip kaybolmuştu. (...) Sokakta yürürken derin düşüncelere dalıp gitmişti sanki. Daha doğrusu, kendini unutmuş gibiydi. Çevresinde olup bitenlerin farkında olmadan, dahası, farkında olmak istemiyormuş gibi yürüyordu.”⁵¹

⁴⁸ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 94

⁴⁹ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 93.

⁵⁰ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 94.

⁵¹ Fyodor Dostoyevski, **Suç ve Ceza**, Çev., Ergin Altay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 14

Özgür bir bireyin metropolde ödeyeceği bedel zihinsel mesafe ve yalnızlık ile sınırlı değildir. Çünkü metropol uyarıcılarla kuşanmıştır ve taşranın düzenli ve yavaş ritminin aksine kendi ahengini yaratır. Oldukça karmaşık ve iç içe geçmiş bu akışın içerisinde farklı bir bilinçlilik hâli ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, “*Metropol hayatı, metropol insanındaki yüksek bilincin ve zihin hakimiyetinin temelini oluşturur.*”⁵⁸ Zihin, bu bilinçliliğin ev sahipliğini yaparak metropol insanına yeni bir kimlik daha kazandırır. Uyarıcıların çokluğu gündelik hayatta zihinsel bir içe kapanışa, kendini saklama ve koruma güdüsüne dönüşür. Dışavurumun çarptığı bu engel kayıtsızlığın tohumlarını eker. Öte yandan kent, katı eşgüdümlü bir mekanizma üretir. Burada, her bir öznel hareketin bütünü etkileyecek potansiyeli yatar. Kaynağını kentten alan para ekonomisi ve “*Paranın hesaba dayalı doğası, hayatın öğeleri arasındaki ilişkilere yeni bir kesinlik kazandırmış, özdeşliklerin ve farklılıkların saptanmasına bir katıyet, anlaşmalara ve sözleşmelere bir netlik getirmiştir - cep saatlerinin yaygınlaşması da, bu kesinliğe dışsal bir boyut kazandırmıştır.*”⁵⁹ Dolayısıyla sıkı ve karmaşık bir şekilde örülmüş bu ağın devamlılığını sağlamak netlik ve kesinliğin görevidir. Aksi hâlde Simmel, olası bir kaosun kapıda belireceğini dile getirir.⁶⁰ Aynı mekanizma, tıpkı netlik ve kesinliği metropol tipi kişiliğin bir parçası hâline getirdiği gibi uyaranlarının çokluğu ve hızı ile bıkkınlık fenomeninin de tetikleyicisi olur. Hatta Simmel, kaçınılmaz olan kentsel ritmin tezahürüne dayanarak metropol ve bıkkınlık arasında dolaysız bir bağ kurar.⁶¹ Kayıtsız kalmanın bir sonucu olarak da ele alınan bıkkınlığın esas anlamı “*şeylerin taşıdığı farklı anlamların ve değerlerin, dolayısıyla şeylerin kendilerinin önemini yitirmesidir.*”⁶² Para ekonomisinin çevrelediği bir ortamda dönüşen zihinsel yapı kayıtsızlığı, bıkkınlığı ve kesinliği de heybesine katarak metropol tipi kişiliği biçimlendirir, bu özellikleriyle ona bir koruma kalkanı oluşturur ve kentin ritmine ayak uydurması için her daim oluklar açar. Diğer bir deyişle kent, bireyin devinimini teğet geçmez.

⁵⁸ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 95.

⁵⁹ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 97.

⁶⁰ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 97.

⁶¹ Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 98.

⁶² Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, s. 99.

1.2.4 Çatışma

Zihinsel yapının ve mekânın bu sonu gelmeyen dönüşümü gelişen ve büyüyen bir öznel kültürün habercisidir. Özne olarak bireyler, toplumsal grupların çözülmesi ve büyük şehirlerde maddi/fiziki çevrenin dolaysız olarak genişlemesinin imkânlarına dayanarak özgürlük bağlamında güçlenirler.

“Mekân hem seyahât ve binaların donanımı gibi yaşamın giderek teknik yönlerinden biri olarak geniş ölçekli kapitalist hareket tarafından olanak tanınan yaşamın dışsallaştırılmasının bir parçasıdır hem de bireylerin bu nesnel kültüre yönelik dirençleri ve bu kültürle bağlantıları tarafından hükmedildiği ve ifade edildiği sürece öznel kültürün bir parçasıdır.”⁶³

Buna bağlı olarak bireysel deneyimlerin çoğalmasının ve kolektiviteden bağımsız olarak kendine yatırım yapmanın mekânı hâline gelir kentler. Öznel kültür kendi için aralanmış kapıyı kentin tüm imkânlarını kullanarak sonuna kadar açar ve birikir. Bu birikim birey ve toplum arasındaki ontolojik ilişkinin, diğer bir ifadeyle ilişkiselliğin ve toplumlaşmanın, şeyleşmesine sebep olur. Amorf yapıli toplumsal mekanizma özneler aracılığıyla nesnel kültürü büyütür ve pekiştirir. Simmel, bireyin özgürleşmesi ve hatta bireyselleşmesi kapsamında bir aşama kat ettiğini ifade ederken aynı zamanda insanın ürettikleri olarak nesnel kültürün öznel olanla karşı karşıya geldiğini de vurgular. Öznel ile nesnel arasındaki çatışma öznenin kendi gelişimi sonucu yarattığı nesnelin karşısındaki yeni konumu ile ilintilidir. Simmel için bu problem “*hayatın teknik yanının, içsel yanına, kişisel değerlerine ağır basmasına bağlı olarak, hayatın gitgide daha çok dışsallaşması*”na⁶⁴ dayanır. Ne kadar gelişirse gelişsin, işbölümü ve uzmanlaşmanın gerektirdikleri ile baş başa kalan öznenin nesnel kültür karşısında kendini yeniden üretemeyişinin trajedisidir bu çatışma⁶⁵ ve yeşermek için verimli topraklara, yani metropolün açacağı sahanlığa ihtiyaç duyar. Dolayısıyla Simmel’in modernite kuramı öznel kültür ile nesnel kültür arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak da okunabilir.⁶⁶ Zira toplumsal fragmanların birbirleriyle zıt karakterde olmaları bütünlüğün sağlanmasının bir parçasıdır.

⁶³ Iain Borden, “Mekânın Ötesi: Georg Simmel’in Yazılarında Mekânsallık ve Kent”, **Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür**. Ed., Jale Özata Dirlıkyapan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 158-159.

⁶⁴ Georg Simmel, “Tendencies in German Life and Thought since 1870”ten aktaran David Frisby, **Modernlik Fragmanları**, s. 62.

⁶⁵ Frisby, **Modernlik Fragmanları**, s. 62.

⁶⁶ Frisby, **Modernlik Fragmanları**, s. 58.

Simmel'in modernite kuramı, sosyolojiye yaklaşımında olduğu gibi, döneminin ilerisinde, şimdiki zamanın çözümlenmesini yakalamaya çalışan bir tutum sergiler. Ne bireyi ne de toplumu bir başına çalışmalarının merkezine oturtur. Asli olanın ilişkisellik bağlamında ele alınan şey olduğunu ve bütünden ayrı ele alınacak bir şeyin anlamlı olamayacağını vurgular. Bu yüzden yaşamın fragmanları ile ilgilenir. Şehre, modernite kuramı içerisinde yaklaşımında onun Berlin'de doğup büyüdüğü ve Leipziger ve Friedrich caddelerinin bulunduğu yerde bulunan evinin etkisi oldukça önemlidir.⁶⁷ Gelişimine merkezinden bakarak tanık olduğu şehirde metropol tipi kişiyi de kendi bünyesinde deneyimleme fırsatı bulur. Frisby, Simmel'in bu kesişim ile ilgili söylediklerini oğlu Hans'ın ifadeleri ile paylaşır. "*Berlin'in yüzyılın başlarında ve sonrasında gelişerek bir şehirden metropol haline gelişi, benim en güçlü ve kapsamlı gelişimimle çakışır.*"⁶⁸ Berlin ile birlikte Simmel'in karakterini ve düşün dünyasını etkileyen ve değiştiren modern yankılar parçalı bir düzenin de habercisidir. Ev sahipliğini şehrin yaptığı bu düzende her bir detayın anlamlı ve önemli olduğu Simmel'in yaşamı fragmanlar olarak incelemesinden anlaşılır. Merkeze ulaşmak için çevreden yola çıkan Simmel modern şehre yaklaşmak için de onun içerisindeki pek çok önemli detay üzerinde durur, bu detayları derinlemesine inceler. Merkeze, diğer bir deyişle bütüne asıl anlamını veren bu detaylar ve parçalardır. Bunlar arasında hiyerarşik bir düzen aramaz ve kurmaz.⁶⁹ Ontolojik olarak ilişkide bulunan toplum ve bireyi de kapsam dışında bırakmaz. Aksine, bütün bunlar modern şehri ve metropol tipi kişiyi birlikte ve farklı açılardan etkileyerek onlara varlık ve hareket kazandırır. Dolayısıyla, Simmel'in yaklaşımı ile şehrin tarihsel akışından kurtulup kendi içerisinde ve zamanında özgürlüğe kavuştuğu ve bireyi de içine alan dinamizmi ile yeni meselelere gebe olduğu görülür. Simmel'in metropol ve metropol kişisi üzerine açılımları ile kent toplumuna ve kent hakkına bir adım daha yaklaşılır.

⁶⁷ Werner Jung, **Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi**, Çev. Doğan Özlem, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2001, s. 14.

⁶⁸ Frisby, **Modernlik Fragmanları**, s. 94.

⁶⁹ Werner Jung, **Georg Simmel**, s. 111.

1.3 “Okul”lu Olmak: Robert Ezra Park

“Artık biliyorum ki iki ayağımla üzerine bastığım yeryüzünün sallanmaması için, benim dışımda başkaları da onun üzerinde yürümeliydiler.”⁷⁰

Chicago Okulu, 20. yüzyılın başlarında kent çalışmalarını domine etmiş bir ekolü temsil etmektedir. Büyüyen Amerikan şehirlerinin örüntülerini ortaya çıkarmak esas hedefi olsa da özelde Chicago’nun hızlı büyüyen yapısı ile birlikte dönüşen toplumsal niteliklerini vaka çalışmaları üzerinden inceleyerek şehri bir nesne olarak ele alır ve kent yaşamını ören ağları kuramsallaştırır. Endüstri Devrimi sonrası Amerikan şehirlerinin ve özellikle Chicago kentinin yapısındaki değişiklikler Chicago Okulu’nun temel meselesi olur. Zira endüstriyelleşme ile artan iş kolları ve gelişen ulaşım ağları Chicago’ya içeriden ve dışarıdan göç akınını tetikler. Bunların yanında İç Savaş sonrası özgürleşme ve daha iyi koşullarda yaşama arzusu büyük oranda siyahi nüfusun Güney’den Kuzey’e, özellikle de Chicago’ya yerleşmek üzere, göç dalgasına yol açar. İktisadi ve siyasi gelişmelerin etkisiyle beklenmedik şekilde büyüyen Chicago nüfusu kent yapısını değiştiren ve kente yeni bir form kazandıran dinamiklerin çeşitlenmesine öncülük eder ve Chicago Okulu’nun çalışma alanı hâline gelir.

1.3.1 Rüzgârlı Şehir⁷¹

Gelişiminin büyük bir kısmını özel konumuna borçlu olan Chicago, 19. yüzyılın başlarında, Chicago Nehri’nin Michigan Gölü’ne bağlandığı kıyıda, 350

⁷⁰ Michel Tournier, **Cuma ya da Pasifik Arafı**, Çev. Melis Ece, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 45.

⁷¹ Rüzgârlı Şehir yakıştırmasının Chicago’nun etrafını saran geniş ovalar ve göllerden kaynaklandığı ve kentteki ilk gökdelenlerin arasında oluşan rüzgârdan esinlenildiği düşünülse de aslında Chicago’nun belirgin bir şekilde rüzgârlı olmadığı kaynak çalışmalarda belirtilmiştir. Rüzgârlı Şehir özünde bir metaforu barındırmaktadır. Chicago politikacılarının uzun soluklu (*longwinded*) olmalarıyla ünlenmesi ve siyasi kongrelerin burada gerçekleşmesinden ötürü politikacılarla ilişkilerin güçlenmesi bu takma adın temel sebeplerinden biri olmakla birlikte Rüzgârlı Şehir ismine ilk kez 1885 yılında Cleveland Gazetesi’nde rastlanmaktadır. Aynı zamanda, neredeyse 1850’lerin ortalarında metropol hâline gelen Chicago’nun erken dönemde güçlenmesi ve büyümesinin bir özgüven yarattığı ve bu özgüvenden dolayı da Rüzgârlı Şehir olarak anıldığı söylenmektedir. Jonathan Boyd, “Windy City”, (Çevrimiçi) <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/6.html>, 21 Nisan 2020.

sakini ile yerleşim yeri olarak (*town*) yasal unvanına kavuşur.⁷² Bundan bir yüzyıl sonra 3 milyonu aşkın nüfusu ile bir metropol hâline geleceğini öngörmek kolay değildir. Konumu itibariyle bir geçiş bölgesi olan Chicago, 1848’de Illinois ve Michigan Kanalı’nın açılması ve aynı yıllarda demiryolu hattının tamamlanmasıyla karayolu, demiryolu ve su kanalı sayesinde bir aktarma güzergahı hâline gelir. Nüfus yoğunluğunun bu denli artması yalnızca ulaşım imkânlarının zenginleşmesinin bir sonucu değil, aynı zamanda endüstriyel faaliyetlerin başlaması ve gelişmesinin de bir ürünüdür. Telgraf sisteminin kurulması⁷³, tahılların depolanması ve korunması için tahıl asansörlerinin kullanılmaya başlanması⁷⁴ ve Ticaret Kurulu’nun buğday derecelendirme standartlarını (The Board of Trade’s wheat grading standards)⁷⁵ yürürlüğe koyması yüzyıl sonuna kadar oluşacak modern-endüstriyel bir kentin dinamizmini içinde barındırır. 1854 yılına gelindiğinde, çoğu Avrupa’dan gelen göçmenler olmak üzere 30.000’den fazla sakini ile Chicago, dünyanın en büyük tahıl limanıdır.⁷⁶ Konumu itibariyle elde ettiği kazanımlarla bölgesel bir güç hâline gelen Chicago, iş çeşitliliğinin artmasının ve kentsel olanakların genişlemesinin bir sonucu olarak hem ekonomik hem de kültürel bir merkeze dönüşür. Tüm bunların yanında İç Savaş sonrası köleliğin kaldırılması ve özgürleşme hareketlerinin yaygınlaşması da Güney’den Kuzey’e ve dolayısıyla Chicago’ya göçün boyutlarını etkiler. Hızlı gelişimi ve ekonomik, kültürel ve kentsel olanakları ile 1870’lerde Amerika’nın en büyük ikinci şehri konumuna ulaşan şehir işçi sınıfının meskeni hâline gelir. Aynı zamanda bünyesinde barındırdığı dinamizmden kaynaklanan sendikal hareketlerin de merkezi olur. İç Savaş’ın ardından basit el işçiliği üretiminin azalması, kitle üretiminin yükselmesi ve emeğin metalaşması ile birlikte işçi ve işveren arasındaki ayrım günlük hayatta -şarkılarda bile- gözle görülür bir şekilde karşılık bulmaya başlar. Öyle ki Timothy P. Lynch’in grev şarkılarını konu alan çalışmasında ulusal demiryolu grevini içeren 1877 grev dalgası, St. Louis ve Chicago’daki genel grevler ve hükûmetin birden

⁷² Libby Hill, **The Chicago River: A Natural and Unnatural History**’den aktaran Joshua A. T. Salzmann, **Liquid Capital Making the Chicago Waterfront**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2018, s. 5.

⁷³ Alfred Theodore Andreas, **History of Chicago**, Chicago, A. T. Andreas, 1884, s. 263.

⁷⁴ Joshua A. T. Salzmann, **Liquid Capital Making the Chicago Waterfront**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2018, s. 15.

⁷⁵ Andreas, **History of Chicago**, s. 585.

⁷⁶ “Chicago”, (Çevrimiçi) <https://www.history.com/topics/us-states/chicago>, 21 Nisan 2020.

fazla eyalette işçilerin protestolarını bastırmak için güç kullanması bu şarkılara ilham verir.⁷⁷ Bunu destekler şekilde Frank Harris (1855-1931) Haymarket olaylarına işaret ettiği *Bomba* (The Bomb) adlı romanında Chicago'daki bu ayrıma ilişkin gözlemlerini dile getirirken, bu dönemde Chicago'daki işverenler ve işçiler arasındaki mücadelenin tehlikeli bir hâl aldığı; Amerikan doğumlular arasındaki on kişiden dokuzunun, işçilerin yabancı ve mütecaviz olmaları gerekçesiyle işçilere karşı işverenlerin yanında durduklarını ve 8 saatlik çalışma talebinin dışarıdan gelen yabancı bir icat olarak görüldüğünü ve kınandığını fark ettiğini ifade eder.⁷⁸

Çoğunluğu göçmenlerden oluşan işçi sınıfının mücadelesi yalnızca günlük hayat pratiklerini şekillendirmekle kalmaz. Dönemin İngilizce yayın yapan tek anarşist gazetesi olan ve editörlüğünü daha sonra Haymarket'ta patlayan bomba için suçlanacak Albert Parsons'ın yaptığı *The Alarm*, haftalık yayınları ile mücadelede saf tutar ve işçi örgütlenmesine Amerika İşçi Sendikaları Konfederasyonunun bir parçası olarak destek verir.⁷⁹ *The Alarm*, Haymarket Olayı'ndan bir ay önce yayımlanan sayısına “*Mülkiyet*” başlığı ile çarpıcı bir giriş yapar⁸⁰ ve “*Yersizlere yer, evsizlere ev, herkes için özgürlük*”⁸¹ submanşeti ile de mevcut durumun çarpıcılığını pekiştirir. Çalışma sürelerini 12 saatten 8 saate indirmek isteyen işçiler 1886 yılının Mayıs ayında görülmemiş büyüklükte bir katılımı greve gitseler de Haymarket, gösteriler sırasında patlatılan bomba sebebiyle kanlı bir sonla biter ve amaçlanan 8 saat çalışma düzenlemesine ulaşabilmek için başka mücadelelerin verilmesi gerekir.⁸² Chicago, bütün bu giriftliği ve beklenmedik genişlemesi ile bir yandan toplumsal hareketlerin doğuşuna ev sahipliği yaparken öte yandan sosyal bilimciler için bir laboratuvar hâline gelir.

⁷⁷ Timothy P. Lynch, “Better Than a Hundred Speeches: The Strike Song”, **The Encyclopedia of Strikes in American History**, Ed. Aaron Brenner, Benjamin Day, Immanuel Ness, New York, 2009, s. 105.

⁷⁸ Frank Harris, **The Bomb**, Washington, Feral House, 2008, s. 85.

⁷⁹ Library of Congress'in çevrimiçi kataloğunda *The Alarm* gazetesinin yayıncısı olarak Amerika İşçi Sendikaları Konfederasyonu (International Working People's Association) görünmektedir. Library of Congress, (Çevrimiçi) <https://www.loc.gov/item/sn94095384/>, 15 Mart 2020.

⁸⁰ Elisee Reclus, “Property”, **The Alarm**, 2 Nisan 1886, (Çevrimiçi) <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/10297.html>, 21 Nisan 2020.

⁸¹ Land for landless, home for homeless, freedom for all.

⁸² 8 saat çalışma düzenine, yasal olarak, 1938 yılında düzenlenen Adil Çalışma Standartları Yasası ile geçilmiştir. United States. 2011. *The Fair Labor Standards Act of 1938, as amended*. [Washington, D.C.]: U.S. Dept. of Labor, Wage and Hour Division. <http://purl.fdlp.gov/GPO/gpo24709>.

1.3.2 Okul Yolunda Park

Haymarket Olayı'ndan bir yıl sonra gazetecilik yapmaya başlayan Robert Ezra Park (1864-1944), Minneapolis, Detroit, Denver, New York ve Chicago gibi şehirlerde çalıştıktan sonra akademik hayatındaki gelgitlerin nihayete ermesi ile Amerikan sosyolojisinde ve kent çalışmalarında önemli bir aktör hâline gelir. Esasında, 1905'ten beri sekreter, danışman ve basın sözcüsü olarak yanında çalıştığı Afro-Amerikanlar için kurulan ilk ileri eğitim enstitüsünün kurucusu ve aynı zamanda dönemin Afro-Amerikan lideri olan Broker T. Washington'dan 1912'de ayrılır. Bu uzun süreli birlikteliğin sona ermesinin sebebi Park'ın aldığı cazip bir tekliftir. Nisan 1912'de, siyahilerin mevcut durumu üzerine gerçekleştirilen uluslararası bir konferansta Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden William I. Thomas (1863-1947) ile tanışan Park, ortak entelektüel eğilimlerinin ve paylaşımlarının bir sonucu olarak Thomas tarafından Chicago Üniversitesine davet edilir. Park'ın göreve başlaması birkaç yılı bulacak olsa da 1913'te Amerikan Sosyoloji Topluluğu'nun⁸³ düzenlediği bir konferansa konuşmacı olarak çağrılır ve 1914'te *American Journal of Sociology*'de (AJS) siyahiler özelinde ırksal asimilasyon üzerine hazırladığı çalışması yayımlanır. Aynı yıl Chicago Üniversitesinde çalışmaya başlar ve bundan bir yıl sonra ise Park'ı bir ömür takip edecek olan “*Şehir*” başlıklı çalışması sahneye çıkar.⁸⁴

Chicago Okulu'nun kent çalışmaları literatürüne bakıldığında, modern kentlerin ve artık endüstri ile tanışmış ve bu sayede büyüyen kentler üzerine çalışılması ya da bu kentlerin bir probleme konu edilmesi tarihsel bir zemine ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilir. Bu aynı zamanda, Park'ın bakış açısıyla, sosyolojiye yaklaşımın zaman ve mekân düşüncesinin görmezden gelinmesi ve insan doğası ile ilgili olarak genellemelere ulaşmaya çalışılması bağlamında tarihten ve tarih yazımından ayrışmasının⁸⁵ bir sonucu olarak da okunabilir. Simmel'in şimdinin ve dolayısıyla modernin sosyolojisine odaklanmasına benzer şekilde bu dönem kent sosyologları da kentin içinde bulunan zamanda sahip olduğu sorunlara ya da

⁸³ American Sociology Society.

⁸⁴ Pierre Lannoy, “When Robert E. Park Was (Re) Writing “The City” - Biography, the Social Survey, and the Science of Sociology”, *The American Sociologist*, C.35, No:1, Bahar 2004, s. 36.

⁸⁵ James Horwitz, *An Analysis of Selected Sociological Writings of Robert Ezra Park*, Michigan, ProQuest LLC, 2004, s. 25.

dinamiklere odaklanarak çalışmalarını sürdürürler. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* başlıklı makalesi ile kendisinin ve kendisinden sonra yetişecek kuşağın kent sosyolojisine yaklaşımını özetleyen ve insan davranışlarının şehrin düzenlenmesindeki yansımalarını ele alan Park, şehir hayatının araştırılması için bir izleni ortaya koymak ister. Şehre coğrafi, ekolojik, iktisadi ve hatta kültürel bir birim olarak yaklaşır ve ekolojik, etnografik ve antropolojik yöntemin şehir araştırmalarında kullanılması için bir altlık oluşturmayı hedefler. Bunu yaparken Alman ekolünden etkilenmesinin bir sonucu olarak⁸⁶ “*şehri, özel ve siyasi çıkarların bütünüyle müşterek olmadığı fakat bunların kurumsal bir ifadesinin olduğu psikofizik bir mekanizma gibi*”⁸⁷ ele almayı dener. Yerel anlamda saha çalışmalarının tarihini Park ile başlatmak doğru olmayacağı gibi, Park’ın eğilimi doğrultusunda öğrencilerine aktardığı motivasyon sonucu üretilen çalışmaların hem kendinden önce yapılmış çalışmalardan hem de kendi döneminde ortaya konmuş eserlerden biyografik metodu ve etnografik yaklaşımı açısından farklılaştığını söylemek de yanlış olmayacaktır.⁸⁸

1.3.3 Yapı ve Gelenek

Şehir başlıklı makalesinde Park, kuramsal çerçevesinin başlangıç noktası olarak pek çok şeyin birbiriyle ilintili olduğu bir etkileşim yumağı kurar. Makalenin girişinde şehri ve onun kümülatif ve eklektik yapısını betimleyici şekilde açıklayarak bu yumağın temellerini atar:

“Bu makalenin bakış açısından şehir, münferit olarak insan yığınlarından ve sosyal koşulların uygunluğundan -sokaklar, binalar, elektrik ışıkları, tramvaylar, telefonlar vb.- daha fazlasıdır. Benzer şekilde sadece kurumların ve idari aygıtların -mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve farklı alanlardaki memurlar- oluşturdukları gruptan da daha fazlasıdır. Şehir, daha ziyade bir ruh hâline, birtakım gelenek ve âdetlere ve bu âdetlerin özünde yer alan düzenlenmiş davranışlara ve duyarlılığa karşılık gelir. Başka bir deyişle şehir, yalnızca fiziki bir mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu

⁸⁶ Almanya’da Georg Simmel ile felsefe ve sosyoloji çalışmış, doktorasını ise 1903 yılında Heidelberg Üniversitesinden almıştır.

⁸⁷ Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, **Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler**, Çev. Pınar Karababa Kayalığıl, Ankara, Heretik Basın Yayın, 2018, s. 38.

⁸⁸ Rolf Lindner, **The Reportage of Urban Culture Robert Park and the Chicago School**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 71-72.

oluşturan insanların içinden geçtikleri hayati süreci de kapsar; doğanın ve özellikle insan doğasının bir ürünüdür.”⁸⁹

Bu betimler üzerinden de şehri kurgulamaya başlar. Yapı ve gelenek kavramları ile şehrin fiziki yapısı ve yerleşim temelli örgütlenme arasındaki etkileşime yoğunlaşarak kurgunun ilk adımını oluşturur. Bu kurgu şehir içindeki örgütlenmelerin parçalı şekilde incelenmesi olarak görülebilir. Park’ın örgütlenme tiplerinin Ferdinand Tönnies’in (1855-1936) topluluk (*Gemeinschaft*) ve toplum (*Gesellschaft*) kavramları ile bağlantılı olduğu da söylenebilir. Öyle ki Tönnies’in “bitkisel yaşam”ın kazandırdığı birliktelik olarak da adlandırdığı ⁹⁰ topluluk teorisi, Park’ın Darwinizm’den etkilenmesinin⁹¹ bir sonucu olarak kenti dirimsel, diğer bir deyişle biyotik⁹² olarak ele alışı ile; dayanağını tabandan başlayan bir ayırmadan alan toplum teorisi ise kültürel⁹³ olarak kente yaklaşması ile örtüşür.

Topluluk teorisinin toplum teorisini beslemesine benzer şekilde kentin dirimsel/biyotik hâli de kültürel olana altlık oluşturmaktadır. Bir canlılık oluşmadığı ve canlılığa bağlı olarak fiziki şekil ve şartlar yerine getirilmediği sürece kültürel bir mekânın birdenbire ortaya çıkması düşünülemez. Topluluk teorisinde, doğal iradeye bağlı olarak gelişen⁹⁴ ve sırasıyla kan bağı topluluğundan mekân topluluğuna ve mekân topluluğundan manevi topluluğa⁹⁵ doğru evrimleşen dışarıya kapalı bir bütünlük kurgusu ideal tip olarak sunulur. Temelinde doğal iradenin bulunduğu ve organik olarak devam eden ilişkiler ağını temsil eden bir örgütlenmenin sürdüğü bu teori basit olarak ele alındığında; yaş, fiziksel güç ya da zekaya dayanan belirli bir otoritenin⁹⁶, bu otorite etrafında kardeşlik bağı ile bağlı olanların itaat ettiği doğal bir

⁸⁹ Park & Burgess, **Şehir**, s. 37.

⁹⁰ Ferdinand Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, Çev. Emre Güler, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2019, s. 42.

⁹¹ Nina Brown, “Robert Park and Ernest Burgess, Urban Ecology Studies, 1925”, UC Santa Barbara, **CSISS Classics**, 2002, s. 1.

⁹² Park’ın “yapı” ile ifade ettiği şekil bakımından şehri belirtmek amacıyla “biyotik” kelimesi kullanılmıştır.

⁹³ Burada “kültürel” olarak nitelendirilen şey Park’ın “gelenek” ile ifade etmek istediği örgütlenmeye karşılık olarak kullanılmıştır.

⁹⁴ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 42.

⁹⁵ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 53.

⁹⁶ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 52.

hukuk ve düzenin⁹⁷, ortak mülkiyetin⁹⁸, ve yerleşik düzenin⁹⁹ söz konusu olduğu görülmektedir. Biyotik alanın inşasının topluluk teorisine benzerliği, bir topluma ve mekâna başlangıç aşaması sunmasından kaynaklanır. Biyotik olanda bu başlangıç fiziksel bir inşa ve örgütlenme iken topluluk teorisinde temel bağlar ve insan ilişkilerinin kendi içerisinde sistematize edilmesi olarak görülebilir. Toplum teorisinde ise topluluk teorisinin aksine rasyonel irade baş gösterir. “*Toplum teorisi, topluluk teorisinde olduğu gibi birbirleriyle barış içerisinde yaşayan, fakat bu defa temelden bağlı olmayan, aksine birbirinden temel olarak ayrı bir insan grubu inşa eder.*”¹⁰⁰ Bunun sebebi ise rasyonel iradenin beraberinde getirdiği özel mülkiyet,¹⁰¹ takasın ticarileşmesi sonucu işbölümünün yön değiştirmesi ve uzmanlaşmanın önem kazanması¹⁰², emeğin bireyselleşmesi ve bununla beraber emek pazarının oluşması¹⁰³, bireysel çıkarların ortak çıkarlara ağır basması ve metanın duyguların önüne geçmesidir. Toplum teorisinin şehirdeki kültürel düzey ile ilişkilendirilmesi şehirde daha kompleks değer yargılarının üretilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu ilişkisellik, topluluklarda kültürel bir düzeyin olmadığı anlamına gelmemekle birlikte rasyonelitenin otoriterleştiği şehirlerde “*toplum*” refleksinin göz ardı edilemeyeceğini ifade eder. Öyle ki, şehirde temel olarak birbirinden ayrılan insan grubu daha fazla ihtiyaca, daha çeşitli iş kolları ve uzmanlaşmalar ile çözüm üretir. Bu durumda kültürel düzeyin toplulukta olduğu gibi yalın ve çatışmasız olması beklenemez.

Şehrin fiziki yapısı, kabaca, şehirdeki örgütlenmenin bir boyutu olup sınırları belirli bir alan ile tanımlanmış ve insan doğasının bir ürünü olduğundan öngörülemezliğe dayanarak şehir planı ile tasarlanamayan ve denetim altında tutulamayan karakteristik yapıyı ifade eder.¹⁰⁴ Fiziki yapının esnekliği, nüfus hareketlerinin kontrol edilemeyecek özgüllükte olması ve buna bağlı olarak şehir planının büyük oranda şehir taslağı olarak kalmasına dayanmaktadır. Şehir fiziki yapısı ile organik olmayan bir birliktelik üretir. Park’ın bu esnek yapı içerisinde çıkış

⁹⁷ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 63.

⁹⁸ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 70.

⁹⁹ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 72.

¹⁰⁰ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 98.

¹⁰¹ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 99.

¹⁰² Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 105.

¹⁰³ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 162.

¹⁰⁴ Park & Burgess, **Şehir**, s. 41.

noktaları olan ve nüfus örgütlenmesi gibi görülen gettolar, mahalleler ve şehir merkezi yapısal olarak şehrin incelenmesine yardım eder. Şehrin büyümesi sonucunda nüfusun yoğunluğu ve dağılımı örgütlenmeye bağlı olarak şekil alır. Örgütlenmenin temelinde yatan pek çok dinamik olmakla birlikte şehir merkezlerinde bu durum coğrafi koşullar ve ulaşım imkânları dâhilinde genel bir görünüm kazanır. Bunların yanında “*Sempati, çekişme ve ekonomik gereklilik gibi daha derinden işleyen etkenler, şehir büyüdükçe nüfusun dağılımını kontrol etmeye yönelir.*”¹⁰⁵ Park, nüfusun dağılımı ile ilgili bir fikir edinebilmek için; nüfus artışının kaynaklarına -doğum-ölüm oranları ve göç-, ekonomik çıkarlar, kültürel kodlar, yoğunluk ve yaşam standardı gibi başlıklara eğilmek gerektiğini ileri sürer.¹⁰⁶ Nüfusun bir bölümünü şehrin merkezine çeken ekonomik dinamikler kalan kısmını ise daha yakın ilişkilerin ve örgütlenmenin yalın bir hâli olarak mahallelere iterler.

Bu anlamda mahalleler çok temel örgütlenme biçimleridir çünkü zemini birincil ilişkilerden oluşan komşuluk ve yakınlığa dayanır.¹⁰⁷ Park’ın ifadesiyle “*Mahalle, resmî bir örgütlenme olmaksızın var olur. Yerel dayanışma dernekleri kendiliğinden gelişen mahalle, örgütlenmesinden temelini alır ve yerel duyarlılıkları yerel çıkarlar uyarınca ifade etmek amacıyla var olur.*”¹⁰⁸ Böylelikle kendine siyasi bir zemin oluşturan mahalle kendiliğindenliği ile bir koruma kalkanı da yaratmış olur. Bu da şehir içindeki küçük fakat yakın grupların topluluk teorisine paralel bir şekilde örgütlendiğini kanıtlar niteliktedir. Şehir merkezlerinde olduğu gibi mahalledeki nüfus örgütlenmesinin kaynaklarını bilmek şehrin yapısını anlamak için önemlidir. Burada Park, mahalle bazında hareket hâlinde olan parçaları, nüfus çeşitliliğini, mülk sahipliğini ve aidiyeti araştırmanın üzerinde durur.¹⁰⁹ Şehir merkezine yakın mahallelerin yanı sıra gettolar da şehrin yapısını oluşturan ve etkileyen bir başka örgütlenme biçimi sunar. Daha çok ırksal birlikteliklerin ve mesleki ortaklaşmaların görüldüğü bu bölgeler ortak çıkarları gereğince mahallelerden daha hareketli bir şekilde canlılıklarını sürdürürler. Diğer bir deyişle, “*Fiziki ve hissî mesafeler birbirini sağlamaştırır ve nüfusun yerel dağılımının etkileri, sınıf ve ırkın etkileri ile birlikte*

¹⁰⁵ Park & Burgess, **Şehir**, s. 42.

¹⁰⁶ Park & Burgess, **Şehir**, s. 43.

¹⁰⁷ Park & Burgess, **Şehir**, s. 43.

¹⁰⁸ Park & Burgess, **Şehir**, s. 43.

¹⁰⁹ Park & Burgess, **Şehir**, s. 45.

toplumsal örgütlenmenin evrimine katılır.”¹¹⁰ Tıpkı şehir merkezi ve merkeze yakın mahallelerde olduğu gibi gettoları da oluşturan ögelerin bilinmesi, yerel çıkarların, toplumsal ritüellerin ve liderlerin tespit edilmesi şehrin bütüncül yapısı ile ilgili önemli ipuçları taşımaktadır.¹¹¹ Şehir içerisindeki mahalle ve gettolar yalnızca şekil anlamında değil ortak çıkarlar, ritüeller ve kendilerine özgü otorite figürleri barındırdıkları için içerik olarak da topluluk örneği göstererek biçimini tamamlar.

Şehirdeki örgütlenmenin bir başka boyutu ise rasyonelleşme ve endüstrileşmenin yol açtığı işbölümünün altında yatar. İşbölümü ve uzmanlaşmayı zorunlu kılan geniş pazar yapısı bireyler arası bağımlılığa su taşırken çıkarlara dayalı toplumsal dayanışmanın da karakterini oluşturur.¹¹² Böylelikle pazarın yarattığı rekabet ortamı ortak çıkarların gözetildiği bir örgütlenmeyi doğurur. Tönnies’in tabiri ile insanlar “*toplumda, birbirlerini bağlayan her şeye rağmen ayrı kalmaktadırlar*”¹¹³ ve ortak çıkarların yönetilmesi için tekrar işbölümüne gidilir. Bu çıkarların dengeli yönetimi ise kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu kurumların başında pazar gelmekle birlikte kilise, okul ve aile şehre ayak uydurmak için değişen yüzleriyle şehir yapısının ve şehirdeki işbölümünün parçası olurlar.

Nüfusun dağılımı ve işbölümü sonucu oluşan toplumsal örgütlenmenin sonuçları şehir hayatında toplumun yapısını değiştirecek ölçüde önemli etkilere sahiptir. Çünkü Park’a göre her ikisi de bireyler arası etkileşimin sınırlarını yeniden çizerek birincil ilişkilerden ikincil ilişkilere geçişi temsil etmektedir. İkincil ilişkiler söz konusu olduğunda Park’ın üzerinde durduğu en belirgin noktalar kurumlar¹¹⁴, hukuk¹¹⁵ ve siyasettir.¹¹⁶ Şehir hayatının girift yapısı ortak çıkarların değişmesine sebep olur ve bunu yaparken şehir dinamiğinin de farklılaştığı gözlenir. Park, bu dinamiklerin salınımında kurumların temelini şu şekilde açıklar:

“Nüfusun sabit olmadığı; aile ve çocukların evin dışında, çoğunlukla şehrin farklı yerlerinde meşguliyetlerinin olduğu; binlerce kişinin yıllarca yan yana, baş selamı vermekten öte gitmeyen bir tanışıklık hâliyle yaşadığı büyük

¹¹⁰ Park & Burgess, **Şehir**, s. 46.

¹¹¹ Park & Burgess, **Şehir**, s. 48.

¹¹² Park & Burgess, **Şehir**, s. 53.

¹¹³ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 98.

¹¹⁴ Park & Burgess, **Şehir**, s. 62.

¹¹⁵ Park & Burgess, **Şehir**, s. 64.

¹¹⁶ Park & Burgess, **Şehir**, s. 72.

şehirde, birincil grupların bahsedilen samimi ilişkileri zayıflar ve bu ilişkilerden güç alan ahlaki düzen bozulmaya başlar.”¹¹⁷

Bu şartlar altında zaten var olan kurumların -kilise, okul ve aile- yeniden düzenlenmesi mecbur hâle gelir. Dolayısıyla kurumlar yeni ilişki biçimleri etrafında şekillenir ve biçim ve içerik açısından şehre uygun bir süreklilik sergilemek durumunda kalır. İkincil ilişkilerin değişime yol açtığı bir diğer husus ise hukuktur. İlişkilerin yakınlık derecesinin azalması ve formel bir yapıya bürünmesi sonucu yerel bazda kabul gören otorite ve kurallar geçerliliğini yitirir. Her ne kadar şehir içerisinde birincil ilişkilerin sürdüğü getto ve kenar mahalleler varlığını sürdürse de şehrin genel görünümüne bakıldığında herkes birbiri ile ilişki kurmak zorunda kalır ve birincil ilişkilere ve yerel bağlılıklara dayalı toplumsal kontrol yerini ikincil ve resmî kontrole, diğer bir deyişle, ortak eyleme dayalı hukuk sistemine bırakır. Son olarak, yine otoritenin el değiştirmesine bağlı bir siyasi düzen göze çarpar. Şehirler parti siyaseti ile yönetilir fakat Park’a göre parti siyaseti ile yönetilmeye çalışılan şehirlerdeki yerel hükümet sistemi birincil ilişkilere uygun bir yapıdadır.¹¹⁸ Nüfusun büyüklüğü ve çeşitliliği arttıkça parti siyaseti işlevselliğini yitirmektedir. Daha da önemlisi temsiliyet azalmaktadır. Çünkü şehrin özellikleri karmaşıklaştıkça şehrin yönetimi de zorlaşmakta ve esasında Tönnies’in tabiri ile “topluluk” için uygun olan yerel siyaset yapısı ve ortak karar verme mekanizması söz konusu şehir ya da “toplum” olduğunda gereken verime ulaşamamaktadır. Şehrin siyaset kulvarının ikincil ilişkileri kapsamaması gerekirken siyaset makinesi¹¹⁹ ve siyaset patronu¹²⁰ ile şehir siyaseti, şehirdeki yerel ilişkiler üzerinden kurulan, Park’ın ifadesi ile, “ilkel”¹²¹ bir sistem ile devam etmektedir. Diğer bir tabirle, şehir gibi kompleks bir yapının yönetimi, topluluklardaki otoritelerin aktarımı ile aynı olmasa da temsil gücü düşük bir sistem aracılığıyla idare edilmeye devam etmektedir.

Park’ın kurumlar, hukuk ve siyaset konuları üzerinde ortaklaştığı bir nokta vardır. Bu da değer yargılarının ve ahlaki pozisyonun değişimidir. Burada yalnızca toplumsal bir değişim değil, Park’ın tutumu da dikkate değerdir. Çünkü Park’ın tutumu

¹¹⁷ Park & Burgess, **Şehir**, s. 62.

¹¹⁸ Park & Burgess, **Şehir**, s. 72.

¹¹⁹ Park & Burgess, **Şehir**, s. 73.

¹²⁰ Park & Burgess, **Şehir**, s. 73.

¹²¹ Park & Burgess, **Şehir**, s. 73.

ahlaki pozisyonun değişimine yaklaşımını da açıklayabilir. Park'ın kent sorunlarını çözümlenmek bağlamında öne çıkan bir isim olmasının yanı sıra şehir karşıtı (anti-urban) bir karakterinin olduğu iddiaları çalışmalarını anlamak için önemlidir. Morton ve Lucia White'in iddialarına göre Amerikan entelektüellerinin İç Savaş sonrası kırsalı referans alan topluluk (community) arayışlarındaki muhafazakâr tutumları ve bununla birlikte topluluk meselesine nostaljik yaklaşımları şehir karşıtı bir yaklaşımın doğuşuna kaynaklık etmiştir.¹²² Park da Morton ve Lucia White'in şehir karşıtı entelektüeller yakıştırmalarından nasibini alır. Morton ve Lucia White, Park'ın 20. yüzyıl kentine karşı derin bir kuşku ve huzursuzluk beslediğini ileri sürerler.¹²³ Bu doğrultuda bakıldığında ikincil ilişkilerin mesken edildiği şehirde topluluk yaşamına kıyasla farklı değer yargılarının ortaya çıkması oldukça doğal ve olasıdır. Çünkü "*Bir şeyin herhangi bir toplumsal değeri olması için ona bir kesim tarafından diğerleri dışarda bırakılarak sahip olunması ve dışarda bırakılanların bir kısmı tarafından da o şeyin arzu edilmesi gerekmektedir sadece.*"¹²⁴ Dengelenemeyen ve öngörülemeyen şehir kalabalığı ve çeşitliliği içerisinde bu değerlerin farklılaşması, Park'ın, şehir için üretilen çözümlerin (kurumlar, hukuk ve siyaset) ahlaki bir dönüşümünden kaynaklandığını vurgulamasının da açıklayıcısı gibidir.

Weber, Simmel, Park ve hatta Tönnies'in gözüyle Batı şehrinin ele alınması ve incelenmesi, yine Batı'da filizlenecek olan kent hakkı kavramını anlamlandırabilmek için başlangıç noktaları belirleme çabasından ileri gelmektedir. Weber'in, şehrin karakterini belirleme hedefiyle şehrin doğasına çıkarttığı yolculukta bir kalabalıktan ibaret olamayacağı görülen şehrin Antikite ve Orta Çağ'da geçtiği dönemeçleri ekonomik, politik ve idari olarak kavramak Batı şehrinin kurumsallaşmasının izlenebileceği bir patika olarak görülebilir. Nitekim, kent hakkından söz edebilmek için öncelikle bir şehrin farklı birim ve fonksiyonlarının incelikli olarak ve uygun bir biçimde yerleşmesi gerekmektedir. Öte yandan, Simmel'in metropol insanı büyük ve hızlı bir dönüşüme tanıklık etmiş Berlin sakinin gözlemlerine dayanır. Alman Milli

¹²² Park Dixon Goist, "City and Community: The Urban Theory of Robert Park," **American Quarterly**, C.23, No:1, Bahar 1971, s. 47.

¹²³ Morton and Lucia White, **The Intellectual versus the City: From Thomas Jefferson to Frank Lloyd Wright**, New York, Mentor Book, 1964, s. 160.

¹²⁴ Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, s. 103.

Birliği'nin tamamlanmasından sonra tam anlamıyla yükseliŒe geçen Almanya 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde 49 milyon insana ev sahipliği yapmakta ve nüfusun %30'u kentlerde yaŒamaktadır.¹²⁵ Nüfusun büyük bir bölümünü sanayi kollarında istihdam ettiren Almanya, 20. yüzyılın baŒında, sanayi üretimindeki payı ile ABD ve İngiltere'den sonra nc sıraya yerleŒir.¹²⁶ Böylesine bir ekonomik geliŒimin toplumsal yansımaları Simmel'in kentlisinde kendini gösterir. Yabancı, kayıtsız, zgr ve yalnız kent insanı para ekonomisinin ele geçirdiği ritme ayak uydurarak 20. yüzyılın fenomenlerinden biri hâline gelir. Kent hakkının böyle güçlü bir figürden bağımsız inŒa edilmesi elbette mümkün değildir. İŒaret ubuđu Amerika'ya çevrildiğinde kent alıŒmalarının kurumsal bir zemine yerleŒmeye baŒladıđı ve kentleŒme olgusunun kent alıŒmalarının sorunsalı olarak ele alındığı görülür. Berlin'den sonra Chicago -Sanayi Devrimi'nden sonra Amerika'nın en çok geliŒen Œehirlerinden biri olarak- kent alıŒmalarında kurulan yeni tipolojilerin ve katmanların kaynağı olur. II. Dünya SavaŒı'na kadar kent alıŒmalarında ağırlığını koruyan Chicago Okulu savaŒtan sonraki yıllarda yerini ekonomi politik yaklaŒıma bırakır. Toplumsal hareketlerin etkisi ile kentsel sorunların görünürlük kazanması yeni bir kent sosyolojisini retmiŒ ve ekonomi politik yaklaŒım kentsel mekânın sermaye birikim süreçleri üzerinden zmlenmesini kuramsallaŒtırmıŒtır. Kent hakkı, yeni kent sosyolojisinin bir ürünü olarak literatüre dâhil edilmiŒ ve Paris bu sürecin baŒkenti olmuŒtur.

¹²⁵ Paul Kennedy, **The Rise and Fall of the Great Powers**, Great Britain, Unwin Hyman, 1988, s. 199.

¹²⁶ Paul Kennedy, **The Rise and Fall of the Great Powers**, s. 200.

İKİNCİ BÖLÜM: KENT HAKKININ KIYISINDA: PARİS KUŞATMASI

2.1 68'in Patikaları

*“Bizler,
insanların özgürce yaşayabileceği
bir dünyanın hayalini kuruyorduk.”¹*

1968 Paris’inde olaylar ateşlenmeden önce Paris’teki toplumsal ve siyasi aktörlerin konumları ve yerel dinamikler kent hakkının ortaya çıkışı konusunda ipuçları taşır. 1958 seçimlerinde Charles de Gaulle destekçilerinden oluşan Yeni Cumhuriyet Birliği’nin (*L’Union pour la nouvelle République*)² çoğunluğu elde etmesi ve 1959 yılında Charles de Gaulle’ün başkanlık koltuğuna oturması ile Fransa’nın Beşinci Cumhuriyet dönemi başlar. Charles de Gaulle’ün başkanlığı boyunca hedeflediği ve ulaştığı iki şeyden birincisi güçlü bir Fransa ekonomisi, diğeri ise dış politikada bağımsızlıktır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra pazar ekonomisi üzerindeki devlet müdahalesi olarak görülen ‘*dirigisme*’ politikası ile büyümeye başlayan Fransa ekonomisi de Gaulle döneminde de benzer politikalarla ivmesini korur. 1973’teki petrol krizine kadar sürecek bu büyümenin yaşandığı dönem ‘The Glorious Thirty’ (*Les Trente Glorieuses*) olarak tarihe geçer. Öte yandan, Cezayir meselesi, Almanya ile ilişkilerin ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun önem kazanması, nükleer silah denemeleri ve Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği karşısında yeni bir güç olma arzusu de Gaulle’ün dış politikadaki adımlarına yön verir. 1968 olaylarına giden yol, mayın tarlaları ile döşelidir. Mayın tarlasından sağ çıkan de Gaulle ise siyasi hayatının sonunu getirecek darbeyi dışarıdan değil içeriden alacaktır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ‘bebek patlaması’ndan (*baby boom*) kısmen de olsa yararlanan Paris nüfusu savaş öncesindeki sayımlara kadar erişir.³ Bu yeni nüfus, savaştan yaklaşık 20-25 yıl sonra 1968 olaylarını ateşleyecek gençler olarak sahneye çıkacaktır. Bebek patlamasının etkisiyle 1968’e gelindiğinde

¹ Marc Levy, **Özgürlük İçin**, Çev. Ayça Sezen, İstanbul, Can Yayınları, 2009, s. 114.

² Partinin adı daha sonra Union des Démocrates pour la République olarak değiştirilmiştir.

³ Yvan Combeau, **Paris’in Tarihi**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Yayınevi, 2015, s. 128.

Fransa'nın işgücü nüfusunun çeyreği 25 yaş altı gençlerden oluşur.⁴ Esasında bir sınıfı temsil etmemelerine rağmen bir sınıf gibi örgütlenen gençler, içinde buldukları topluma karşı direnirler. Charles de Gaulle'ün karşısında durma cesaretini gösterenler kurulu düzeni değiştirme arzusuyla işçi sınıfını da harekete geçiren bu gençler olur.

20. yüzyılın başlarında hızlı modernizasyonun zirvesinde bir şehir olan Paris, sanat dünyasının rakipsiz merkezidir. Bir yandan banliyö trenleri ve arabalar kentsel yaşamın temposunu artırırken diğer yandan kültür kendini teknoloji aracılığıyla yeniden keşfeder. Fotoğraf, sinema ve iletişim araçlarının yaygınlaşması sadece yerel değil uluslararası sanatçıların da Paris'i mesken edinmesinde mükünatıs görevi üstlenir. İşbirliği ortamının verimli sahası olarak Paris, sanatçılar için bazen bir araç bazen ise amaç olur ve kent üzerindeki aşınmalar, kentin ritmi, yapılanması ya da örgütlenmesi sanatın öznesi hâline gelir. Modernitenin yeni bir soluk arayan temsilcileri kentten aldıkları ilhamla deneysel yaratımlarını ortaya koymaya başlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'in kentleşme süreci hızlanırken, I. Dünya Savaşı sırasında savaş karşıtı nihilist bir sanat akımı olarak ortaya çıkan Dadaizm'in ve devamında Lefebvre'in gerçeküstücülüğün sadece papası değil aynı zamanda politikacısı⁵ olarak gördüğü André Breton'ın (1896 - 1966) öncülüğünde Fransız Dadaistlerin yöneldiği ve özgürleşmenin kaynağının bilinçdışı olarak görüldüğü sürrealizmin neredeyse sonuna gelinir.⁶ Lefebvre, iki savaş arasında kalan bu grubun neden tedavülden kalkmaya yüz tuttuklarını sert bir tutumla açıklar:

“Gerçeküstücülüğün sözde “tinsel” keşifleri aslında *politik* keşiflerdi; yani en dışsal olaylarla grubun politikasının ihtiyaçlarına ve perspektiflerine göre

⁴ Daniel Singer, **Prelude to Revolution: France in May 1968**, Chicago, Haymarket Books, 2013, s. 108.

⁵ Henri Lefebvre, **Gündelik Hayatın Eleştirisi I**, Çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 117.

⁶ Lefebvre, sürrealistlerin yeni bir dünya vaadi altından çıkan ‘modern mucizeler’ teorisini küçümser ve popülist sisteme entegre olmuş Breton'ın politik kurnazlığına öfkeli. “Skandal yaratan ve kârlı bir sanata yeniden itibar kazandırma vakti de gelmişti. Aynı zamanda, Breton anarşizm ile komünizm arasındaki, insanın “tinsel” dönüşümü ile toplumsal dönüşümü arasındaki inatçı bulanıklığı da sömürmeyi bildi. O dönemde ‘Tinsel Devrim’ üzerine anlaşılması güç tartışmalar oldu ve bunlar, azalan prestije desteği ve çöküş hâlindeki “gerçeküstücü düşünce”ye de besini sağlamayı tam zamanında başardılar. Bu “düşünce”nin içeriği şimdi incelenmek istenirse, büyük iddialarla -yeni mistisizm, “iç uçurum”u bilme yöntemi- yola çıkan doktriner gerçeküstücülüğün, basitçe batıl inançlı kocakarı hikâyeleriyle sona erdiği saptanır. Tek önemi, bir semptom olmasıdır. 19. yüzyıl edebiyatının gerçek yaşama yönelik inatçı saldırısına, yöntemsiz değersizleştirilmesine gerçeküstücülük hem saçmalığın zirvesini hem de sonun damgasını vurmuştur.” Henri Lefebvre, **Gündelik Hayatın Eleştirisi I**, s. 118.

belirlenmişti. Dadacı anarşizm, 1918 mütarekesini izleyen ‘kargaşa’ya eşlik etti. Gerçekten devrimci bu dönemde, yerleşik kargaşanın temellerinin yıkılması için, yeni bir düzenin düşüncesi, örgütlenmesi ve anlamı/yönü eksikti yalnızca; ama anarşist entelektüeller bunun farkında değildi.”⁷

Çünkü savaş sonrası dönemin gerçekliği ve kapitalist sistemin yerleşikliği ile henüz yüzleşmemişlerdir. Farkındalık oluştuktan sonra ise evrensel bir çağrı ile toplumsal dönüşümün belirsizliklerinden faydalanarak gerçekliğe kafa tutarlar.

Zamanla politikleşen ve devrimci bir çizgiyi takip etmeyi hedefleyen fakat ana akıma eklemledikleri düşünülen sürrealizm ve Dadaizm’in dışında ve onlara karşı hareketlenmeler söz konusu olur. Ortaya çıkacak gruplar Neo-sürrealist ve Neo-dadaist kimliklere bürünüp yapılamayanı gerçekleştirmek ve avant-garde yani yenilikçi ve deneysel olanı sürdürme gayretine girer. Çünkü Dadaizm ve sürrealizmin amacından saptığına ve pazar ekonomisinin bir parçası hâline geldiğine kanaat getirilir. Şehre duydukları ilgi ve çalışmaları açısından sürrealizmin devamı olan CoBRA⁸ (Deneysel Sanatçılar Enternasyonal) ve Dadaizm’in bayrak taşıyıcısı olarak da Harfçiler (Harfçi Enternasyonal) daha sonra farklı ekiplerle de olsa bir araya geldikleri Sitüasyonist Enternasyonal’de, 1968 Mayıs olayları öncesinde kayda değer çalışmalara imza atarlar.

2.1.1 CoBRA ve Harfçiler

1948 yılının Kasım ayında, Paris’te kurulan CoBRA⁹ özünde kuzeyli bir gruptan oluşan ve Lefebvre’in ifade ettiğine göre¹⁰ *Gündelik Hayatın Eleştirisi*’nden etkilenmiş¹¹ sanatçılardan oluşur. Şairleri, müzisyenleri, ressamaları ve teorisyenleri içine alan bu ekip sanatın uzmanlaşmasına karşı tavır alır ve yine sanatın devrimci rolünü ortaya çıkarmayı amaç edinir.¹² Deneysel çalışmalarının bir kısmının şehri ve mimariyi içermesi ve gündelik hayata odaklanması mekânsal problemlere ilgi

⁷ Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, s. 118.

⁸ İsmi, kurucularının yaşadığı şehirler olan Kopenhag, Brüksel ve Amsterdam’ın baş harflerinden alır.

⁹ Karen Kurczynski, *The Art and Politics of Asger Jorn: The Avant-Garde Won't Give Up*, ASHGATE, Burlington VT, 2014, s. 75.

¹⁰ Kristin Ross ve Henri Lefebvre, "Lefebvre on the Situationists: An Interview", *Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents*, Ed. by. Tom McDonough, Cambridge, The MIT Press, 2002, s. 276.

¹¹ Henri Lefebvre, *Critique De La Vie Quotidienne*, Paris, B. Grasset, 1947.

¹² Sadie Plant, *The Most Radical Gesture: The Situationist International In a Postmodern Age*, London ve New York, Routledge, 1992, s. 65.

göstermelerine sebep olur. Bu post-sürrealist deneysel sanatçılara göre kentsel yaşam, mekân düzenlemeleri ile en ince ve ihmal edilmiş biçimlerde şekillenmektedir.¹³ Bu sırada CoBRA ekibinin önemli bir figürü olan Constant Nieuwenhuys (1920-2005), kötülüğü ile nam salmış Babil'in iyi ve ütöpik versiyonu olan antikapitalist şehir Yeni Babil (New Babylon) çalışmasının temellerini atar ve 1953'te Lefebvre'in yeni durumların yaratılmasını teşvik edecek bir mimari ortaya çıkarma anlayışını¹⁴ referans alan *For an Architecture of Situation* adlı çalışmasını yayımlayarak gündelik hayatın dönüştürülmesinde mimarlığın imkânlarını tartışmaya açar.¹⁵ Constant, CoBRA'dan ayrıldıktan sonra ve Sitüasyonistlere katıldığında da Yeni Babil üzerine çalışmaya 1974 yılında sergilenene kadar devam eder.

CoBRA'yı takiben skandallarla kendini kabul ettirecek olan Harfçi akım (Lettrism), Isidore Isou'nun (1925-2007) girişimleriyle Dada'nın yerine geçtiklerini duyurarak yeni bir dünya imkânının peşine düşer. Bu dünya, harflerin özgürleşmesi ve gerçek göstergeler olarak kullanılmasının altında yatar.

“Göstergeyi eter içinde eritecekti. Gösterge, bütün eski anlamları def edene kadar tarihin içine dalıp zamanın gerisine gidecek, bilincin içine dalıp dışına çıkacaktı; sonra, aksi bir yükü yüklenmiş olarak yeni anlamları harekete geçirmeye başlayacaktı. Harf, yeni bir alfabe ve yeni bir dil, daha önce asla dile getirilemeyen şeyleri daha önce asla duyulmamış bir tonda söyleyecek bir dil oluşturmaya hazır olacaktı. İcat mekânı düzleminde bunun anlamı, anekdotun yaratılmasının, yeni hikâyelerin anlatılmasının bir kez daha mümkün olmasıydı. Bir kez anlatılabildiklerinde hikâyeler yaşanabilir olacaklardı; bir hikâyeye dünyanın anlatımı olduğu için, yeni bir dünya yaratılması mümkündü.”¹⁶

Kendilerini göstermek ve kabul ettirmek için bir tiyatro oyununu sabote ederek¹⁷, savaş sonrası Harfçi Diktatörlük (*La Dictature lettriste*) adında bir dergi çıkararak¹⁸ ve Notre Dame Katedrali'nde düzenlenen bir ayinde bildiri okuyarak¹⁹ ilgi çekmeye çalışırlar. Pek çoğunun başını Isou'nun çektiği bu dikkat çekme çabaları başarıya ulaşır. Zaten yıkılmış ve ayağa kaldırılmaya çalışılan ülkenin ve Paris'in kıtlık dönemi

¹³ Sadie Plant, *The Most Radical Gesture*, London ve New York, Routledge, 2000, s. 57.

¹⁴ Henri Lefebvre, *Critique De La Vie Quotidienne*, Paris, B. Grasset, 1947.

¹⁵ Kristin Ross ve Henri Lefebvre, "Lefebvre on the Situationists: An Interview", s. 269.

¹⁶ Greil Marcus, *Ruj Lekesi: Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi*, Çev. Gürol Koca, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 262.

¹⁷ Marcus, *Ruj Lekesi*, s. 265.

¹⁸ Marcus, *Ruj Lekesi*, s. 266.

¹⁹ Marcus, *Ruj Lekesi*, s. 291.

1950'lerin başına kadar sürer.²⁰ Ekmek, kahve, yağ, pirinç ve şekerin karneye bağlandığı sırada, yokluk zamanlarında ortaya atılabilecek kullanışlı bir argüman olarak savaştan sonra yeni bir dünya vaadi, yıkıp yeniden yapma arzusu ve gençleri hedef alan ütopyik tasavvurlar Harfçiler'in takipçi sayısını katlar.

“Ulaşmayı istediği düzlemde, yani estetik ve yüksek sanat düzleminde değerlendirildiğinde lettrizm feryat figan bir oxymoron'du, sistemleştirilmiş dadaydı. Haber olarak değerlendirildiğinde bir dedikoduydu. Tarih olarak değerlendirildiğinde ise bir şey yapılacağında, hiç olmamasından daha iyi olan bir şeydi: Roger Shattuck'ın 1948'de Paris'te yazdığı gibi, savaş sonrası Fransız kültürü boş bir arsa ve varoluşçuluk da “zemini temizlemek için gerekli araç idiye, lettrizm ‘geçici baraka’ydi.”²¹

Harfçiler'in amacı; harfleri, kelimelerin kendisinden kurtararak kelimeler ve anlamlar arasındaki Dadaist kopuşu mükemmelleştirmeye çalışmaktır. Özerk işaretler ve hiyeroglifler olarak görülen harfler aracılığıyla yeni referanslar ve anlamlar oluşturmanın yaratıcı bir sürecin tuğlaları olabileceğine inanırlar.²² Bu inancın temelinde bulunan düşünce ise Isou'nun ısrarla savunduğu, yaratımın artık Tanrı'ya has olmadığı ve böylece herkesin Tanrı olabileceği, bu yüzden de yaratımın insan yaşamının merkezinde olması gerektiğidir.²³ Yaratmak artık insanın elindedir ve bu yetisini kullanarak yeni bir kültür oluşturmak için uğraşmalıdır. Bu bir anlamda eskiyi -bu zamana kadar yapılmış her şeyi- gömüldüğü yerde bırakıp yeniyi doğurma girişimidir. Gerçekte ise öldürdüklerinden beslendikleri aşikârdır. Ölüler yeni doğanın mayasına eklenir. Fakat bu sancılı doğum Guy Debord'un 1951'de Harfçiler'e katılması ve kısa bir süre sonra bir grup arkadaşıyla ayrılması sonucu kesintiye uğrar.²⁴

2.1.2 Harfçi Enternasyonal (*Lettrist International*)

Sitüasyonizm arka bahçesini oluşturacak Harfçi Enternasyonal (*Lettrist International*), Debord ve havarileri ile yola devam eder. Tüketim toplumunun karşısında konumlanarak boş zamanın devrimci potansiyeline ve ücretli çalışmanın

²⁰ Combeau, **Paris'in Tarihi**, s. 126.

²¹ Marcus, **Ruj Lekesi**, s. 271.

²² Plant, **The Most Radical Gesture**, s. 55.

²³ Plant, **The Most Radical Gesture**, s. 55.

²⁴ Charlie Chaplin'in Paris'teki karşılanmasına karşı bir eylem girişiminde bulunan Guy Debord ve arkadaşlarına karşı Isou olumsuz bir tavır takınır ve bu olaydan sonra Isou ile yolları ayrılır. Böylece Charlie Chaplin eyleminde ilan edilen Harfçi Enternasyonal ekibi Isou olmadan yola devam eder. Greil Marcus, **Ruj Lekesi**, s. 350.

uyuşturucu etkisine odaklanan Harfçi Enternasyonal, sanat ve gündelik yaşam arasındaki ayrımı ve toplumdan koparılmış bir sanat anlayışını topa tutmak üzere saldırıya geçer. Çünkü; “*LE'nin [Lettrist Enternasyonal] kendi kendine anlattığına göre, gerçekleştirilecek ilk devrimin temeli, egemen toplumdaki sıkıntuların değil, 'mutluluk fikrinin bütünlüklü eleştirisi'nden, egemen davranışların eleştirisinden, gündelik hayata ilişkin yeni icra biçimleri geliştirmekten geçmekteydi.*”²⁵ Bunun için kente ve kentin düzenlenmesine yönelik düşünceler üzerinde durarak devrimci teoriyi kent, gündelik hayat ve sanat bağlamında uygulamaya yeltenirler. Bu uğurda kullandıkları yöntemlerden ilki saptırma (*détournement*), diğer bir deyişle zaten var olan sanat eserlerini özgürce kullanarak onları yeni anlamlar içerisinde ele almak ya da anlam bozuma uğratmaktır. Şiir, resim, şarkı ya da film fark etmeksizin ve herhangi bir izin almadan tahrip edilen bu eserler yaratılmaya çalışılan yeni kültürün simgeleri hâline gelir. Harfçi Enternasyonal'in bu tarzı; eskiyi aşağılama, hor görme ve kendi haklı mücadelelerini nesne üzerine kanalize ettikleri şiddetle kanıtlanma arzusunun sonucudur. Hareketin bir sonraki adımı ise psikocoğrafyayı (*psychogeography*) kentsel çevrenin insanlar üzerindeki etkilerini araştırmak üzere araçsallaştırmalarıdır. “*Psikocoğrafya, bilinçli ya da bilinçsiz olarak örgütlenmiş coğrafi çevrenin, bireylerin davranışları ya da duyguları üzerindeki özgül etkilerinin işleyişini tanımlayan kavramdır.*”²⁶ Debord psikocoğrafyayı, kentsel mekânın davranışsal yansımasına ulaşmak için bir araç olarak görür ve 1955'te yayınladığı “*Introduction to a Critique of Urban Geography*” başlıklı yazısında keşfedilecek bir duruma ya da davranışa karşı kullanılabileceğinin altını çizer.²⁷ Psikocoğrafyanın uygulanması için en etkili araç olarak ise *dérive* yani sürüklenme kullanılır. Knabb'ın tabiri ile çeşitli mekânlardan hızlı bir geçiş tekniği olan sürüklenme, oyuncunun sürece dâhil olması ve sürecin psikocoğrafik özellikler taşıması bakımından herhangi bir gezintiden ya da yolculuktan farklıdır.²⁸ Çünkü hem kent hem de bireyin kendisi bu gezintinin birer öznesi olurlar. Bir ya da daha fazla kişiyle çıkılabilecek bu gezintilerin, nesnel bilgiye

²⁵ Marcus, **Ruj Lekesi**, s. 360.

²⁶ Merlin Covery, **Psikocoğrafya: Londra Yazıları**, Çev. Selen Serezli, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2011, s. 8.

²⁷ Guy Debord, “Introduction To a Critique of Urban Geography”, Çev. Ken Knabb, **Les Lèvres Nues**, C. 6, 1955, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/presitu/geography.html>, 25 Ağustos 2020.

²⁸ Ken Knabb, **Situationist International Anthology**, Berkeley, CA, Bureau of Public Secrets, 2006, s. 62.

ulaşmayı hedeflediği için, farkındalık düzeyi benzer olanlarla yapılması karşılaştırmalı verilerin elde edilebilmesi açısından daha sağlıklıdır.²⁹ Sürüklenme, bir oyun olmanın yanı sıra bir farkındalık ve bilgi üretimi durumudur. Lefebvre de *dérive* 'yi teoriden ziyade pratik ile birlikte düşünür.

“Dérive, şehrin giderek artan parçalanmasını ortaya çıkarmıştır. Tarihi boyunca şehir bir zamanlar güçlü bir organik birlikti, ancak bazen bu birlik çözülüyor, parçalanıyordu ve Sitüasyonistler şimdiye kadar konuştuğumuz her şeyin örneklerini kaydediyordu ... Organik birliği tamamıyla bozulmadan da gittikçe parçalanmış bir şehir önsezimiz vardı.”³⁰

Kent dokusunda artan belirsizliğin yarattığı kargaşa ve kent üzerindeki devredilmiş gücü kazanma isteği gündelik hayatta yerleşik olanın değil ihtiyaç duyulanın egemenliğini sürdürmesi için bir direnç üretir. Kent ve birey ile olan ilişkileri bakımından nesnelere saptırarak kullanma, psikocoğrafik özelliklerin peşine düşülmesi ya da sürüklenme yolu ile gündelik hayatı içselleştirilmeye çalışma Harfçi Enternasyonal'in sanattan çok politik enstrümanları hâline gelir.

2.1.3 Durumlar ve Bütüncül Şehircilik

Bunların yanında Debord'un bahsettiği ve Sitüasyonist Enternasyonal'in de üzerine kurulduğu ve sonuna kadar peşinde olacağı 'durumlar' piyasaya çıkar. İnşa edilmek istenen 'durumlar' yaşamdaki anlık atmosferin somut olarak kurulması ve bunun büyük bir tutkuya dönüşmesi anlamında kullanılır.³¹ Fakat '*durumlar*'ın asıl kaynağı Lefebvre'in *Gündelik Hayatın Eleştirisi*'ndedir. Lefebvre bir röportajında, onun '*moments*' olarak kurguladığı şeyi, Sitüasyonistlerin '*durumlar*' olarak ele aldığını birlikte geçirdikleri dönemde kendisine söylediklerini belirtir.³²

“Durumcular, Lefebvre'i 'yaşanan an'ın yönlendirme konusunda çok geçici ve tarihi olduğunu ifade ederken aynı zamanda bu fikir üzerinde de ufak tefek düzeltmeler yapacaklardı. Yeni durumlar düzenlemek istiyorlardı; 'yaşama ait

²⁹ Knabb, **Situationist International Anthology**, s. 63.

³⁰ Henri Lefebvre, "Henri Lefebvre on Situationist International", October 79, 1997'den aktaran Andy Merrifield, **Metromarksizm**, Çev. Nihal Ünver, İstanbul, Phoenix, 2012, s. 205.

³¹ Guy Debord, "Report on the Construction of Situations and on the International Situationist Tendency's Conditions of Organization and Action", Çev. Ken Knabb, 1957, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/report.html>, 25 Ağustos 2020.

³² Ross & Lefebvre, "Lefebvre on the Situationists: An Interview", s. 271.

yeni mekânsal durumlar, birleştirici ortamın ve bir olayla oyunun kolektif örgütü tarafından somut olarak ve kasten oluşturuldu.”³³

‘Durumlar’ın en önemli meselesi bir şeyleri yeniden inşa etmek ve yeni bir şeyler inşa etmekle birlikte her şeyin eleştirisi olduğu için, yeni bir şehircilik anlayışı da kaçınılmaz olarak Harfçi Enternasyonal’de yerini alır. Bu anlayış, çevrenin tümleyici inşasının gerekliliğini, bütün sanatların ve modern tekniklerin kullanıldığı ‘bütüncül şehircilik’ kavramı ile karşılamak üzerinedir.³⁴ Diğer bir deyişle, sanatın ve teknolojinin imkânlarını bir arada kullanarak inşa edilecek özgür bir şehri amaçlar bütüncül şehircilik. Harfçi Enternasyonal ile başlayıp Sitüasyonistlerle birlikte devam edecek olan bütüncül şehir tasavvurunun, sanat ve teknikle dinamik bir ilişki içinde birleşik bir ortam kuracağına inanılır.³⁵ Bütüncül şehrin planlanması için ise eskinin ve normal görülenin karşısında duran ve sıradan olanı alaycılıkla ele alan “*Paris Şehrinde Akılcı İyileştirme Projesi*”ni kendi yayınları *Potlatch*’ta kaleme alırlar. Bu plana göre trenlerin çalışmadığı gece saatlerinde de metrolar açık olmalı, geçiş yolları ve peronlar aydınlatılmalı, Paris çatıları yaya trafiğine açılmalı, parklar gece boyunca açık ve karanlık olmalı, sokak lambalarının açma-kapama düğmesi olmalı ve aydınlatma kamu yararına kullanılmalı, müzeler kapatılmalı ve oradaki eserler barlara dağıtılmalı, cezaevleri herkesin erişimine açık olmalı ve turistik mekân olarak kullanılmalıdır.³⁶ Bunlar gibi biraz ciddi biraz alaycı başka önerilerle insanların şehirdeki davranışlarını kısıtlayan, işe yaramayan ve mutluluk getirmeyen güzelliğe saldırırlar. Bu saldırılar pek çok meselede olduğu gibi Sitüasyonistler tarafından da sürdürülür. Sonuç olarak;

“...LE [Lettrist Enternasyonal] ..., aynı zamanda hem dolu hem boş bir kaptır. LE’nin tarihi temsil eden bir mührü vardı; grup, bir sarhoşluk anında kaybolan bu mühürle eğlence gezilerinden ve yeraltı mezarlarındaki gecelemlerden bir felsefe çıkarmaya çalışmıştı. Bu hareketlerden bir felsefe çıkarmaya çalışmanın yanı sıra ‘ardında iz bırakma’ya inananları lanetlemişlerdi, kendileri ise çok az iz bırakmıştı artlarında: beş yıl içinde üç düzine kadar gazete yazısı, bir tomar yayımlanmamış makale, çalınılanmış çeşitli fotoğraf

³³ Merrifield, *Metromarksizm*, s. 203

³⁴ Knabb, *Situationist International Anthology*, s. 22.

³⁵ Knabb, *Situationist International Anthology*, s. 52.

³⁶ Lettrist International, “Project for Rational Improvements to the City of Paris”, Çev. Reuben Keehan and Gerardo Denis, *Potlatch*, C.23, 1955, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/presitu/potlatch23.html>, 25 Ağustos 2020.

ve yazı örneklerinden oluşan kolajlar, telefon direklerine yapıştırılan türden bazı çıkartmalar, duvarlardan birinin üzerine yazılmış bir slogan.”³⁷

2.2 Sitüasyonistler

“Sıradan biri bile
birkaç yüzyıllık koşudan sonra olgunlaşır.”³⁸

Can sıkıntısına karşı savaş açmış olan Sitüasyonistler, boş zamanın örgütlenmesinin kapitalizm eliyle gerçekleştiğinin farkındalığı ile Harfçi Enternasyonal’in devamı olarak ve Debord’un öncülüğünde bir araya gelirler. Harfçiler’den farklı olarak Marksist teoriyi daha fazla içselleştiren Sitüasyonistler, gösteri ve ayırım kavramları etrafında sınıf meselesini gündeme alır ve modern kapitalist topluma bu gözle yaklaşır. Onlara göre sorun, insanların az ya da çok kötü yaşadığı değil, her zaman kontrolleri dışında bir şekilde yaşamalarıdır.³⁹ Bu sebeple ayırım ve gösterinin belirleyici yanlarının olduğuna inanırlar. Ayırım kavramı, temelinde yabancılaşmış emeğin yattığı toplumsal farklılaşmanın karşılığı olarak kullanılır. Debord, “*Ayrımın Eleştirisi*” başlıklı yazısında bütünü içerisindeki ayrıma değinir. Burada insanların birbirleriyle rastgele iletişimi, çevrenin kolektif olarak ele geçirilememesi ve bunların sonucunda ortaya çıkan farklı duygu durumlarının birbirlerini etkisiz hâle getirdiğini ve bir sıkıntı ortamı doğurduğunu ileri sürer. Kendi tarihlerini yazmadıkları ve özgürce durumlar yaratmadıkları sürece birlik fikri için çabalamak ayırımın sürekliliğini sağlayacaktır. Debord, merkezî bir faaliyet arayışı ve macerasının yeni uzmanlıkların yaratılmasına yol açacağı iddiasını vurgular.⁴⁰ Bu iddianın altında uzmanlık alanlarının çeşitlenmesi, diğer bir deyişle işbölümü yapılacak kolların artması sonucu toplumda farklı istikametlerin oluşması yatar. “*İş bölümü, her tür toplumsal ve ideolojik farklılaşmanın ilk koşuludur.*”⁴¹ Bu durumda

³⁷ Marcus, **Ruj Lekesi**, s. 362.

³⁸ Hermann Hesse, **Bozkırkurdu**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 200.

³⁹ Guy Debord, “Critique of Separation”, Çev. Ken Knabb, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/separation.html>, 25 Ağustos 2020.

⁴⁰ Guy Debord, “Critique of Separation”, Çev. Ken Knabb, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/separation.html>, 25 Ağustos 2020.

⁴¹ Gérard Bensussan ve Georges Labica, **Marksizm Sözlüğü**, Çev. Volkan Yalçıntoklu, İstanbul, Yordam, 2016, s. 487

ayrım kavramı, emeğin yabancılaşması üzerinden Marksist bir perspektifle kurulur ve modern toplum mekanizmalarının toplum içerisindeki ayrışmayı nasıl tesis ettiğini işaret eder. Kent, işbölümünün ve yabancılaşmanın merkezi olarak bu ayrımı görmek açısından verimli bir alandır. Böylece Sitüasyonistler kent üzerinden eleştirilerine ve kurgularına devam ederler.⁴² Çünkü Paris, “*modernliğin tek modeli, modern hayatın görünür olgusunu yansıtan tek şehir*”dir.⁴³

Debord’un toplumsal ilişki⁴⁴ olarak da ele aldığı gösteri kavramı Sitüasyonistlerin tutunduğu bir diğer dal olarak karşımıza çıkar. Peki nedir gösteri? “*Gösteri, ne bir görüntü dünyasının suistimal edilmesidir, ne de imajların kitlesel yayılma tekniklerinin ürünüdür. Gösteri, daha ziyade somutlaşmış ve maddi olarak ifade edilen bir Weltanschauung’dur (dünya görüntüsü). Bu, nesnelleşmiş bir dünya görüntüsüdür.*”⁴⁵ Bu nesnelleşmiş dünya görüşünü karşısına alan Debord gösteriye katılmanın reddiyesini onu ifşa ederek yapar. Gösterinin ayrım ile olan ilişkisi ise ekonomik yapıların toplumu ele geçirmesinden kaynaklanır. İş bölümü ile birbirinden ve kolektiviteden uzaklaşan insanların yalnızca davranış kalıpları değil düşünsel çizgisi de yön değiştirir.

“İktisadın toplumsal yaşam üzerindeki tahakkümünün ilk aşaması, bütün insan gerçekleştirmelerinin tanımlanmasında *var olmak*’tan *sahip olma*’ya geçen bariz bir bayağılaşmaya yol açmıştır. Toplumsal yaşamın, iktisadın birikmiş sonuçları tarafından bütünüyle işgal edildiği bugünkü aşama ise *sahip olmak*’tan *gibi görünmek*’e doğru genel bir kaymaya neden olmuştur; öyle ki bütün fiilî ‘sahip olmak’lar dolaysız itibarlarını ve nihai işlevlerini bu ‘*gibi görünmek*’ten almak zorundadırlar. Aynı zamanda tüm bireysel gerçeklikler, doğrudan doğruya toplumsal güce bağımlı olan ve onun tarafından biçimlenen toplumsal gerçeklikler haline gelmiştir. Bu durumda bireysel gerçek, ancak *kendisi değilse*, ortaya çıkmasına izin verilir.”⁴⁶

Bir anlamda temsiliyet krizi olarak görülen gösterinin simgelerle ve metalarla olan ilişkisi dikkate değerdir. Çünkü asıl işgalci metanın kendisidir ve “*görülen dünya metanın dünyasıdır.*”⁴⁷ Sitüasyonistler için meta dünyasına karşı oluşturulacak

⁴² Guy Debord, “Critique of Separation”, Çev. Ken Knabb, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/separation.html>, 25 Ağustos 2020.

⁴³ Marcus, **Ruj Lekesi**, s. 156

⁴⁴ Guy Debord, **Gösteri Toplumu**, Çev. Okşan Taşkent ve Ayşen Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 14.

⁴⁵ Debord, **Gösteri Toplumu**, s. 14.

⁴⁶ Debord, **Gösteri Toplumu**, s. 17.

⁴⁷ Debord, **Gösteri Toplumu**, s. 27.

alternatif düzen ancak bu dünyanın altını oymakla ortaya çıkabilir. Bu yüzden metanın kutsallaştığı her türlü bireysel eylemin ve sanatın taraftarı ya da işbirlikçisi olmayı reddeder ve kolektif yaratıcılığın hazinesi olan gündelik hayatın bereketli toprağına sığırır. Hem meta fetişizminin hem de gündelik hayatın kapsayıcısı olarak kent kısıtlanan ihtiyaçların ve bastırılan taleplerin su yüzüne çıkması için mesken edinilir. Kent hakkı başka suretlerde, bir talep ve ihtiyaç olarak toplumsal aktörlerin gündemine çoktan girmiştir.

2.2.1 Meta ve Değeri

Marx, *Kapital*'in ilk cildinde metanın başlangıçta önemsiz bir şey olarak görüldüğünü dile getirir.⁴⁸ Temel olarak ise insan emeği ile üretilen ve pazara sunulan bütün ürün ve hizmetleri meta olarak adlandırmak mümkündür. Bu şekilde yaklaşıldığında meta, ilk bakışta kolay ve anlaşılabilir bir şeydir. Fakat meta, üzerinde kullanım ve değişim olmak üzere iki kutsal değer taşır. Bunlar metaya kimliğini kazandıran değerlerdir. Marx metayı, yalnızca kullanım değeri olarak var olduğu sürece gizemli bulmaz.⁴⁹ Meta değişime girdiği zaman ise bambaşka bir hikâyeye ile karşılaşır. Doğadan ödünç alınmış bir odun parçası bir masa ya da çerçeveye dönüştürülerek işe yarar bir hâle getirilse ve kullanılsa dahi yalnızca kullanım değerini üzerinde taşır ve metanın etkileşime girmesine sebep olmaz. Fakat metanın başka metalarla karşılaşması sonucunda bambaşka ve esrarengiz bir yolculuk başlar ve meta gizemine kavuşur. Marx ise metanın değişim değeri üzerinden kazandığı bu gizemi çözmek ister. Metayı, kullanım ve değişim değerleri ile birlikte tanımlamak gerekirse;

“Bir kullanım değeri olan, yani toplumsal bir ihtiyacı karşılayan, değişim amacıyla özel bir emek tarafından üretilen ve bundan dolayı, temelinde, üretimi için toplumsal olarak gerekli zamanla tanımlanan değer olan, bir değişim değerine sahip mal. Geniş anlamında, değişime konu olabilecek her türlü nesne.”⁵⁰

Peki kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki bu gizemli farkın kaynağı nedir? Kullanım değeri deyince “*toplumsal olarak tanınmış bir yarar taşıyan, ister üretime*

⁴⁸ Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Çev. Ben Fowkes, Harmondsworth, Penguin in association with New Left Review, 1992, s. 163

⁴⁹ Marx, *Capital*, s. 163.

⁵⁰ Bensussan & Labica, *Marksizm Sözlüğü*, s. 662.

ister tüketime girerek 'özellikleriyle herhangi bir çeşit insan gereksinimini karşılayan' her şey anlaşılmalıdır."⁵¹ Diğer bir deyişle, toplumsal karşılık doğuran, nitelikli ve pazara yönelik emek kullanım değeri üretir. Kullanım değeri olmayan bir meta düşünülemez gibi meta üzerindeki bu değerler dizisini anlamak için de kullanım değeri başlangıç noktasıdır. Üstelik meta yalnızca kullanım değerine sahipken bir başınadır. Değişim değeri ise bir kıyasa ihtiyaç duyar. Yani farklı metalar arasındaki ilişki ile mümkündür.

"Değişim-değeri, ilk önce bir *nicel ilişki* olarak görünür, ve kullanım-değerleri, bu ilişkiye göre birbiriyle değişilir. Böyle bir ilişkide, kullanım-değerleri aynı değişim hacimlerini temsil ederler. Bir sarayın değişim-değeri, belirli bir sayıda boya kutusu ile ifade edilebilir. Ve bunun tersine, Londralı boya imalatçıları, binlerce boya kutularının değişim-değerini, saray olarak ifade etmişlerdir. Demek ki, doğal varlık biçimlerine bakmaksızın ve kullanım-değeri oldukları özel gereksinmenin niteliği ile ilgisiz olarak, belirli miktarlar halinde ele alınan metalar, değişimde, kendi aralarında denge kurarlar, birbirlerinin yerlerini alırlar, birbirinin eşdeğeri sayılırlar ve böylelikle görünüşlerindeki uyumsuzluğa karşın, aynı birimi temsil ederler."⁵²

2.2.2 Şehir

Kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki fark ve bu farkın şehir üzerindeki yansımaları şehir hakkı meselesini ele alırken Lefebvre tarafından karargâh olarak kullanılır. Lefebvre, kentin bir sorunsal hâline gelmesinin kaynağı olarak öncelikle sanayileşme sürecini işaret eder.⁵³ Burada bir belirleyen ve belirlenen sınıflandırması yapılsa da -belirleyen sanayileşme süreci, belirlenen kent sorunsalı- şehrin sanayileşmeden çok daha eski bir tarihi olduğu yadsınmaz. Öyle ki, Asya tipi üretim tarzına sahip Doğu şehri, Yunan ve Roma antik şehirleri, feodaliteye dayanan ve aynı zamanda onunla mücadele eden Orta Çağ şehri politikanın, ticaret ve finansın merkezleridir. "*Sanayileşmenin başlangıç aşamasında, özellikle sanayi burjuvazisiyle birlikte rekabetçi kapitalizm doğduğunda, şehir zaten güçlü bir gerçekliğe sahiptir.*"⁵⁴ Dolayısıyla şehir sanayi öncesinde de kendi dinamikleri ve iniş çıkışları olan politik, ekonomik ve idari faaliyet merkezleri olarak işlev görür. "*Kısacası, bunlar sadece*

⁵¹ Bensussan & Labica, **Marksizm Sözlüğü**, s. 193.

⁵² Karl Marx, **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 2011, s. 44-45.

⁵³ Henri Lefebvre, **Şehir Hakkı**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015, s. 21.

⁵⁴ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 22.

*zenginliklerin değil, bilginin, tekniğin ve yapıtların da (sanat eserleri, anıtlar) biriktiği toplumsal ve politik yaşam merkezleridir.”*⁵⁵ Lefebvre’in köklü ve çok yönlü şehirlerin özüne yönelik tespiti kent toplumu, kentsel gerçeklik ve kent hakkı kavramlarına ulaşabilmek için değinilmesi gereken referans noktalarından biridir. Marksist yaklaşımın meta ile ilişkisi ve metayı konumlandığı yer gözetilerek şehrin ne olduğu ve ne olacağına Lefebvre ile birlikte bakmak mümkündür. Lefebvre’e göre şehir özünde bir yapıttır.⁵⁶ Şehrin özünde yapıt olması, onun -Lefebvre’in tabiri ile- kullanım değerine sahip olması anlamına gelir. Şehir kullanım değeridir. Şehrin bütün parçaları da bu kullanım değerinin içerisinde. Fakat, eğer şehir ürün hâline gelirse, işte o zaman değişim değeri devreye girer ve kullanım değeri perde arkasında kalır.

“Şehir ve kentsel gerçeklik kullanım değerine bağlıdır. Mübadele değeri ve sanayileşme yoluyla metanın genelleşmesi ise kullanım değerini yok etme eğilimindedir. Bu amaçla, kullanım değerinin sığınak olarak kullanıldığı, aynı zamanda kullanımın potansiyel başatlığının ve yeniden değer kazanmasının tohumu olan şehri ve kentsel gerçekliği kendilerine tabi kılmaya çalışırlar.”⁵⁷

Diğer bir deyişle, kullanım değeri ve değişim değeri şehir ve kentsel gerçeklik üzerinde çatışma hâlinindedir. Bu çatışmanın kanalları ise üretimden sermayeye, egemenlikten örgütlenme biçimine kadar yayılır.

Kullanım ve değişim değerlerinin etkilerini anlayabilmek için şehirlerden (ville) kentlere (urbain) doğru yürümek gerekir. Lefebvre, kenti “*şehrin içe ve dışa doğru patlaması*”⁵⁸ olarak görür. Patlamanın temel noktalarından biri sanayileşmedir. Kent, sanayileşmenin bir ürünü olarak şehrin devamındadır fakat kentin, şehrin devamında olması yürüyüşün ileriye doğru olduğu anlamına gelmez. Üstelik bu yürüyüş geriye doğru da değildir. Yalnızca modern toplumun karakteristiği olarak sanayileşmenin şehirlerde yarattığı patlamanın sürece yansımalarıdır. Kendi içerisinde bir devinimdir. Bu patlama elbette kullanılan toprağın genişlemesi ya da fiziksel mekânın yayılmasını da ifade eder. Patlama sonucunda yığılmalar başlar ve

“kent dokusu giderek sıkışır ama yerel farklılıklar devam ederken (teknik ve toplumsal) işbölümü de bölgelere, yerleşim yerlerine ve şehirlere yayılır. Aynı zamanda, bu dokunun içindeki ve hatta başka yerlerdeki kentsel yerleşimler

⁵⁵ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 22.

⁵⁶ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 22.

⁵⁷ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 24.

⁵⁸ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 28.

devasa boyutlara ulaşır; yığılan topluluklar (yüzölçümü ya da konut başına) kaygı verici yoğunluklara erişir. Yine aynı zamanda, birçok eski kentsel çekirdek bozulur ya da dışa doğru patlar. İnsanlar ikâmet ya da üretim amacıyla uzak çepelere doğru giderler. Kent merkezlerindeki konutların yerini bürolar alır. Kimi zaman (Amerika Birleşik Devletleri'nde) bu merkezler 'yoksullara' terk edilir ve dezavantajlı durumda olanlar için gettolar haline gelirler. Kimi zaman ise, tersine, hali vakti yerinde olanlar şehrin kalbindeki (New York'ta Central Park civarı, Paris'te Marais) güçlü konumlarını korurlar.”⁵⁹

Kentsel doku, tarif edilen bütün zıtlıkları bünyesinde yaşayarak kent toplumuna bir altlık oluşturur. Yalnızca kent toplumunun ihtiyacı olan maddi değerleri değil çeşitliliğin özeldi ve genelde koruduğu kültürel kodlarını da kapsayacak derinliktedir. Böylece kentsel doku şehrin üzerine örülmüş elastik bir ağ gibi hareket eder.

Kentsel dokunun yanında kentsel gerçeklik ve kent toplumu kavramlarını da Lefebvre'in kaleme aldığı şekilde açıklığa kavuşturmak gerekir. Şehri kentsel gerçeklik olarak ele alan Lefebvre, kentselliği ise kent toplumu olarak ifade eder.⁶⁰ Şehir, kentsellik ve kırsallık arasında teorik ve pratik anlamda bir krize girer.

“Teoride şehir kavramı (kentsel gerçeklik kavramı) eski (sanayi-öncesi, kapitalizm-öncesi) olgu, temsil ve imgelerden müteşekkildir ama dönüşüm ve yeniden irdelenme sürecindedir. Pratikte (şehir imge ve kavramının esas bölümü olan) kentsel çekirdek çatırdamaktadır, ama yine de varlığını sürdürür; istila edilen, genellikle tahrip edilen, kimi zaman çürüten kentsel çekirdek yok olmaz.”⁶¹

Kriz, sanayileşmenin şehri işgali neticesinde şehrin eski işlevlerini kaybetmesi ve yığılmadan kaynaklanan içsel ve dışsal sıkışmanın bir sonucudur. Bu sıkışma Paris özelinde ele alındığında, Devrim'den önce aristokratların elinde olan şehir Devrim'den sonra halkın, Komün'den bir süre sonra ise yavaş yavaş burjuvanın egemenliği altına girmeye başlar ve

“Burjuva çirkinliği, sokaklarda görünen ve okunan kâr hırsı, aristokrasinin hafif soğuk güzelliğinin ve lüksünün yerini alır. ...Ekonomik büyümenin sorumluluğunu üstlenmiş, bu rasyonel büyümeye elverişli ideolojik aygıtlarla donanmış 'ilerici' burjuvazi demokrasiye doğru ilerlemekte ve baskının yerine sömürüyü geçirmektedir. Bu sınıf artık yaratmamakta, yapıtın yerine ürünü koymaktadır.”⁶²

⁵⁹ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 28.

⁶⁰ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 31.

⁶¹ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 31.

⁶² Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 32.

Bir yapıt olarak şehir, burjuvanın eline geçtikten sonra yaratım mefhumu rafa kalkar ve kullanım değeri ikinci plana atılır. Bununla birlikte, ürün olarak yaklaşılan şehir mübadelenin yani değişimin öznesi hâline gelir. Aynı zamanda burjuva ideolojisi kullanım değerini dolanımdan kaldırarak bir sınıf stratejisi inşa eder. Strateji için gerekli araçlar olarak devlet müdahalesi⁶³, banliyöleşme⁶⁴, kentsizleşme⁶⁵, konut krizine bağlı toplu konutlar⁶⁶ ve dahasını kullanır. Şehir yaratılan değil tüketilen bir şeye dönüştürülerek sınıf stratejisinin mekânı olur.

2.2.3 Çığlar Tetikleniyor

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan akımlar sanatı siyasal imkân olarak görür ve tepkisel olarak bir araya gelirler. Tepkileri geçmişin ölü toprağına ve bugünün yıkıcı üretimindedir. Oysa iki dünya savaşına da şahitlik etmiş olan Stephan Zweig (1881-1942) I. Dünya Savaşı'ndan önceki Paris'i şöyle anlatır:

“...Sen kıyısında kendimizi evimizde gibi hissederdik. Hiçbir baskı yoktu. Herkes dilediğini söyleyebilir, düşünebilir, gülebilir, kızabilir, herkes istediği gibi yaşayabilirdi: arkadaşlarıyla ya da yalnız, müsrifçe ya da tutumlu, lüks içinde ya da bohem gibi; her farklı olan için yer ve fırsat vardı.”⁶⁷

İlk dünya savaşından sonra Avrupa'nın üzerine çöken kara bulutlar II. Dünya Savaşı'na kadar ortadan kaybolmaz ve II. Dünya Savaşı ile de bu durum perçinlenir. Savaşların ekonomik, toplumsal ve idari bütün etkileri Avrupa üzerinde etkilerini sürdürür. “İki dünya savaşı arasındaki çeyrek asırda sosyal ve teknik alanda ne kadar çok ilerleme kaydedildiyse de Batı'nın bu küçük dünyasındaki tüm uluslar bir zamanlarki yaşam sevinci ve özgürlüğünü de o ölçüde kaybetmiştir.”⁶⁸ Bu süreçte peyda olan Dadaist ve sürrealist tutumlar geleceğe bir koridor açarak ilerler. Bu koridorun ucu CoBRA ve Harfçilere kadar uzanır. Sonrasında ise geçmişi çürütme iddiası ile Debord ve havarileri Sitüasyonizm etrafında bir araya gelirler. Sitüasyonistler kendilerine kadar uzanan bu koridorun kapısını örterek geçmişten kalan hayaletleri olmaları gereken yerde bırakmak arzusunu taşırlar. Kendi

⁶³ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 34.

⁶⁴ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 35.

⁶⁵ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 36.

⁶⁶ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 36.

⁶⁷ Stefan Zweig, **Dünün Dünyası**, Çev. Gülperi Sert, İstanbul, Can Yayınları, 2015, s. 157.

⁶⁸ Stefan Zweig, **Dünün Dünyası**, s. 156.

dönemlerinde ise beyaz bulutların arkasından gelecek fırtınayı görerek hava durumunu belirleme gayreti ile var olana karşı silahlanır ve savaş açarlar. Dönemin karamsar atmosferi içerisinde Sitüasyonistler ve Debord, Lefebvre gibi umutludurlar ve durumların kurtarıcılığına sığınır. Metalaşmanın karşısında durumları çıkış yolu olarak görürler. Gündelik hayat içerisinde üretilecek yaratımları sanatın işlevselliği ile eşdeğer tutarak gösterinin araçlarını doğrudan hedef alırlar. Böylece kültürel alanlara hücum ederler. Tüm bunlar için kullandıkları işlek düzlem kent olur. Duvar yazıları, kent içindeki gezintilere farklı bir boyut kazandıran *dérive*, eşyanın ve ürünün yapısını bozarak yeni anlamların keşfi için kullanılan *détournement* yöntemi, kısa filmler ve karikatürler ile kent ve gündelik hayatın iliklerine kadar işlemek istedikleri ‘durumlar’ın tümleyiciliğini ispata kalkışırlar. Bir yandan problemin yuvası olan kent, karşı tezlerin savunulması ve uygulamaya konulması için gerekli imkânları yaratır. Mücadele kente karşı olmasa da kentin içinde ve kentle birlikte.

Politika arayışının ve dönemin ruhunun bir yansıması olarak, Fransa’nın devrim sloganları ile çalkalanacağı ve daha sonra 68 Hareketi diye anacağı Mayıs ateşi üniversiteli gençler tarafından yakılır. Nanterre Üniversitesinin kapatılmasına karşı eylem düzenlemek isteyen gençlerle polisin karşı karşıya gelmesi olayları alevlendiren ilk hamle olur. Üniversitelerdeki özgürlük talebinin ve savaş karşıtı söylemlerin ağırlıklı olduğu eylemler çatışma ile sonuçlanır. Fakat eylemlerin altında yatan sebepler bunlarla sınırlı değildir. Tüketim kültürünün doğuşuna şahitlik eden bir nesil ile savaş dönemi ve sonrası yıkımı deneyimlemiş kuşağın çatışmasıdır bu aynı zamanda. Toplumun karşı karşıya olduğu kuşak çatışmasının sonucu olarak gençler hem meta çeşitliliğinin getirdiği farklılık ve özgürlükten beslenir hem de savaş sonrası kuşağın konformizm takıntısına karşı cephe alır. Tüketim toplumundaki tatminsizliklerini devletin ve kurumlarının karşısında durarak sergileyen gençler 68’in politik aktörleri hâline gelir. Çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu hareket ilerleyen günlerde işçileri de kapsayacak şekilde Fransa’nın geneline yayılır. Genç öğrenci, işçi ve öğretmenlerin bulunduğu kalabalık her geçen gün çığ gibi büyümeye devam eder. Çatışmalar da öyle. Çatışmalarda hükümetin yarattığı tahribatı genel grev ve kitlesel protesto kararları izler. Yaklaşık bir ay süren bu ayaklanma de Gaulle’ün geri adım atmasıyla sonuçlanır ve 68 Hareketi’nin etkileri yalnızca Fransa’da değil dünyada da dalga dalga yayılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KENT HAKKI

3.1 Don Kişot ve Sancho Panza Arasında

*“Söyler misiniz peki,
bir ölüyü diriltmek mi daha büyük bir iştir,
bir devi öldürmek mi?”¹*

20. yüzyılın başında doğup iki dünya savaşı gören, yaşadığı hayat kadar düşün dünyası da zengin olan Lefebvre, bir koca yüzyıla şahit olmakla kalmaz, onu çok yakından deneyimler. Bir süre Fransız Komünist Partisi içinde bulunur, faşizme karşı Direniş Hareketi saflarında savaşır, modern tüketim çağının yükseliş dönemini gözler, Soğuk Savaş'ı Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar Avrupa kanalından yaşar. Paris'te taksicilik, Toulouse'da radyoculuk yapar. Üniversite ve liselerde felsefe ve sosyoloji öğretir.² Fransa'nın güneybatısında bulunan Hagetmau kırsalında doğan Lefebvre, Béarnli annesinden aldığı uzun yüzü ve Breton babasından miras kalan tıknaz yapısı ile kendisini Don Kişot kafasına sahip bir Sancho Panza olarak tarif eder.³ Üstelik Merrifield onu 68 hareketini alevlendiren öğrenci isyanlarının manevi babası olarak görür.⁴ Aradaki kuşak farkına rağmen 68 hareketinin genç isyancılarını motive edecek kimyaya sahip olması, onun Don Kişot ve Sancho Panza'yı aynı anda bünyesinde bulundurmasını sağlayan hibrit ve alışılmadık yapısını kanıtlar niteliktedir. *La somme et le reste*'ten Stuart Elden'in aktardığına göre orta sınıf bir ailenin içine doğan, sıkı bir dinî eğitim almış olan -annesini koyu Katolik'tir-, isyankâr ve anarşist bir gençlik döneminden sonra 30'lu yaşlarında Marksizm aracılığıyla dengeye kavuşmuş, düzenli bir kariyeri olmayan, sosyoloji üzerine çalışan ama felsefeyi gerçek hayatın eleştirel vicdanı olarak gören biridir Lefebvre.⁵ Kendisini Marksist olarak tanımlar. Fakat sıradanlarının aksine o her on yılda bir kendini yeniden keşfeden, yeni bir şeyler

¹ Miguel de Cervantes Saavedra, *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote II*, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 496.

² Andy Merrifield, *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*, New York, Routledge, 2006, s. xxi.

³ Henri Lefebvre, *La somme et le reste*, Paris, Anthropos, 2009, s. 242.

⁴ Merrifield, *Henri Lefebvre*, s. xxi.

⁵ Stuart Elden, *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*, London, Continuum, 2004, s.1.

söyleyebilen, yeni fikirlerin madenciliğini yapan ve yeni bir noktaya ulaşan bir Marksist'tir.⁶

“Ama Lefebvre'in Marksizmi'nde ve Marksist şehirciliğinde her zaman beklenmeyen kıvrımlar ve dönüşler oldu. Onun hayat boyu - yaşamı neredeyse tüm yirminci yüzyıla yayılmıştı (1901-1991) - istediği şeyi, yani Marksizmi daha az dogmatik ve daha mekânsal ve şehirleri daha romantik ve canlı hâle getirme amacını düşününce, bu durum hiç şaşırtıcı değildi.”⁷

Bir Marksist olmanın yanında Hegel'in çevirilerini yaparak Fransa'da tanınmasını sağlayan Lefebvre'in kendi yolunu çizmesi bu yorumların içerisine girmekle mümkün olur ve bu yorumların aksine bütün sınırları aşan ve gündelik hayatın derinlerinde bulunan başkaca bir yolu tercih eder. Gerçeğin başkalığını fark eder ve hedefini değiştirmek suretiyle yola koyulur. Önlerinde bulunan her şeyin devrimci olduğu gerçeğini kabullenen Lefebvre, Marx'ın Hegel'i gizemli kabul içerisindeki akılcı özü keşfetmek için ters çevirmesi gibi, ana akım ekonomik ve toplumsal bilgeliği tamamen değiştirmek üzerine çalışır.⁸

“Gerçekten de Lefebvre, Marksizm'in her türlü sistematik yorumunu reddetti; onu hiçbir zaman kutsal bir ferman gibi görmedi ve daima demokratik sosyalizm merkezli açık uçlu bir pratiği vurguladı. Tamamıyla gelişkin özgünlük, farklılaştırılmış pratiklerden meydana geldi, ağır bir işten ya da rutinden değil ve farklılaştırılmış pratik, farklı bir mekânla, kişinin 'şehir hakkıyla', 'kent devrimi'yle olanaklı hâle gelecekti.”⁹

Lefebvre'in yerleşmiş fikir ve kalıpları alaşağı etmek istemesi Marksist geçmişinin ve bakış açısının yıkıldığı anlamına gelmemekle birlikte artık var olanın ve gerçekliğin açılabilirliği için kullanılacak araçların değişmesi gerektiği fikrini besler. Gündelik hayatın eleştirisini de geçmişten güç alarak ama gününün vaziyetini ve şartlarını gözlemleyerek yapar. Eleştirel teoriye katkısı da bu reddediş ile başlar.

3.1.1 Eleştirel Kent Teorisi

Yüzyılın başlarında Chicago Okulu ile birlikte göçmen deneyimi, kentte oluşan yeni doku ve katmanlar kentsel sorunların ve değişimlerin analizi olarak gündeme alınır. Büyük Amerikan şehirlerinin bu derece kapsamlı ve sistematik analizi dünya

⁶ Merrifield, **Henri Lefebvre**, s. xxi.

⁷ Merrifield, **Metromarksizm**, s. 151.

⁸ Merrifield, **Henri Lefebvre**, s. 81.

⁹ Merrifield, **Metromarksizm**, s.152.

savaşları ve ekonomik dalgalanmaların da bir yansıması olarak dönüşen şehirlere yönelik eleştirel teorinin tohumu işlevini yerine getirir ve paradigmatik olarak değişime uğrayan teoride eleştirel yaklaşım filizlenir. Temsilcilerini Henri Lefebvre, Manuel Castells, David Harvey ve onları takip edenlerin oluşturduğu ve Marksist geleneği kent ve mekân üzerinde sürdüren eleştirel kent teorisi gündemdeki kentsel yaklaşımı kabul etmez.

“Eleştirel kent teorisi, kentlerin mevcut durumunu tarihüstü toplumsal örgütlenme, bürokratik rasyonalite ya da ekonomik verimlilik yasalarına bağlayan anlayışı reddeder; kentsel mekânın politik ve ideolojik bir vasıta olarak kullanılabilen, toplumsal çatışma alanı olması sebebiyle de şekillendirilebilen bir karaktere sahip olduğunu vurgular. Bu teoriye göre kentsel mekân, tarihsel açıdan özgül toplumsal güç ilişkilerinin sahası, mecrası ve sonucu olarak sürekli (yeniden) inşa edilmektedir.”¹⁰

Diğer bir deyişle, eleştirel teori var olanın karşısında durur ve kümülatif kentsel bilginin mevcut kent meselesini kapsayamadığı iddiasını ileri sürer. Dolayısıyla kent ve mekân yaklaşımlarındaki dönüşüm Marksizm’in marifeti olarak eleştirel teoriye gömülür. Çağdaş kent kuramlarına dâhil olan eleştirel teori kentselliğin ve mekânsallığın marksistleştirilmesinin güncel kaynağı olur. Kentin ve mekânın, emek sürecinin merkezi olarak görüldüğü bu yaklaşımda metanın değeri ve metalaşma da dönüşümün kendisine ışık tutar. Kentleri çepeçevre saran kapitalist üretim ve tüketim mekanizmalarının meta aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğünü görmek radikal teorinin asıl meselesidir ve bunu Marksizm’in araçlarıyla çözümler. Meta ve emek süreçlerinin her biri kente muhtaçtır. Her türlü üretim, dolaşım ve tüketim burada gerçekleşir. Kentler, süreci yürüten çarkı ayakta tutan vida işlevi görür. Olmazsa olmazdır.

“Materyalist anlayışa göre, tarihte, egemen etken, sonunda, maddî yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ama bu üretim, ikili bir özlüğe sahiptir. Bir yandan, yaşam araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan nesnelerin, ve bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belirli bir tarihsel dönem ve belirli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan emeğin, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir.”¹¹

¹⁰ Neil Brenner, “Eleştirel Kent Teorisi Nedir?”, **Kâr İçin Değil Halk İçin**, Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 29.

¹¹ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1990, s. 12.

Bu yüzden kentin elverişli bir şekilde kullanılması ve kapitalist araçlarla kentin düzenlenmesi şarttır. Bu bir çeşit yeniden düzenleme olarak görülür ve her türlü mekânsal, toplumsal ya da ekonomik düzenleme kapitalist çarkın kollarına su taşımaktadır. Eleştirel teori, kentteki bu düzenlemeleri bir yontma ve kâr savaşı olarak ele alır. Özetle, kent bu süreçlerin öznesi niteliğindedir ve gündemden hiç düşmeyecektir. Üstelik makro yaklaşımlardan mikro düzeyde çalışmalara geçildiğinde özne olarak kenti ve onun dinamiklerini besleyen kanallar daha da belirginleşir ve gündelik hayatın derinlerine inmek kaçınılmaz hâle gelir.

3.1.2 Gündelik Hayat

Lefebvre'in neredeyse tüm çalışmalarında gündelik hayat kavramını görmek, onun temellendirdiği meselelerle karşılaşmak mümkündür. Elbette Lefebvre gündelik hayat üzerine çalışılması gerektiğini ortaya ilk atan ya da bu konu hakkında son sözü söyleyen kişi değildir. Zaten gündelik hayatın yapısı itibari ile bu mümkün de değildir. Fakat kentin damarlarında süzülen kanın gündelik hayattan geçtiğinin farkına varır ve kanın içerisindeki hücre parçalarını resmetmeye koyulur. Bu hücreleri keşfetmek kentin ayakta durmasının nelere bağlı olduğunu ortaya koymakla birlikte, kentte yaşamının dinamiklerini, orada yaşayanların koşullarını ve imkânlarını, kentin kime ait olduğunu, kentte hangi haklara sahip olduğunu, bir kentlinin hangi haklara sahip olduğunu, kent hakkının ne olduğunu ve nasıl elde edilebileceğini öğrenmek gibi pek çok sorunun cevaplanmasına ve başka sorularla karşılaşarak demokratik ve adil bir sürecin kıvılcımlanmasına imkân tanır. Çünkü;

“Gündelik hayat bizim doğa ile dönüştürücü bir praksis içine girdiğimiz, yoldaşlığı ve aşkı öğrendiğimiz iletişimsel becerileri edinip geliştirdiğimiz, normatif kavramları pragmatik biçimde formüle uyguladığımız, çok çeşitli arzuları, acıları ve duyguları hissettiğimiz ve eninde sonunda sönmüldüğümüz hayati önemdeki çevredir. Kısacası gündelik hem bireysel hem kolektif anlamda bizim kendi çok yönlü becerilerimizi geliştirdiğimiz ve tümüyle bütünleşip gerçek anlamda insan olduğumuz ortamdır.”¹²

Kaçınılmaz bir ‘gerçeklik’ olarak sosyolojinin karşısında duran ve insanların kendisi olan gündelik hayat kent hayatının ve kentselliğin ifadesidir. Lefebvre bu gerçekliğin

¹² Jack Douglas, *Understanding Everyday Life*, s. 3'ten aktaran Ali Esgin, “Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve İlkeler”, **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, Ed. Ali Esgin & Güney Çeğin, Ankara, Phoenix, 2018, s. 19.

peşinden gitmek ister ve giderken doğup büyüdüğü taşra hayatının, kendini bulduğu kentlerle olan geçimsiz ilişkisini görmezden gelmez. Bu sayede gerçeklik, yansıma, pratik ya da teorik olarak ayrılan bu iki eksenin desenlerini daha net görme şansına erişir. Kentte gündelik hayat farklıdır ve kenti anlamak gündelik hayatı anlamaktan geçer. Kent bütün karmaşası ile buhardan bir örtünün arkasına saklanmasına rağmen gündelik hayatı ile kendini ele verir. Bu yüzden gündelik hayatın eleştirisi bilindik olanın arkeolojisidir. Kent içerisindeki zenginliklerin keşfi ise sosyal gerçekliğe kavuşmanın ve bütüncül bir bakış açısına sahip olabilmenin birincil ilkesidir.

Lefebvre, sosyal gerçekliğe ulaşmak için kentin zenginliklerinin ayrıntılarını aramaya Marx ve Hegel'den ödünç aldığı 'yabancılaşma' kavramı ile başlar. Fakat bu defa kavram ne işçinin emeğine yabancılaşması ne de ideanın ötekileşmesi bağlamında kullanılmaz. Onu bir üst noktaya, üst yapıya doğru taşır Lefebvre, çünkü "*gündelik yaşamın ve toplumsal pratiğin her anından doğan üst yapılar söz konusudur.*"¹³ Üstelik gündelik yaşamın parçalı bir yapısı olmasına rağmen "*üstyapıların topyekûn toplumla, bütün olarak toplumsal pratikle bir ilişkisi vardır: Parçanın içindeki bütünü (ve tersini) temsil ederler.*"¹⁴ Lefebvre'in asıl amacı sosyal gerçekliğe yabancılaşmış insanı işaret etmektir. Emeğin de içerisine dâhil olduğu çok daha geniş bir açıdır bu. Modadan trafik kurallarına, beslenme tarzından spora kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Ev ve çalışma mekânının birbirinden ayrılmasına rağmen aynı gündeliklik içerisinde stabil süreklilikle yer kaplamaları farklılaşmanın bir ürünü olan fragmental hayatı gözler önüne serer. Benzer şekilde boş zamanın çalışma hayatına karşı dışlaşması ama eşzamanlı olarak birbirlerini tamamlayan biçimde bütüncül olmaları aynı hayatın içerisinde, yakın zaman dilimlerinde gerçekleşen pratiklerin birbirlerine ters istikamette görünen bir yapbozun iki parçası olarak vücut bulduğu görülür.

Bir etkileşimler alanı olarak gündelik hayat sıradan ya da monoton olarak algılanır fakat onu asıl sıradanlaştıran bu hayat üzerindeki daimî denetimdir. Gerçek hayatın içerisindeki etkileşimlerin lineer olmayan bir grafik çizmesi, diğer bir deyişle dalgalanmalar eşliğinde ilerlemesi ve iniş çıkışlarının olması bu denetim altındaki sıradanlığı esasında yıkan bir tavidir ve gerçeklik sıradan olmadığı için gizemli ve

¹³ Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, s. 63.

¹⁴ Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, s. 63.

ulaşılması gerektir. Kendine özgü bir ritmi olmasına rağmen durağan ve sıkıcı değildir. Bununla birlikte insan yalnızca özgür olduğu zaman bu bayağılıktan uzak kalıp gerçekten gündelik hayata karışabilir. Kapitalist araçların kent üzerindeki denetimi ise bu özgürlüğün önündeki en büyük engel olarak belirir ve yabancılaşmayı tekrar tekrar üretir. Çünkü bu denetim otorite kurabilmek için yeniden düzenlemelere başvurur ve bunlar gündelik hayat üzerinde baskı oluşturarak sosyal gerçekliği sekteye uğratar. Burada yabancılaşma, büsbütün insanın kendisine yabancılaşmasıdır. Dolayısıyla üretimin ve tüketimin bütün hâlleri bu denetim altında yaşanmak zorundadır. Bu zoraki bir deneyimden başka bir şey değildir. Özgürlüğüne ket vurulmuş bir hayatın yaratıcı üretimin ürünü olması da bu yüzden mümkün değildir. Yine de gündelik pratiklerin modern dünyada özgür bilinçlerle şekillenmesi Lefebvre'in ulaşmayı arzuladığı yerdir. Kentsel yaşamın gerçekliğe yakınsaması bu pratiklerin yeniden ve özgürce üretimi ile mümkündür. Yeniden ve özgürce üretilmesi arzulanan pratiklerin ise elbette bir mekâna ihtiyacı vardır. Bu mekân kent toplumunun içerisinde saklanır ve gerekli koşullar sağlanmadıkça yerden bitmeyecektir.

3.2 Marksist Şehir

“Hegel'in dediği gibi, bir kavram ancak belirttiği şey tehdit altında olduğunda, sonuna –dönüşümüne- yaklaştığında ortaya çıkar.”¹⁵

Şehir hakkı, şehre Marksist çerçeveden bakmanın bir ürünü olarak Lefebvre tarafından ilk kez kullanıldığında 68 Hareketi'nin rüzgarları esmektedir. Hareketin ardından kapitalist üretim biçiminin devam etmesi ve üstelik yeni krizlere yeni çözümler üretmesi şehir üzerindeki bakışları perçinler. Ekonomik araçlar gelişip dönüşse bile toplumsal sorunlar olduğu gibi kalır.¹⁶ David Harvey (1935 -) elinde Marksist teorinin maşası, karşısında dönüşen dünyanın yeni şehirleri ile kentsel sorunun doğuşuna ve sürdürülmesine kaynaklık eden faktörleri bir bir deşifre eder. Bunların başında da külleri talep ve çılgılık olan şehir hakkı gelir.

¹⁵ Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2016, s. 24.

¹⁶ Richard Sennett, **Beraber**, Çev. İlkay Özkürallı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 166.

Harvey'nin neden şehir hakkının bir talep ve çılgılık olarak ortaya çıkması gerektiğine dair üç önemli argümanı vardır. Bunlardan ilki artı ürün ve sermaye sahipleri ilişkisidir. Harvey'nin ifadeleriyle “*Şehirler bir artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğmuştur. Dolayısıyla kentleşme daima sınıfsal bir olgu olagelmiştir.*”¹⁷ Başlangıç noktası artı ürün olan şehirlerin sürdürülebilirliği yine devam eden bir artı değer arayışına dayanır. Basit tabirle ifade edilirse, artı değer üretilebilmesi için önce artı ürün salınımının sindirilmesi, sonra bu kârla tekrar bir artı ürün yaratılması gerekir.

“Sermayenin mutlak artık-değer -daha çok nesnelleşmiş emek- yaratmasının koşulu, dolaşım çerçevesinin genişlemesi ve sürekli olarak genişlemesidir. Bir noktada yaratılan artık-değer, karşılığında mübadele edilmek üzere bir başka noktada da artık-değerin yaratılmasını gerektirir... Sermayeye dayalı üretim koşullarından biri, o hâlde, sürekli genişleyen bir dolaşım çerçevesinin üretilmesi olmaktadır: bu, ya doğrudan doğruya çerçevenin genişletilmesi, ya da aynı çerçeve içinde daha çok üretim odağının yaratılması yoluyla olabilir. İlk başta sabit bir büyüklük olarak alınan dolaşım, burada bizzat üretim tarafından genişletilen, değişken bir büyüklük olarak gözükmektedir. Yani bizzat üretim sürecinin bir ögesidir.”¹⁸

Kapitalist düzenin nefes alma şekli budur. Kâr elde etmek için üretir, elden çıkarır ve yeniden üretir. Şehirler bu süreçte salınım ve özüm trafiğinin gerçekleştiği yerlerdir. Dolaşımın çerçevesini şehrin kendisi oluşturur. Sermaye sahipleri ise sürecin başrollerinden biridir. Sermayedar elinde kalan son 10 birim sermayeyi nasıl 20 birim sermayeye dönüştüreceğini düşünür. Diğer bir deyişle, bir artı ürün çıkmazındadır. Sürekli yatırım yaptığı ve artı ürün ortaya koyduğu sürece sermayedar olarak kalabilir. Şehir bunun için en kârlı ve devamlılığı olan alandır. Çünkü ürünü ve kapitalist ekonominin çelişkili yapısından doğan krizleri soğuracak potansiyele sahiptir ve yaratıcı çözümlerin merkezidir. Harvey aynı zamanda birikim teorisine de vurgu yapar. Marx'ın birikim teorisinin mekân ile olan bağlantısının zayıflığını yine Marx'ın kendi dağınkılığından ötürü netleştiremediğini düşünür. Oysa birikim teorisinde sermaye mekâna bağımlıdır. “*Birikim, kapitalist üretim tarzında büyümeyi güçlendiren motordur. Kapitalist sistem, bu nedenle, oldukça dinamiktir ve kaçınılmaz*

¹⁷ David Harvey, **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları, 2015. s. 45.

¹⁸ Karl Marx, **Grundrisse: Ekonomi Politığın Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim Yayıncılık, 1979, s. 444.

olarak yayılma eğilimindedir.”¹⁹ Sermaye coğrafya ile paralel olarak büyür ve devamlılığını sağlar. Ucuz işgücü (kadınlar, çocuklar, göçmenler ya da marjinal gruplar gibi emeği krizlerin aşılması ve üretimin büyümesi için kullanılanlar), hammadde, teknoloji, altyapı, nüfus ve pazar birikimin ön koşulları olarak şehirde toplanır. Tüm bunlara dayanarak hayata geçirilen kentsel tasarımlar ve dönüşümler artı ürünün dönüşlü olarak sönmülmesine yardımcı olur. Azınlığın elinde bulundurduğu bu kâr marjı eşitsiz gelişimin en önemli sebebidir.

İkincisi kapitalist kentleşmenin bir sonucu olarak bireysel ahlâkın yayılmasıdır. Kârın bireysel sirkülasyonu ve eşitsiz dağılımı sınıf makasının açılmasına sebep olur. Eşitsizlik gündelik hayatın her noktasında kendisini belli eder. Eğitim kalitesinden tüketim alışkanlıklarına, konut sorunundan beslenme pratiklerine kadar nüfuz eden bir ayırım söz konusudur. Eşitsizlik yabancılaştırır. Birbirine yabancılaşma ise işbirliği imkânlarına ket vurur. Oysa işbirliği kent içerisinde ortaya çıkabilecek bir hareketin nüvelerini bünyesinde taşır. Kentsel sürecin radikal dönüşümü, işbölümü ve uzmanlaşmanın yerleşikliği ve vazgeçilmezliği, tüketimin öznelleşmesi işbirliği mefhumunu raflardan kaldırır. Bir arada hareket edebilme yetisi ya da ortaklaşma bilinç üstünde yer kaplamayacak şekilde konumlandırılır. Bu durumda ortaya çıkan dünya bireyselleşmeden ibaret kalır. “*Mülkiyet hürsından beslenen aşırı bireyciliğe dayalı neoliberal ahlâkın, benliğin toplumsallaşması için model teşkil ettiği bir dünyadır bu.*”²⁰ Böylece çatışmacı ve parçalanmış şehirler ile içe kapanık ve pasif toplumlar giderek birbirleriyle eşleşme eğilimi gösterir. Fakat bu ilişkideki tamamlanmamışlık kentsel sorunların sonunu getirmez. Gerçek şu ki, talep ve çığılıklar bir arada yükseldiğinde çözüme giden bir adım atılmış olur.

Son olarak, yaratıcı yıkım aracılığıyla gerçekleştirilen kentsel dönüşüm bir diğer eşitsizlik ve sınıfsal ayırım sorunudur. Toprak, pazarın içinde barındırdıklarının aksine farklı karakterde bir metadır. Toprak üzerine yapılacak her türlü yatırım, yaptırım ve müdahalenin sonuçları diğerlerinden farklı olacaktır. Sınıf ayrımını hoyratça pekiştiren yapıdadır toprak sahipliği. Çünkü yerinden etme ve

¹⁹ David Harvey, **Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru**, Çev. Başak Kıcıır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015, s. 296.

²⁰ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 56.

mülksüzleştirme sonuçlarını doğuracak şekilde rant peşindedir. Özellikle şehrin merkezî bölgelerinde konumlanmış işçi sınıfı mahallelerini çöküntü alan adı altında boşaltarak daha ucuza toprak sahibi olmak yahut tapulu ve tapusuz konutları ederinden çok daha aza ya da maliyetsiz olarak ele geçirmek kent üzerindeki sermayedar ellerin marifetidir. Üretimin devamı, tüketimin genişlemesi ve yeni ihtiyaçların yaratılması sürecinde toprak radikal değişikliklere uğratarak yeniden üretimin mekânı hâline getirilir. Bu sürecin devingen bir hâlde sürdürüldüğünü ve tarihsel olarak sermaye sahiplerinin kent merkezlerini işgalini Engels şu sözleriyle aktarır:

“Gerçekte, burjuvazinin konut sorununu kendi modeliyle çözmek -yani sorunu sürekli olarak yeniden ortaya çıkaracak bir şekilde çözmek- için yalnızca bir yöntemi vardır. Bu yöntem “*Hausmann*” denmektedir. ‘*Hausmann*’ deyiimiyle yalnızca Parisli Hausmann’ın özellikle bonapartçı üslubunu kastetmiyorum- üst üste inşa edilmiş işçi mahallelerinin tam ortasında, uzun, düz ve geniş yollar açmaktaki ve onların her iki yanına büyük lüks binalar sıralamaktaki amaç, barikat savaşını stratejik olarak güçleştirme amacının yanı sıra hükümete bağımlı, özellikle bonapartçı bir inşaat kesimi proletaryası yaratmak ve kenti tam anlamı ile bir lüks kenti haline dönüştürmektir. ‘*Hausmann*’ derken ben, büyük kentlerimizden ve özellikle merkezi konumlu olanlarda, bu uygulama, ister kamu sağlığı ve güzelleştirme kaygıları, ister büyük merkezi konumlu iş yeri istemi, ya da ister demiryolları, sokakları vb. yapımı gibi trafik gereksinimleri nedeniyle ortaya çıkmış olmasından bağımsız olarak, şimdi genelleşmiş olan işçi sınıfı mahallelerinde gedikler açılması uygulanmasını kastediyorum. Nedenler ne kadar farklı olursa olsun, sonuçlar her zaman her yerde aynıdır: Bu büyük başarıdan dolayı burjuvazinin her fırsatta kendini yüceltmesine refakat eder biçimde en rezilane ara sokaklar ve dar yollar ortadan kalkar, ama- hemen başka bir yerde, ve çoğunlukla en yakın mahallede ortaya çıkarlar.”²¹

Bu kendi kendini yeniden üreten problem düşük gelirlilerin kent merkezindeki yaşam alanlarını minimum çabayla ve maliyetle ele geçiren ve maksimum kâr sağlayan sermaye sahipleri için zenginlik aracıdır. Toprak, üzerinde inşa edilecek yeni bir kompleksle değerini katlar, bu sırada yerinden edilmişler -bir ücret karşılığı olsun ya da olmasın- benzerleriyle birlikte yeni bir homojen küme oluşturmak üzere yer değiştirir ve daha fazla yoksullaşır. Diğer bir deyişle, kentsel dönüşüm müdahaleleri eşitsiz gelişimin makasını açarak kentteki çatışmayı besler ve daha fazla yoksulluğun üretilmesine yol açar.²² Harvey bu üç noktayı şehir hakkı talebinin doğması ile ilişkilendirir. Artı ürün ve artı değer üretimi için sömürülen emek ve kârın eşitsiz

²¹ Friedrich Engels, **Konut Sorunu**, Çev. Güneş Özdural, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s.70.

²² Harvey, **Asi Şehirler**, s. 60.

dağılımı, işbölümünün ve uzmanlaşmanın da tırmanmasıyla yaratılan yabancılaştırma ortamı ve işbirliğinden bireyselliğe evrilmiş bir toplum, mekân siyasetinden yoksun ve mekân kullanımı özel sektörün ve devletin inisiyatifinde bulunan mülksüzler şehir üzerinde büyük bir tasarruf kaybının işaretleridir. Şehrin yönetiminde ve dolayısıyla düzenlenmesinde söz sahibi olan kamu-özel ortaklığı ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda mekânı vurguna uğratarak devrimin ve kârın yönetmenliğini üstlenir.²³ Bu tasarrufu elde edebilmek ve dağıtabilmek için şehir hakkı anlamlı bir çerçeve olabilir. Talep ise; “*artı ürünün üretimi ve kullanımı üzerinde daha fazla demokratik denetim. Kentsel süreç bunun başlıca kanallarından biri olduğundan, şehir hakkı artı değerın kentleşme yoluyla kullanımı üzerinde demokratik kontrolü sağlayarak tesis edilir.*”²⁴

3.2.1 Geleceğin Rüyası

Jules Verne (1828-1905) *Yirminci Yüzyılda Paris*'te, yaşadığı dönemden yüz yıl sonraki Paris'in durumunu anlattığı bir kurgu kaleme alır 1863 yılında. Verne'in hayalindeki Paris geleceğin habercisi niteliğindedir ve bir kurguya göre oldukça şaşırtıcıdır. Kitapta şehir, ekonomi, gündelik ve kültürel hayat gibi pek çok başlığa değinilir. Paris sokaklarını anlatırken de detaylardan kaçınmaz Verne. 1960'larda demiryolu çemberleriyle kuşatılmış Paris'i, XV. Louis döneminde surlarla bir hapisane gibi çevrelenmiş hâline benzetir.²⁵ Sınırları belirleyen modern surlar demiryollarıdır artık. Verne'in dört kuşak olarak tasarladığı demiryolu ağı şehrin merkezi kadar çeperini de işgal eder ve Paris, Seine bölgesini yutmuş bir metropole dönüşür. Şehri dört bir yandan birbirine bağlayan ve hızlı ulaşım sağlayan bu ağlar bütünü, devlet eliyle, karayolu trafiğine engel olmayacak şekilde yapılır. Üstelik Verne, dumansız ve buharsız çalışan demiryolu trenlerinin nasıl bir sistemle hareket ettiğini de kuvvetli hayal gücü ve bilim kurgu merakı ile detaylandırarak anlatır. Demiryolu ağının yanı sıra Paris'in ışıltılı hayatına da rastlanır bu yüzyıl sonrası Paris tahayyülünde. Kalabalık sokaklar, lüks mağazalar, sokak ışıklandırmaları, makinenin

²³ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s. 429.

²⁴ Harvey, *Asi Şehirler*, s. 66.

²⁵ Jules Verne, *Yirminci Yüzyılda Paris*, Çev. İsmet Birkan, İstanbul, ALFA, 2016, s. 23.

‘kolay kullanılabilir ve yönetilebilir’ bir araç olması dolayısıyla atsız, yani motorlu taşıtlar ve dahası.

“Bütün bu çeşitli ilerleme ve iyileştirmeler, işlerin çokluğunun insanlara dinlenecek zaman bile bırakmadığı ve hiçbir gecikmeye izin vermediği bu yüksek ateşli yüzyıla pek uygun görünüyordu. Güneşinkine eş parlaklıkta ışıklarla aydınlatılmış bu bulvarlar; sokağın gürültüyü yutan asfaltı üzerinde sessizce seyreden bu binlerce araba; lambalarından beyaz ışık huzmesi yayılan bu saraylar kadar zengin ve görkemli mağazalar, ovalar kadar geniş meydanlar; içlerinde yirmi bin konuğun krallar gibi yaşayıp ağırlandığı bu dev oteller, bu ince ve narin kemerler, uzun zarif galeriler, bir sokaktan ötekine uzanan köprüler; nihayet akılalmaz bir hızla havayı yarıyormuş gibi görünen bu ışıl ışıl trenler... Atalarımızdan biri bütün bunları görse ne derdi acaba?”²⁶

Peki Jules Verne, 1960’ların Paris’ini görse ne derdi? Şüphesiz gördüğü manzara karşısında hayrete düşer, belki kendisini kâhin ilan eder ve bir sonraki yüzyılı tasarlamak için yeni bir kitap yazmaya başlardı. Fakat bu sefer sınırlarını daha da zorlamalı çünkü 60’ların Paris’i hayal ettiğinin de ötesinde bir çıkmaza girmek üzere. Eski ve yeninin geçimsiz ilişkisi kent üzerinde bir gövde gösterisine dönüşecek ve 1960’lı yıllar Paris’te bu çatışmanın doğurduğu yeni çatışmalarla devam edecektir.

1960’lara kadar olan süreçte Paris’te varlığını sürdüren akımların kent üzerindeki faaliyetleri bu çatışmaları resmetmek için elverişli bir alandır. Keza sonrasında da aktif olarak çalışmalarını sürdürürler. Lefebvre bu akımların pek çoğuna yakından şahit olur ve bazıları ile de birebir çalışır. Sitüasyonistler ve özellikle Guy Debord, Lefebvre’in yakından tanıdığı ve birlikte çalıştığı fakat daha sonra yolunu ayırdığı bir örnektir. Lefebvre’in ‘moment’ kavramından etkilenen Sitüasyonistler ‘durumlar’ yaratma üzerine bir istikamet çizer ve yeni olanı bulmak için her türlü yolu mübah hâle getirirler. Aslında farklı tarzları olsa da bu grupların ortak bir noktaları vardır: Paris. Başkent’in özgür havasının yanında eski ve yeni krizi arasındaki sıkışmışlığı onların itici gücü olur.

“1960’ların başından itibaren Paris kendini düpedüz varoluşsal bir krizin ortasında bulmuştu. Eski olan daha fazla ayakta kalamazdı, fakat yeni olan da göze fazlasıyla berbat, ruhsuz ve bomboş görünüyordu. Jean-Luc Godard’ın 1967 yapımı filmi 2 ou 3 choses que je sais d’elle / Onun Hakkında Bildiğim İki-Üç Şey, bu ânın hissiyatını çok iyi yakalar. Parasal ihtiyaçlardan olduğu kadar sıkıntıdan fahişeliği iş edinmiş çocuklu ve evli kadınları tasvir eden filmin arka planında, Amerikan şirket sermayesi tarafından işgal edilmiş bir Paris şehri, Vietnam Savaşı (ki başlangıçta Fransızların meselesi iken o

²⁶ Verne, **Yirminci Yüzyılda Paris**, s. 32.

sıralarda Amerikalılar tarafından devralınmıştır), karayolu ve çok katlı konut inşaatındaki patlama, ve şuursuz bir tüketiciliğin baskınına uğramış şehir sokakları ve dükkânları karşımıza çıkar.²⁷

Bir yandan gelir dağılımındaki eşitsizlik ve kentin sınırsız gibi görünen değişimi; öte yandan tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ve boş zamanın politikleşmesi varoluş sancılarını besler. Bu sancı meyvesini vermelidir artık. Sitüasyonistlerle yolu ayrılan Lefebvre *Gündelik Hayatın Eleştirisi*'nden sonra zaten modernliğe sürüklenmiş Paris'teki gerilime ve onun yarattığı sıkışmışlığa demokratik bir söylem altında çözüm üretmek için kollarını sıvar. Filmin çekildiği yıl yayımlanan *Şehir Hakkı* 68 Hareketi'ne ilham verdiği iddia edilen bir baş yapıttır.

3.2.2 Kent Sorunu

Yeni imkânlar üretmek isteyen ve umut aşıl原因 Lefebvre, *Şehir Hakkı*'nın daha giriş kısmında düşüncenin ve eylemin ufkunu açmayı hedeflediğini ve bunun da sistemlerin parçalanmasıyla mümkün olacağını açık bir şekilde ifade eder.²⁸ Şehirciliği (*urbanisme*) bu bağlamda ele alan Lefebvre, zamanının şehirciliğini ideolojik ve pratik fanusundan çıkarıp politik bir süzgeçten geçireceği iddiası ile âdeta meydan okur.²⁹ Diğer bir deyişle, şehircilik anlayışına ve uygulamalarına karşı bir başkaldırı sergiler. Lefebvre şehri ve şehirciliği felsefenin konusu olarak okumak isterken, şehirciliğin gündeme gelmesinden evvel şehir ve kentsel yaşama dair birtakım gözlemlerini aktararak kent sorununa giriş yapar. Kent sorunu, sanayileşme sürecinin bir parçasıdır. Modern toplumun bir özelliği olan sanayileşmeden bir sanayi toplumu değil, kent toplumu doğar. Bir belirleyen ve belirlenene işaret etmek gerekirse belirleyen önceliği sanayiye verilmekle birlikte daha sonra iç içe geçecek olan bu ikilinin kökenleri ise şehirlere dayanır. Çünkü şehrin kendisi sanayileşmeden çok daha önce egemenliğini kurmuştur. Kentleşme ise bir sonuç olarak vitrinde yer almasına rağmen, Lefebvre'e göre sermayenin kentleşmesinin ötesine geçilecektir. Lefebvre, Marx'tan miras yeniden pozisyonlandırma aracılığı ile sanayi, şehir, kentleşme

²⁷ Harvey, *Asi Şehirler*, s. 30.

²⁸ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 19.

²⁹ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 20.

diyalektiğini kurarak uzak gelecekteki bir mekâna, sınırların aşıldığı bir dünyanın imkânlarına ulaşmaya çalışır.

3.2.3 Tayf

Kente bir görüntü olarak bakıldığında analitik yaklaşımın doğurduğu rasyonelliğin sentez aracılığıyla bir şeyin üzerini örttüğü görülür. Görülmesi istenmeyen bu gizemli şey stratejilerdir. Lefebvre, kent genelindeki işlevselciliğin yarattığı ayrımları stratejiler aracılığıyla vurgular. Bu ayrımlar, ideolojik stratejilerin yarattığı ayrıcalıklardan kaynaklanır. Ayrıcalıkların yarattığı her türden farkın yansımaları olarak ortaya çıkan ayrımcılıklar sınıf stratejisi ile örtülmek istenir.³⁰ Lefebvre'e göre ayrımcılıklar mutlak surette fark edilmediği zaman ve koşullarda bile bir yerlerde saklıdır. Buna örnek olarak gettoları gösterir. Gettolar genel olarak belirli bir ekonomik sınıfa hitap etse bile Yahudi veya siyahilerde, işçi veya entelektüellerde olduğu gibi birbirlerine benzeyenlerin meskenlerine dönüşür. Bu ekonomik olarak güçlü olanlar için de geçerlidir çünkü onların yaşam alanları da birbirlerine benzer özellikte bir grupta ya da gruplarla çevrilidir. Bu ekonomik, kültürel ya da mekânsal ayrımcılık devlet eliyle yahut özel sektör aracılığıyla büyütüp beslenir. “*Devlet daha ziyade yukarıdan, özel teşebbüs ise aşağıdan hareket eder.*”³¹ Bu vesileyle, kuşatılmış olan kent ve kent toplumu özgürlükten ve gerçeklikten uzaklaştırılır. Ayrımcılığı besleyen bu tutum kent toplumunu yok etme girişimidir. Oysa demokratik olmanın temel niteliği ayrımcılıklar karşısındaki tutum ile belirlenir. Buna rağmen devlet ve özel sektör kenti ateş altında bırakmak konusunda ısrarcıdır. Amaç, bir noktada kentin yerine geçmektir. Diğer bir deyişle, kenti düzenlemek, yönetmek ve kent üzerindeki her türlü icraat hakkını kazanmaktır. Kentin denetimi el değiştirdikçe şehre özgü olanın yok olması tehlikesi baş gösterir. Bir yapıt olarak şehrin tahrip edilmesi ve yapıt niteliğini kaybetmesi bu vesileyle gerçekleşir. Bu çözülme esnasında yaratılan çevre önlemler, kurallar ve kısıtlamalarla donatılır, kentteki çatışma ve çelişkilerin önü açılır.³² Çatışma ve çelişkiler yalnızca teorik boyutu ele geçirmez, aynı zamanda gündelik hayatın her anında kendini göstermeye başlar. Pratikte kent toplumu hem

³⁰ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 109.

³¹ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 111.

³² Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 112.

bütünleyici hem de ayrımcıdır. Bir yandan toplumun bütün katmanlarını meta, kültür ve değerlerle entegre çabası görülür ve asgari düzeyde pasif katılıma destek verilir³³, öte yandan iş, özel hayat, boş vakit, eğlence ve mekân gibi alt başlıklarda ayırt edilen gettolaşma eğilimi vardır. Dolayısıyla pratikteki çatışma çıkarlar üzerine bütünleştirici bir yapıda olsa da bizatihi bu çıkarlar doğrultusunda ayrıma ve ayrımcılığa giden yolda makası açar.

“...bir sınıf stratejisi şeklinde işleyen ayrımcılığın politik anlamı açıktır. Ayrımcılığın kurbanı olan, geleneksel şehirden sürülen, güncel ya da olası kent yaşamından yoksun kalmış *işçi sınıfı* için pratik, dolayısıyla *politik* bir sorun vardır.”³⁴

Yerleşmiş bu politik sorunu aşmak için ise işçi sınıfının tek bir seçeneği vardır: Kendi stratejisini belirlemek ve uygulamak. Şehircilik bu stratejinin uygulanması için temel bir nitelik taşır. Lefebvre’in var olan şehircilik anlayışını ters yüz etmeye kalkışması bu anlamda isabetlidir. Yeterli karşılığı olmayan, toplumun bütün sınıflarına hitap etmeyen ve üstelik çıkarlar doğrultusunda bilimsel rasyonellik kullanılarak erk sahipleri tarafından şekillendirilen şehircilik anlayışı çelişkili toplumsal yapıyı büyütmede ve gündelik hayatın uçurumlarını artırmaktadır. Bu çelişkileri aşmak için toplumun genelinin katkılarının kaçınılmaz olarak gerekliliğine işaret eden Lefebvre, işçi sınıfının tarihsel işlevine dayanarak bu mücadelede onun bir dayanak olduğunun altını çizer. Bu bir anlamda tarihsel hak kazanımı sürecinde işçi sınıfının tartışmasız rolü ile ilişkilidir.³⁵ Lefebvre, işçi sınıfının mücadelesini ve baskısını hak temelli meselelerin nihayete ermesinde merkezi ve etkili bulur.

3.3 Bu Bir Devrim Mi?

Öncelikle kitabın *Şehir Hakkı (Le droit à la ville)* başlığını taşımasına rağmen -tek başına olmamakla birlikte- özellikle Türkçe literatürde şehir hakkı yerine kent hakkı kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu ayrımın üzerinde durmak Lefebvre’i anlamak için faydalı olacaktır. Lefebvre şehir hakkından mı bahseder yoksa kent

³³ Katılımın pasifize edilmesi de sınıf stratejisinin bir ürünüdür. Bu sayede hem sözde bir katılımın varlığı iktidarın müdahalelerini örtbas eder hem de entegrasyona bağlı olarak bütünleştirici bir görüntü sunulur. Lefebvre, gerçek ve aktif katılımın öz yönetimden başka bir şey olmadığını vurgular. Bu da stratejiler ve çıkar çatışmaları ile yönetilen kentlerde karşılaşılacak bir rejimdir.

³⁴ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 117.

³⁵ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 131.

hakkından mı? Bu konu ile ilgili çeşitli yaklaşımlar olmakla birlikte ilk önce Lefebvre'in şehir ve kente hangi boyutlarda yaklaştığını çözümlenmeye çalışmak kendisinin kent hakkı ve şehir hakkı kavramlarına dair görüşlerini aydınlatmak için önemli olacaktır. Bunun için *Şehir Hakkı*'ndan hemen sonra kaleme aldığı *Kentsel Devrim*'den hareketle gelecekte geçmişe doğru bir akış şehir ve kentin konumlandırılmasını açıklayabilir. Kapitalizmin itici gücü olan, sermayeye fırsatlar yaratan ve onun döngüsünü sürekli kılan sanayileşmenin kendisi olsa da yaklaşan gelecekte bir kentsel devrim öngörür Lefebvre ve bunun kapitalizmin motor gücünü yeniden tanımlayacağı iddiasındadır. Sanayileşmenin sorunsallaştırılmasından onun belirleyen olarak neden olduğu kentleşmenin eleştirisine, sonrasında ise kentleşmenin eleştirisinden “bir bütün halinde kentleşmeden doğan kent toplumu”nun³⁶ bugünkü edimsiz karakterinden gerçekliğe dönüşmesinin ardından çözümlenmesine doğru giden düşünsel bir geçişin altındaki iddiadır bu. Sanayi sorunlarının, kentleşme sorunlarının ve en sonunda da kent toplumu için gerekli olan unsurların kritiği ile uzaktaki bir kentsel devrime ulaşılacaktır. Buradaki hipotezi, *Kentsel Devrim*'in daha giriş cümlesinde belirttiği üzere “toplumun bir bütün halinde kentleşmesi” durumu, yani kent toplumuna ulaşmaktır.

3.3.1 Kent Toplumuna Doğru

Kent toplumu geleceğin toplumu olarak ele alınır. Şu an içinde bulunulan koşulların aşılması durumunda ulaşılacak bir merteye, bir sonuçtur. Dolayısıyla Lefebvre kent toplumuna virtüel karakterde bir nesne olarak bakar. Henüz yoktur ama gerçekleşmesi olası olandır. Bu yüzden kent toplumunu muhtemel nesne olarak tanımlar.³⁷ Dolayısıyla “*kent, şimdiki zamanın gerisinde olan tamamlanmış bir gerçeklik olarak değil, aksine bir ufuk, aydınlık bir virtüellik olarak tanımlanır.*”³⁸ Oysa şehir somut bir gerçeklik olarak zaten vardır ve çeşitli boyutlarda tecrübe edilmiş olmakla birlikte ona bilinen ve belirli bir nesne olarak yaklaşılır.

Lefebvre, şehir ve kent meselesini ele alabilmek için mekânsal-zamansal eksenini kullanarak, ilk etapta kır ve şehir arasındaki ilişkinin gidişatı hakkında bir

³⁶ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, s. 7.

³⁷ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, s. 9.

³⁸ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, s. 21.

çizelge sunar. Bu çizelge dönemseller olarak kullanılan üretim biçimlerine dayanarak kurgulanmıştır. Burada amaç kır ve şehir diyalektiğini kurmak ve kırı bilerek şehre yöneltilecek bakış ile şehrin iç çelişkilerine ulaşabilmektir. Toprak mülkiyetinin iktidar elinde olduğu politik şehir³⁹ ile başlayan çizelge kentsel mekânın mübadele mekânı hâline geldiği ticaret şehri,⁴⁰ kapitalin ve ucuz iş gücünün mekânı sanayi şehri ve kent sorunsalı ile bütünleşen kritik bölge olarak devam eder. Bu çizelgedeki geçişler üretim ilişkilerinin dönüşüme uğraması ve böylece mekân politikalarının değişmesi ile mümkün olur. Mekân söz konusu olduğunda Lefebvre, üretim tarzları arasındaki geçişi teorik olarak önemser; “*çünkü bu, mekânı altüst ederek mekâna dâhil olabilen toplumsal üretim ilişkileri içindeki çelişkilerin etkisidir. Her üretim tarzı -hipotez gereği- kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir.*”⁴¹ Tasarlanan değil yaşanan mekân olarak doğa kökenli, tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerin sürdürüldüğü mutlak mekân⁴², doğu despotizmi ile özdeşleşmiş hem dinî hem de politik olan kutsal mekân⁴³, birikim mekânı olarak tarihsel mekân⁴⁴, mekânın devlet egemenliğinde bulunduğu ve siyasal olarak kurumlaştırılan soyut mekân⁴⁵, soyut mekânın çelişkilerinin derinleştiği ve mekânın tüketimine yönelen çelişkili mekân⁴⁶ dönemseller ayırımın unsurları arasındaki geçişlerde hayat bulmuş ve yine birbirini yok ederek ya da besleyerek ilerlemişlerdir. Bu aynı zamanda şehirden kent toplumuna giderken üretilen mekânın dönüşümünün çizelgesidir. Lefebvre’in ütopyası olan farklılıklar mekânı olarak diferansiyel mekân ise çelişkilerin çözüm noktası, geleceğin mekânıdır.

Lefebvre’in bu şehirleri zaman-mekân ekseninde uzun uzadıya ele almasının tek bir nedeni vardır: Eski şehre dönüşün mümkün olmadığını göstermek. Eski şehir ölmüştür ve istikamet kent toplumuna doğru olmalıdır. Nostaljik tavır işlevini yitirmiş ve geçmişin kalıntıları ile oynamak eski bir alışkanlık olarak raflarda yerini almıştır. Mühim olan toplumsal hayatın öznesine bağlı kalabilmek ve anlamsız ve amaçsız

³⁹ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 14.

⁴⁰ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 15.

⁴¹ Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 75.

⁴² Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 247.

⁴³ Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 248.

⁴⁴ Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 77.

⁴⁵ Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 292.

⁴⁶ Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 355.

sularda yüzmektir. Anlam kaybı olduğu anda özne için inşa edilecek bir şey de kalmayacaktır. Bu yüzden hedef kent toplumunun insanı olmalıdır. Kent toplumunu yaratacak tek güç kentsel yaşamın içinde saklıdır. Bu noktada “*düşünümsel yaklaşım ve aygıtların acilen dönüştürülmesi gerektiği*”⁴⁷ de bir gerçektir. Geleceğin mekânı diferansiyel mekâna yaklaşmak ancak dönüşümle mümkündür. Bunun için Lefebvre transdüksiyon teorisinden ve deneysel ütopyaadan medet umar. Bunlar bir yandan da kent toplumunu oluşturabilecek ilk adımlardır. Ütopya olmadan bir şehir ya da kent toplumu inşa etmek olanaksızdır. Sonuçta bunlar birer tahayyülün ürünleridir. Fakat bu tahayyül tek başına yeterli değildir. Transdüksiyon, bir nesnenin inşasında gerekli bilgi aktarımını sağlayarak farklı kombinasyonların gerçekleşmesini sağlar. Kaynağını gerçeklikten alır ve böylece deneysel ile teorik arasında sirkülasyon yaratır ve en uyumlu kombinasyona ulaşmak için kullanılır. “*İcadın içine kesinliği, ütopyanın içine bilgiyi dahil eder.*”⁴⁸ Dolayısıyla yaklaşımı zenginleştirerek zihinsel ve araçsal boyutların yönünü değiştirir. Deneysel ütopya ise amaçsal doğrultuda gerekli kriterlere göre gözlenmesi beklenen ütopyaadır. Toplumsal olana faydalı ve onunla uyum içerisinde eşleşecek ölçü, yer ve zaman gibi kriterlerin keşfedilmesi gerekir. Transdüksiyon ve deneysel ütopya özleri itibarıyla bakış açısını değiştirmek, mümkün olasılıkları sentezlemek ve bunların arasından en elverişli olanına ya da olanlarına ulaşmak için Lefebvre’in radarına girer. Fakat bunlarla birlikte gözden kaçırılmaması gereken üç kavram vardır: Yapı, işlev ve biçim. Bir yandan dogmatizmin her türlüünden sakınmak için bu üç kavrama da eşit mesafede yaklaşmak ve her birini tanımlamak, öte yandan da doğası gereği üçünün de birbirlerinden ayırt edilecek derecede farklı olduklarını kabul etmek gerekir.⁴⁹ Amaç gerçeklikten doğan olasılıkların sentezine ulaşmak ise yapı, işlev ve biçim eşit ve sıralı bir şekilde kullanılmalıdır Lefebvre’e göre. Aksi hâlde, süreç içerisinde bu kavramların birbirlerinin yerine geçmeleri ya da dönüşerek anlam karmaşası yaratmaları olasıdır. “*Anlam çoğulluğu ya da karışıklığı düşünce yokluğuna ve kendini zenginlik sanan yoksulluğa hizmet eder.*”⁵⁰ Politika, ekonomi, edebiyat, demografi, coğrafya ya da

⁴⁷ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 123.

⁴⁸ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 124.

⁴⁹ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 124.

⁵⁰ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 101.

sosyoloji gibi şehre yaklaşan her bir birimin merceğinden farklı anlamlar ve yansımalar çıkacak, bu da nesnel ve bütüncül yaklaşıma ket vuracaktır.

Diferansiyel mekânın anlaşılabilmesi için ütopyadan sonra, aslında içinde bulunulan ölçek olarak gerilim hattının bir diğer ucunu oluşturan izotopi gelir. Yerdeşlik olarak da anılan izotopi, ütopyaların sistematik şekilde kumanda edilmesi ile şehirlerde yaratılan özdeş ve ayrımsız mekânları işaret eder. Birbirine benzeyen, zaten benzetilmek amacıyla inşa edilen, her yerdir. “*Homolog ve analog başka bir mekân varsa, izotopiye girer.*”⁵¹ İzotopik coğrafyaların sonucu olan aynılaştırılmış mekânların arkasında erk sahipleri vardır.

“Örneğin devlet rasyonalizmi tarafından şekillendirilen mekânlarda dikkat çeken bir izotopi vardır: Büyük düz çizgiler, geniş, boş caddeler, çok açık perspektifler, küçük insanların çıkarlarını da, ücretleri de umursamadan, kendinden öncekini yok eden toprak işgalleri bu şekilde değerlendirilmelidir.”⁵²

Ya Haussmann gibi bürokrasi aracılığıyla devletin eli ya da sermayenin maşası aynılaştırılmış mekânların -öncesinde ve sonrasında- üzerindedir. Mekânı yönetmek, kullanmak, ona şekil vermek ve en önemlisi mekân üzerinden artı değer elde etmek bu erk sahiplerinin güdümündedir. Fakat izotopinin kentte konumlanabilmesi için akıntının tersinde bulunan heterotopi ile karşılaşması gerekir.

“Kent fenomeni, aynı zamanda devasa niteliktedir; olağanüstü genişlemesi ve yayılması sınırlanamaz. Yakın düzeni içine alan *uzak düzen*, ayrı zamansallıkları bir araya getirir ve onları farklılıklara (heterotopiler) göre toplar. Fakat her yerde ve her zaman izotopi ve heterotopi karşı karşıya gelir, çatışır, bu şekilde *başka yere*; doğacak, kendini dayatacak ve daha sonra mekânsal-zamansal doku tarafından absorbe edilip dağıtılacak *farklı* merkeze yol açar”⁵³

Bir zaman-mekân birimine tekabül eden heterotopi farklılığın mekânı olarak gündelik hayatın içerisinde kendine yer edinir. Burada farklılık; özgürlüğün, kendiliğın ve dönüşümün nüvelerini yüklenir. Heterotopi, izotopik olanın karşısındadır ve amacı onu baltalamaktır. İzotopik olanın yerine geçmek için bir direnç gösterir. Yerleşik toplumsal biçimlenişlere karşı direniş farklılığın mekânını görünür kılar. Çünkü mekânın; kullanıcılarına, diğer bir deyişle öznesine uygun şekilde planlanarak yeniden

⁵¹ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 40.

⁵² Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 122.

⁵³ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 161.

üretmesini sağlar. Aynı zamanda bu direnç heterotopiye devrimci kimliğini kazandırır.

“Lefebvre’in heterotopya kavramı (ki Foucault’nunki ile derin farklılıklar içerir) ile tarif ettiği liminal toplumsal mekanlar “farklı bir şey”i olanaklı kılmanın ötesinde, devrimci bir güzergahın tanımlanmasında bu farklılığa temel önem atfeder. Bu ‘farklı şey’in bilinçli bir plandan doğmuş olması şart değildir; insanların salt yapıp ettikleri, hissettikleri, duyumsadıkları ve gündelik yaşamlarındaki anlam arayışının parçası olarak ifade ettikleri şeylerden doğar. Bu tür pratikler her yanda heterotopik mekanlar üretir”⁵⁴

3.3.2 Kent Hakkı

Lefebvre, her ne kadar kitabına *Şehir Hakkı* adını vermiş olsa da tarihsel olarak ele aldığı bölümlerde şehrin geçmişe ait bir şey olduğunu ince ince işler. Dönemsel olarak işlev bakımından farklılıklar gösteren ya da içinde ve dışında gerçekleşen faaliyetlerin değişmesi ile karakter olarak da başkalaşan şehirleri daha metnin en başında göstermeye başlar. Tarihi şehrin bir bilgi olarak aktarılması bile bugün yaşayan bir şeye işaret edilmediğini gösterir biçimdedir. Fakat Lefebvre bunu açık bir şekilde dile de getirir. “*Tarihsel olarak biçimlenmiş şehir artık yaşanmaz, pratik olarak kavranmaz. Turistler için, gösterilere ve pitoreske susamış estetizm için kültürel bir tüketim nesnesinden başka bir şey değildir. Onu sahiden anlamaya çalışanlar için bile şehir ölüdür.*”⁵⁵ Tıpkı klasik hümanizma gibi. Fakat Lefebvre bu ölüme nihilist bir tavırla yaklaşmaz.

“Ya, kent hayvanı, eski ‘toplumsal hayvan’ ve eski şehir insanı eşzamanlı olarak aşılarak çok-anamlı, çok-duyulu, ‘dünya’yla (çevreyle ve kendisiyle) karmaşık ve şeffaf ilişkiler sürdürebilen kent insanına doğru gidilecek ya da nihilizme düşülecek! İnsan öldüyse, kimin için inşa edeceğiz?”⁵⁶

Şehrin ölümü insanın ölümü anlamına gelmez onun için. Çünkü kent bütün gerçekliğiyle ayaktadır ve küllerinden doğmaktadır. Gündelik hayat da bunun bir ispatıdır. Üstelik odak noktası bir yokluk ya da hiçlik değil aksine yaşayan ve yaşananın olanaklarıdır. Kent toplumu ve insana yönelecek olan her adım hem şehircilik hem de kentsel yaşam için verimli ve stratejik olacaktır. Lefebvre’in umut vadeden düşünümü işte bu yaklaşımının altında yatar. O geleceğe doğru yapılacak

⁵⁴ Harvey, *Asi Şehirler*, s. 38.

⁵⁵ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 120.

⁵⁶ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, s. 121.

yatırımların peşindedir. Tüm bunlarla beraber Lefebvre için önemli olan şey ise bu süregiden karmaşada gizil hâlde kalmış tortuları eşelemektir. Toplumsal pratikler, yarılmalar, ayrışmalar, entegrasyon ya da katılım dinamikleri gibi daha pek çok şey bu tortuları ortaya çıkarmanın aracı olurlar. Kent, insanın en başta ikamet etmesi için bir zemin hazırlar. Toplumsallık ise ikametten öte hayatta kalabilmenin bir sonucudur. Önce belirli gelenek ve kurallar, sonrasında ise haklar ile bütünleşir. Tıpkı geleneksel şehirlerde olduğu gibi kent de insana belirli imkânlar sunar. Bu imkânlar doğrultusunda düzenlenen yapılar kısıtlamaları da beraberinde getirir. Hak mefhumunun kendisi bile sınırlı bir yapıdadır. Kent içerisinde verilmiş ve kazanılmış haklar da belirli sınırlar içerisindedir. Fakat yine de bu haklar tanınır ve uygulanır. Yaşama, eğitim, sağlık, çalışma, barış ya da eşitlik hakları gibi birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak haklar sözleşmelerle korunur.

Lefebvre'in tarif ettiği şehir hakkı ise kolektif bir haktır ve onun tabiri ile bir çığlık ve talep olarak karşımıza çıkar.⁵⁷ Kent toplumunun tabiatında bulunan toplumsal ihtiyaçlar hem antropolojik hem de özelleşmiş ihtiyaçlardır. Kenti farklı kılan ve kent içindeki parçalanmanın aşılmasını sağlayan ise özelleşmiş ihtiyaçlardır. Bilgi, sanat, spor ya da her türlü oyun faaliyeti insanın ve toplumsal hayatın gidişatını parçalayan ve bölüştüren işbölümü düzenini aşmak için birer araçtır.⁵⁸ Bu yüzden özgül kentsel ihtiyaçların karşılanması şehir hakkının kazanılması ile paralellik gösterir. *“Şehir hakkı, basit bir ziyaret etme ya da geleneksel şehirlere geri dönme hakkı olarak düşünülemez. Sadece dönüşmüş, yenilenmiş kentsel yaşam hakkı olarak formüle edilebilir.”*⁵⁹ Toplumsal pratiğin tarihsel serüveninde kazanılan bir haktır bu ve geçmişle bağını koparmıştır. Diğer bir deyişle, eskiye referansla bir şehirden söz edilmez. Aksine var olanın ve geleceğin üzerine inşa edilir. Ekonomik, kültürel ya da toplumsal bağlamda bugün gelinen noktanın bir tezahürüdür. Bu yüzden Lefebvre şehir hakkı ile eski şehre değil kentselliğin dinamiklerinden doğan haklara, kent hakkına, işaret ettiğinin altını çizer. Çünkü şu an gerçek olan kentsel toplumdur. *“Eski şehir hakkı değil, fakat kent yaşamı, yenilenmiş merkezilik, karşılaşma ve değiş tokuş yerleri, yaşam ritimleri ve zaman kullanımı, bu anlardan ve yerlerden tam anlamıyla*

⁵⁷ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 132.

⁵⁸ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 119.

⁵⁹ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 132.

faydalanma haklarıdır bunlar."⁶⁰ Kentin bütün imkânları üzerinde söz sahibi olma, ihtiyaçlara binaen yeni olanaklar yaratma ve bunları kullanma edimine sahip olmaktır.

Fakat bu söylemler yine de belirsizdir. Şehir öldüyse şehir hakkı nasıl kentsel yaşam hakkı olacaktır? Lefebvre gelecekte bahsederken bilinmeyenden ve bilinmezlikten dem vurur. Bu durum aslında onun, gündelik hayatın dinamizminin farkında olduğunun bir göstergesidir. Yarın sokakta gerçekleşecek olan bir eylemi bilmek güçtür ama bunun bilinirliğini kazanmak üzere yatırım yapmak akıllıcadır. Böylece yarınlar bilinmese de tahmin edilebilir bir düzeye taşınabilir. Tıpkı 68 Hareketi'nin kendinden önce ayak seslerinin duyulması gibi. Böylelikle geliştirilecek kentsel bir strateji amacına ulaşmak için daha az çabaya ihtiyaç duyar. Bugün kentlerdeki hak arayışlarının ya da katılım taleplerinin doğrudan Lefebvre'ye dayandırılması pek gerçekçi değildir. Bunlar ihtiyaçlardan ve taleplerden kaynaklanan kentsel hareketleri doğurur. Fakat Lefebvre'i burada önemli kılan şey, kıvılcımların kentsel yaşamın her anında ve mekânında ortaya çıkabileceği gerçeğini fark etmiş olmasıdır. Lefebvre'in takviminde yalnızca strateji değil kendiliğindenlik de yer alır. Kentsel yaşam bu akışı bünyesinde barındırır. Heterotopya da bu vesile ile ortaya çıkar ve olası bir hareketin ve kent hakkının nüvelerini taşır. Kentsel yaşam canlı bir organizma gibi yaşar ve hem kendi sorunlarını hem de kendi çözümlerini üretir. Bu ikisi arasındaki yarık açıldığında ise kent krizi ve buna bağlı olarak kentsel hareketler baş gösterir. Hareketlerin kolektivitesi karşılaşılan sorunun paydaşlığından doğar ve başlangıçta kent ya da şehir hakkı ekseninde bir mücadeleye girilmez. Ancak spesifik sorunların kent çevresinde ortaya çıkması bu meseleleri kent hakkı başlığı altında toplayabilir. Dolayısıyla Lefebvre'in en büyük katkısı kavramsal bir çerçeve sunmak değil, tortular dediği krizleri besleyen açmazların farkına varıp onları kurcalamasıdır.

“Şehir hakkı fikri birtakım entelektüel heves ve modalardan değil (her ne kadar etrafta bunlardan bol miktarda bulunsa da), aslolarak sokaklardan, mahallelerden ezilen insanların naçar zamanlarda yükselen yardım ve destek çılgınlığından doğmaktadır.”⁶¹

Kentsel yaşam hakkından mühlhem talep ve çığlıkların itici gücü olarak işçi sınıfını referans gösteren Lefebvre üretim araçlarının hakimiyetinden yoksun, sıradan ve

⁶⁰ Lefebvre, **Şehir Hakkı**, s. 158.

⁶¹ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 33.

klasikleşmiş anlamıyla fabrika işçisini tarif etmez. Artık kentte “*yarın ne halde olacağını bilmeden yaşayan, güvencesiz, geleceksiz çalışan ‘prekarya’ geleneksel proletaryanın yerini almıştır.*”⁶² Kentteki yoksunluk ve yoksullukla yüz yüze gelen herkes bu sınıfın ve mücadelenin bir parçasıdır ve birlikte örgütlenmelidirler.

Kent modern insanın kafesi gibidir. Bir yandan metanın dolaşımı için kaçınılmaz olan ekonomik faaliyetlerin merkezidir, öte yandan kültürel ve toplumsal bağlamda kentli insanın meskenidir. Karşılıklı bir mecburiyet ilişkisidir bu. Kentte doğan, büyüyen, üreten, tüketen, gelişen, maruz kalan, yüzleşen modern insanın kurucu pozisyonu ile kent üzerinde hak iddia etmesi doğaldır. Fakat bu yalnızca basit anlamıyla bir hak kazanımı değildir. “*Şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu.*”⁶³ Kendini yeniden keşfetme, ihtiyaçların ve arzuların kesişim noktasını bularak asgari fayda edinme ve bunları yaparken de şehri değiştirme, düzenleme, yönetme ve onunla birlikte yaşama hakkıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bireysel değil müşterek bir haktır ve ortak paydanın geliştirilmesi ya da keşfedilmesi elzemdir. Şehir hakkı, kent üzerinde söz söyleme ve uygulama gücünü elde etmektir. Bu güç yine de Lefebvre tarafından belirli sınırlarla ifade edilmemiştir. Bir anlamda sınırları çok geniş ve muğlak bir iskelete benzer şehir hakkı. Bunun bilinçsiz olarak bu şekilde ortaya konduğunu düşünmek pek mümkün değildir. Zira Lefebvre gündelik hayat pratiklerinin farkında ve bunu ilk elden deneyimlemiş biridir. Pratiklerin esnek bir yapıda olduğunu ve her gün başka bir şekle bürünebileceğinin farkındadır. Zaman-mekân eksenleri de bunu doğrular niteliktedir. Devam eden bir çizgide değil gündelik hayatın içinde olduğu gibi aralıklı ve kesikli bir yol izler bu eksenler. Şehir hakkı da zaman ve mekânın şartlarına oldukça bağlıdır. Dönemin toplumsal şartları, rejimi ya da dalgalanmaları şehir hakkı için içerik oluşturabilecek seviyededir. Bu bakımdan dönemsel ve mekânsal örgütlenmeleri çitlemelerden azat eder şehir hakkı. Değişmeyen tek şey ekonomik özgürlüğün sınırlılığıdır. Kentteki sınıfsal ayırım kendini yenilediği sürece şehir hakkı mevzubahis

⁶² Harvey, *Asi Şehirler*, s. 34.

⁶³ Harvey, *Asi Şehirler*, s. 44.

olacaktır. Kendisini ve çevresini keşfeden toplum talep ve çılgınlıklarını duyurmak üzere kolektif olarak bir araya gelme cesaretini de gösterecektir.

3.3.3 Lefebvre'den Sonra

Bugün kent hakkının literatürdeki yeri oldukça kapsamlı olmasına rağmen kent hakkı deyince Lefebvre'den sonra akla ilk gelen isimlerin başında David Harvey'i telaffuz etmek yerinde olur. Harvey'nin Lefebvre'e olan ilgisi ilk çalışmalarından itibaren malumdur. Fakat kent hakkı kavramını doğrudan kullandığını görmek için 2000'li yılları beklemek gerekecektir. Öyle ki Harvey *Sosyal Adalet ve Şehir*⁶⁴ kitabından sonraki otuz yıllık süreçte kent hakkını mevzubahis etmez. 2008'de, *New Left Review*'de yayımlanan yazısı⁶⁵ ile gündemine aldığı görülür ve bu yazı kent hakkı meselesinin en önemli referanslarından biri hâline gelir. Harvey, daha sonra *Asi Şehirler*'de kent hakkı tartışmasını sürdürecektir. Bu geç buluşmanın mazereti olarak *Şehir Hakkı*'nın İngilizce çevirisinin 90'lı yılların sonunu bulması gösterilebilecek olsa da Harvey'nin esas tartışma alanının kapitalizmin işleyişi olduğu ve şehrin bu çerçevede içerisinde ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda Harvey'nin bilinçli bir tercih yaptığı yorumunu yapmak mümkündür. Eski çalışmalarına referansla, Harvey kendisini Lefebvre'in bazı çalışmalarına katkı sağlayacak şekilde konumlandırmış olsa da kent hakkını Marksizm ile şehir arasındaki anahtar için geliştirilebilecek yeterli açıklayıcı veya programatik potansiyele sahip olarak görmediği söylenebilir. Aslında Lefebvre ve Harvey arasındaki temel fark, Lefebvre'in çalışmasının Marksist felsefeden mülhem olması, Harvey'nin çalışmasının ise ampirik Marksist ekonomi politiğe dayanmasıdır. *Asi Şehirler*'de Harvey bu ayrımı sürdürerek kent hakkına itibarını iade etmekle birlikte sistemsel krizin kentsel kökenlerine daha fazla odaklanır. Tüm bunlara rağmen Harvey'nin kent hakkına dair çıkarımları Lefebvre'den sonra literatürün merkezini teşkil etmekten geri kalmaz. Fakat Harvey'nin suskunluğu ile geçen on yıllarda kent hakkı konusu üzerine yazılıp çizilmediği, tartışmaların sürmediği de akıllara gelmemelidir. Kenti, kentleşmeyi ve kentlileri konu edinen her alanda Lefebvre ve kent hakkı ile karşılaşmak mümkündür. Özellikle 2000'li yıllarda kent hakkı verimli bir toprak olarak kullanılır.

⁶⁴ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

⁶⁵ David Harvey, "The Right to the City", *New Left Review*, No: 53, Eylül-Ekim 2008, s. 23-40.

*The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*⁶⁶ kitabında Don Mitchell, kentin kamusal alan üzerindeki şiddetli mücadeleye dayanan bir adalet teorisi sunar. *The Right to the City*'nin, Mitchell'in kamusal alan üzerine yaptığı önceki çalışmalarının oldukça tutarlı ve erişilebilir bir derlemesini temsil ettiği söylenebilir. Mitchell, bu derlemeye doğrudan haklar meselesine odaklanan teorik bir tartışmayla başlar. Mitchell giriş ve sonuç bölümlerinde, 11 Eylül saldırılarına ve politik söyleme 2001 yılından itibaren egemen olan korku iklimine atıfta bulunur. Kitabın kentsel ortamı etkileyen, kapitalist ideolojiye bağlı hukuk sistemi gibi yapısal süreçler ile kamusal alanı şekillendiren sokak düzeyindeki mücadele arasında bir denge sağlamayı amaçladığını belirtir. Kent hakkı da ancak bu şekilde bir dengeye ulaşabilir. *The Right to the City*, ötekileştirilmişlerin haklarını genişletmek için giriştikleri mücadelenin anlatısıdır. Marjinal gruplara yönelik fırsatlar ancak haklar çatısı altında ve hukukun gücüne başvurarak genişletilebilir ve kent hakkı da sosyal adaletin sağlanmasında başat rol oynayacaktır.

Nicholas Blomley'nin, modern kapitalizmi ürettiği soylulaştırma, sosyo-mekânsal tabakalaşma ve eşitsizliği mülkiyet kavramı üzerinden ele aldığı çalışmasında⁶⁷ Lefebvre'in kent hakkını neden mülkiyet hakkı olarak tanımlamadığı üzerinde durulur. Kent hakkı kavramının derinliğinin mülkiyet hakkının kalıbına sığamayacağını farkında olan Blomley, yine de mülkiyet hakkı kavramını kullanmamak konusunda Lefebvre'in yeteri kadar açık olmadığını iddia eder. Çünkü kent hakkının özgürlük, yaşama alanı ve ikamet etme, Lefebvre'in *œuvre* olarak işaret ettiği yapıta sahip olma haklarını kucakladığını, mülkiyet haklarının kent hakkıyla daha fazla ilişkilendirilmesi gerektiğini ve böylece sağın münhasır tacirliğinde bulunan mülkiyet haklarının kent hakkı aracılığıyla kurtulabileceğini ileri sürer.

Gilbert ve Dikeç, *Right to the city: politics of citizenship* başlık çalışmalarında, kent hakkı kavramını gündelik hayatın pratikleri bağlamında ele alarak kent hakkının yeni vatandaşlığın (*new citizenship*) kapılarını aralayacak imkânları barındırdığını vurgularlar. Çalışma, barınma, eğitim ve serbestlik gündelik hayatın fragmanları

⁶⁶ Don Mitchell, **The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space**, New York, Guilford Press, 2003.

⁶⁷ Nicholas Blomley, **Unsettling the City: Urban Land and the Politics of Property**, New York, Routledge, 2004, s. 154.

olarak topluma katılım hakkını, dolayısıyla kent hakkını temsil ederler. Kent hakkı, katılım ve sosyal ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirilirken asıl anlamını, bu ilişkilerden doğacak yeni bir düzen ve politik mücadele olanaklarından alacaktır. Diğer bir deyişle, kent hakkı devredilecek bir meta değil, politik eylemler ve toplumsal ilişkilerle sökülüp alınacak bir haktır. Bu mücadele vatandaşlığın yeni bir tanımını gerektirir. Günümüzde uluslararası hareketliliğin boyutlarının ve göçmen politikalarının vatandaşlık tanımının sınırlılıklarını ortaya koyduğunu belirten Gilbert ve Dikeç, kent hakkının yeni bir vatandaşlık tanımına aracılık edebileceğini dile getirirler.⁶⁸

Kafui A. Attoh, pek çok çalışmanın aksine, kent hakkının ne olduğu ile değil hangi haklar grubu tarafından temsil edilebileceği ile ilgilenir. Kent hakkının ne olması gerektiğini ya da demokratik kent politikaları kapsamında ne anlama geldiğini tartışan çalışmalar olmasına rağmen bizzat hak bağlamında ele alındığı oldukça nadir görülür. Attoh'un çalışması kent hakkının, haklar sınıflandırması içerisinde değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Kent hakkı, bir yandan kolektif ve sosyo-ekonomik bir hak olarak incelenirken, öte yandan devlet gözetimi ve müdahalesine karşı klasik bir özgürlük hakkı olarak tanımlanır. Haklar sınıflandırmasındaki çeşitlilikler, kent hakkı konseptinin radikal genişliği ve aynı zamanda bu genişlikten kaynaklanan pratik anlamını tanımlamadaki zorluk kent hakkını belirli bir kalıp ile bağdaştırma konusunda güçlük yaratır. Bu yüzden Attoh, kent hakkının muhtelif türde hakkı içerebileceğini ve mücadeleleri oldukça farklı görünebilecek gruplara ve bireylere hizmet edebileceğini belirtir.⁶⁹

Lefebvre'in ve kent hakkının güncelliğini koruduğunu gösteren başka bir çalışma da Geuder ve Alcântara'nın kaleme aldığı ve kentsel hareketlerin dijitalleşmesi çerçevesinde kent hakkını tartıştıkları makalede bulunabilir.⁷⁰ Kentsel hareketlerin sosyal medya vasıtasıyla tartışma dağarcığının genişlediğini dile getiren makale, ana akımın aksine insanları harekete geçirmek, protestoları koordine etmek

⁶⁸ Liette Gilbert & Mustafa Dikeç, "Right to the City: Politics of Citizenship", **Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre**, Ed. Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid, New York, Routledge, 2008, s. 259.

⁶⁹ Kafui A. Attoh, "What kind of right is the right to the city?", **Progress in Human Geography**, C. 35, No: 5, Ekim 2011, s. 674.

⁷⁰ Jacob Geuder & Livia Alcântara, "(Urban) Space, Media and Protests: Digitalizing the Right to the City?", **Perspectives on Henri Lefebvre: Theory, Practices and (Re) Readings**, Ed. Jenny Bauer & Robert Fischer, Berlin, De Gruyter, 2019, s. 141.

ve alternatif anlatılar üretmek konusunda çevrimiçi platformların etkili bir araç hâline geldiğinin altını çizer. Kentsel hareketlerle kol kola yürüyen dijitalleşmeyi Lefebvre'in kent hakkına aktarmak ister ve kent hakkının dijitalleşmesinin, kavramsal çerçeveye zarar vermek bir yana, kavrama ve politik mücadeleye yeni katmanlar kazandıracağını ileri sürer.

SONUÇ

*“Kendi benzerliğinin içinde çerçevenemez misin,
gizemcilerin deyimiyle,
kendi uyumunda yansıyamaz mısın?”¹*

Lefebvre’in pek çok eserini kaleme aldığı 1970’li yıllarda, dünyada olduğu gibi Avrupa’da da Marksizm’in hayaleti dolaşmaktadır. Bu sırada Lefebvre kendine özgü Marksist yaklaşımı ile kent teorilerine yeni bir soluk getirir ve 60’ların sonunda, sanayileşme sonrası toplumsal ve mekânsal dönüşüm problemlerini çözeceğini düşündüğü kent hakkı kavramını ortaya atar. Aynı zamanda bu, geriye dönük bir kanal açarak kent çalışmalarını ve kente bakış biçimini Marksist bakış açısıyla güncelleme teşebbüsüdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ‘Altın Yıllar’, refah devletinin yükseldiği, sanayi çalışanlarının ekonomi içindeki paylarının büyüdüğü, ekonominin tam istihdam ilerlediği bir dönemdir. Ayrıca İngiliz iktisatçı Keynes’ten esinlenen politikalarla önemli bir kamu talebinin yaratıldığı bu dönemde; mutfak, kozmetik, giyim, sentetik deterjan, plaklar, fotoğraf makinaları, el mikseri, kozmetik, bilgisayarlar gibi öncesinde lüks olarak kabul edilen ürünler, kitlesele üretimle evlerin içine girer. Tüketim kültürünün yerleştiği ve savaş sonrası yaşanan bebek patlaması (*baby boom*) ile birlikte genç nüfusun arttığı 60’lı yıllar önemli toplumsal değişikliklere şahitlik eder. Özellikle Paris, modernizmin araçlarını teknoloji hamlesiyle birleştirerek cazibe merkezi hâline gelir. Modernitenin ve kentin özgürleştirici havasıyla pek çok hareketin çıkış noktasını oluşturur. Modern sanat teorileri Paris havasını soluyarak eyleme geçerler. Lefebvre’in de ilişki içinde olduğu sanatçılar kenti yaratıcı üretimin mekânı olarak kullanmaya ve gündelik hayatın politikasını yapmak üzere deneysel çalışmalara başlarlar. Çalışmalar pozisyon itibari ile süregidenin karşısında durup eskinin yerine yeni olanı üretmeyi hedeflese de Marksist teorinin sanat çevrelerinde baskın olarak benimsenmesi Sitüasyonistler marifetiyle gerçekleşir. Muhalefet gündelik hayatın parçası hâline gelir. Müzikten alışverişe, cinsellikten eğitime her şey yeniliğin ve farklılığın sinyallerini verir.

¹ Charles Baudelaire, **Paris Sıkıntısı**, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 39.

Dönüşümü, genç kuşağın devrimci potansiyelini ve yenilik arayışını fark etmiş olacak ki Lefebvre, demokratik bir kent tasavvurunu sermayenin ve devletin sınırlarını ters yüz edecek bir şekilde kaleme alır.

Kent hakkının temel kazanım hedeflerinden ilki toplumsal adaletin sağlanması üzerinedir. Toplumsal adalet sağlanmadığı sürece kent hakkından bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Peki toplumsal adaletten kasıt nedir? Kent hakkında olduğu gibi toplumsal adalet sloganında da birtakım belirsizlikler söz konusudur. Öyleyse, netleştirmek için Lefebvre'den hareketle, kent hakkının içeriklerinden yola çıkalım. Kent hakkı, her şeyden önce kentte yaşama hakkını imler. Fakat dahasını da ister: Kentte iyi ve eşit yaşama hakkı. Buradaki kilit noktalar iyi ve eşit yaşamaktır. Yaşamda iyi ve eşit olması gereken şeyler nelerdir? Tabii ki ihtiyaç duyulan her şey. Toplumsal adalet temel ihtiyaçların eşit dağılımı ile mümkündür. Lefebvre'in 'kent hakkının çılgılığı' olarak tanımladığı, hayatta kalmak için zorunlu olan ihtiyaçlar adına verilen mücadelenin sesidir. Dolayısıyla yaşamın ve kentsel yaşamın özüne dair bütün gereklilikler; barınma, çalışma, temiz hava, temiz su, sağlık hizmetleri, ücretsiz ulaşım, altyapı gibi akla gelebilecek gündelik hayatın her türlü bileşeni topluma eşit bir şekilde ulaşmalı, insanca bir yaşamın tüm koşulları sağlanmalıdır.

Öte yandan, kent hakkı mekânsal adaletin peşindedir. Lefebvre'e göre adaletsizliğin mekânsal boyutu mekânın üretiminden kaynaklanır. "Hayatı değiştirmek, toplumu değiştirmek; uygun bir mekân üretimi yoksa bunun hiçbir anlamı yoktur."² Modern kapitalist üretimin mekâna rasyonel müdahalesi ve kentsel mekânı artı-değer madenine dönüştürmesi mekânın servet üzerinden bölüşümüne yol açar. Böylece kent üzerindeki mekânsal yoğunlaşmalar, mekânın üretimini ve mekânı düzenleme tasarrufunu elinde bulunduranların inisiyatifi ile şekillenir. Bu durum, tasarruf sahibi olmayanların ikamet etme ve müdahale etme haklarını elinden aldığı gibi kent merkezinden faydalanma imkânlarını da sınırlı hâle getirir. Sermaye sahipleri kent merkezlerini ele geçirirken kent sakinleri, bazen yerinden edilme bazen de mülksüzleştirme politikalarıyla kendilerine benzeyenlerle yoğunlaştıkları kümeler oluşturmak zorunda bırakılarak çeperlere sürülür ve pasifize edilirler. Bu yüzden kent hakkı, mekânın, değişim değeri üzerinden değerlendirilerek artı-değerin ürünü

² Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, s. 87.

olmasını değil, üretim mekanizmalarını ele geçirerek kullanım değeri üzerinden herkes için mekânlar olmasını talep eder.

Kent hakkı talebinin bir diğer başlığı ise katılım hakkıdır: kent sakinlerinin kentsel topluma katılma hakkı. Katılım hakkı yalnızca söz söyleme ya da protesto edebilme hakkı ile sınırlı olmayıp en temelde üretme, düzenleme ve müdahale etme hakkıdır. Lefebvre, planlama sorumluluğunu da katılıma dâhil eder. Katılım, hakların sömürüsüne ve neoliberal şehirciliğin yağmasına karşı mücadele sürecinin yolunu açar. Bu sayede karar alma mekanizmaları ve süreçleri, bireylerin kentsel kararların alınma sürecine katılmalarına elverişli hâle gelir. Katılım, karar alma mekanizmalarını elinde bulunduran sermaye ve devletin yerine kent sakinlerinin yöneteceği bir süreci yeniden çerçeveledir ve onları kentsel olanın üretimine dâhil eder.

Kent hakkı, pek çok hakkı bünyesinde barındıran kolektif bir haklar bütünüdür ve kolektivitinin kurulabilmesi için ortak bir aidiyet ve mücadele gereklidir. Kamusal alanın paylaşımı ve mülkiyet haklarından bağımsız olarak kentsel mekânın kullanımı müşterekliğe ve birlikte mücadeleye ihtiyaç duyar. Oysa parçalılık, homojenleştirme, aynı anda güvenli siteler ve gecekondu üretme ve kamulaştırma tehdidi altındaki sanayi sonrası kentler, toplumsal ilişkileri ve birliktelik olanaklarını zedelemekle meşgul. Kent hakkı, tam da bu zedelenmeye karşı, kentte yaşayanlara kentsel olan için mücadele etme ve onları bir araya getirme imkânı sunar.

Kent hakkı kavramsallaştırması 1960'lı yılların sonlarında Henri Lefebvre tarafından ortaya atılmakla birlikte, gündeme geldiği tarihten itibaren yeni anlamlar ve içerikler kazanmaya, farklı bakış açılarına kaynaklık etmeye ve yeni tartışmaların başlangıç noktasını oluşturmaya devam etmiştir. 2000'li yıllara kadar doğrudan "kent hakkı" ifadesini kullanmamakla birlikte David Harvey, ilk çalışmalarından itibaren kenti, Marksist bir çerçevede ele almış ve kenti ilgilendiren sorun alanlarını kent hakkı bağlamında tartışmıştır. Marksist felsefeden ziyade ekonomi politik tartışmalardan beslenen Harvey, kent hakkından hareketle sistemsel krizin kökenlerine inmeyi amaçlamıştır. Harvey'nin yanı sıra kent hakkını, yasal süreçlerle sokak mücadelesi arasında bir denge noktasına ulaştırmaya çalışan Don Mitchell'in; Lefebvre'in kent hakkını bir mülkiyet hakkı olarak tanımlamamakla hata yaptığını savunan Nicholas Blomley'nin; kent hakkı kavramını gündelik hayat pratikleri ve toplumsal ilişkiler bağlamında tartışarak yeni bir vatandaşlık tanımına ulaşmayı amaçlayan Gilbert ve

Dikeç'in; kent hakkını somut siyasal çözüm arayışı olarak değil doğrudan doğruya kolektif ve sosyo-ekonomik bir hak olarak tanımlayan Kafui A. Attoh'un; dijitalleşmenin ve sosyal medya kullanımının kentsel hareketleri nasıl dönüştürdüğünü inceleyen Geuder ve Alcântra'nın çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda kent hakkı tartışmasının giderek daha da derinleştiği, kılcallaştığı ve yaygınlaştığı; bilhassa kent çalışmaları bağlamında hegemonik hâle geldiği gözlemlenmektedir.

Peki bütün bu literatür boyunca dikkat çekilen kapitalist düzenin şehri ele geçirerek kentsel bir form kazandırma gücü nereden kaynaklanmakta ve nasıl sürdürülmektedir? Bunları bilmeden kent hakkının savunusu mümkün değildir. Çünkü kent hakkı tam olarak arka planda ince ince işlenen planların çözümlenmesi ve ifşa edilmesi yoluyla muarız pozisyon alabilir ve ancak bilinene karşı savaş verilebilir. Aksi hâlde nereye ulaşacağını bilmeyen ve ayakları yere basmayan ütopyik bir tasavvurdan başka bir anlam ifade etmez. Bu yüzden, her şeyden önce sorun alanlarının tartışılması gerekir.

Marx'ın metanın kullanım ve değişim değerleriyle ilgilenmesi doğrudan kapitalizmin çözümlenmesini başlatacak bir hamledir. Çünkü kapitalizmin özgünlüğü, metayı kullanım değerini sönmümlendirmek koşuluyla değişim değeri üzerinden bir yeniden üretim döngüsüne tabi tutmasıdır. Bu yüzden kullanım ve değişim değerlerinin geçerli olduğu alanları tespit etmek ve sonuçlarını takip etmek mücadele alanının keşfine yardımcı olacaktır. Lefebvre, şehri sermayenin ürünü olarak değil toplumsal birikimin gerçekleştiği yapıt olarak görür. Kullanım değeri üzerinden varlığını idame ettiren bir yapıttır şehir. Kent ise sanayileşme sonrası modern kapitalizmin bir ürünü. Neden şehir bir sanat eseri ile kıyaslanırken kent bir fabrikasyon muamelesi görür? Şehrin bir eser olması, onun sermaye yığını değil toplumsal zenginliği ve belleği biriktirmesinden ötürüdür. Diğer bir deyişle, sermaye tarafından kuşatılmamış ve sermayenin üretim, dolaşım ve tüketim sarmalına henüz alet edilmemiştir. Özgürdür, kullanım değeri ipotek edilmemiştir. Kent mekânı ise sermaye tarafından kontrol altına alınmış ve üzerinde gerçekleşecek her işlemin ayrıcalıklı bir kitlenin tekelinde olduğu değişim değerini temsil eder. İşlenmiş bir ürün gibi vitrinlenir ve istemli olarak belirli bir grubun çıkarlarına göre dönüştürülür. Kentte mekân üzerindeki bütün kullanım hakları gayri iradi bir şekilde aktarılmış olur.

Mekânın kullanım değerinin işgali eşitsiz gelişimin sınırlarını genişletir. Çünkü kent, artı-değer üretiminin aracı olduğu gibi aynı şekilde sermayenin soğurulmasında da kilit konumdadır. Sermaye döngüsünü devamlı kılarak eşitsiz gelişimi sistematikleştirir. Mekân üretimi üzerinden elde edilen artı-değer ve birikimin tekelleşmesi terazinin diğer ucundaki kent sakinlerini hem sermayenin kaynaklarından ve sermayeden hem de kent merkezinden uzaklaştırır. Sermaye kentleştikçe toplum üzerindeki hakimiyeti de artar. Yalnızca konut üretimi değil yollar, altyapı hizmetleri, köprüler ve kamusal alanlar da üretim ve tüketim konusunda kentte yaşayanları dışsallaştırır. Kent mekânından elden edilen rantın paylaşımı sınırlı olduğundan kent sakinleri, kent üzerinden gelip geçen ikincil bir statüye sürüklenir.

Öte yandan, Lefebvre, gündelik hayatın tortularına ulaşmak için yabancılaştırmanın üzerine eğilir. Lefebvre'in kentteki yabancılaştırmadan kastettiği Marx'ın emeğe yabancılaştırma kavramını da kapsayan bir üst yapıdır. Her türlü insan faaliyetini içeren bir yabancılaştırma bu. Toplumun birbirinden uzaklaşmasının yanı sıra kente de yabancılaştırmasıdır. Yabancılaştırma, kentte bir edilgenlik üretir: Kente olan aidiyeti sömürür ve kentliyi kent hakkında söz söyleme ve eyleme geçme konusunda pasifleştirir. Aidiyet yoksa katılım, katılım yoksa kolektif hareket yoktur. Kent hakkının ihtiyaç duyduğu ortaklaşma yabancılaştırmanın etkisiyle devre dışı bırakılır. Bireyselliğin egemenliği altında biraradallığın devinimini sağlamak bir hayli güçtür.

Kent hakkı mücadelesinin başlayabilmesi için mücadele alanlarının keşfedilmesi önemli bir adımdır. Mücadele kapitalizmin ürettiği koşullara karşı verilecekse karşıtlık, doğrudan doğruya kapitalist sisteme yönelmelidir. Meta değerinin mekânı ve toplumu dönüştürmesi, eşitsiz gelişimin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda kente erişime engel olması ve gündelik hayatın yabancılaştırması tespit edildikten sonra geriye tek bir soru kalır. Nasıl yapılmalı? Lefebvre kent hakkını hedef olarak ortaya koyar fakat ona ulaşmak için açık bir reçete sunmaz, yol gösterici olmaktan çok kışkırtıcıdır. Yine de burjuva ve işçi sınıfının rolleri üzerinden bir yola işaret eder. İşçi sınıfı kente dair imkânlarını ahlaki ya da felsefi bir sağduyuda değil sanayi üretiminde aramalıdır. Sanayi üretiminin araçları işçi sınıfının elinde olmadığı müddetçe rasyonellik ve gerçeklik buluşamayacak, başka bir dünya mümkün olmayacaktır. Karar alma mekanizmaları üretim araçlarının sahipliği ve kullanımını olmadan yönetilemeyecektir. Kent toplumunun gerçekleşmesi de yine işçi sınıfının

tabiatına bağımlıdır. Yıkıcı tüketimin üretim ve yaratım ile yer değiştirerek kentin müşterekleşmesi ve kullanım değerini kazanması proletaryanın geliştireceği kentsel stratejilere dayanacaktır. Toplumsal ihtiyaçlara yönelik bir planlama ve neoliberal şehirciliğe karşı geliştirilecek yeni bir şehircilik kentten tam anlamıyla faydalanmanın öncülleri olacaktır. Lefebvre, belki kendiliğindenliğin büyüsunü bozmak istemediğinden belki de geleceğın sorunlarını özelleştiremediğinden sıçrama noktasından bitiş çizgisine kadar detaylı bir tamim, bir formül hazırlamaz fakat yine de bu, onun güncel kent hakkı ve kentsel devrim tartışmalarının her boyutunda temel referans noktası olmasını engellemez. Bugün kent sorunu ve kent hakkı gündemi Lefebvre'in idealindeki işçi sınıfının egemenliğini dillendirmiyor olsa da hâlâ katılımı önceleyen ve kent kaynaklarına ulaşımı mümkün kılacak pozisyonları yakalamaya çalışıyor.

KAYNAKÇA

- Akalın, Kürşat
Haldun: “Rasyonel Ekonomik Faaliyetin Muhasebesi Açısından Werner Sombart ve Max Weber”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.65, 2015, s. 15-80.
- Andreas, Alfred
Theodore: **History of Chicago**, Chicago, A. T. Andreas, 1884.
- Atılğan, Yusuf: **Aylak Adam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Baudelaire, Charles: **Paris Sıkıntısı**, Çev. Tahsin Yücel, 4. bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt: **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Benjamin, Walter: **Pasajlar**, Çev. Ahmet Cemal, 14. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Bensussan, Gérard ve
Labica, Georges: **Marksizm Sözlüğü**, Çev. Volkan Yalçıntoklu, İstanbul, Yordam, 2016.
- Borden, Iain: “Mekânın Ötesi: Georg Simmel’in Yazılarında Mekânsallık ve Kent”, **Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür**. Ed., Jale Özata Dirlikyapan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 155-184.
- Brenner, Neil: “Eleştirel Kent Teorisi Nedir?”, **Kâr İçin Değil Halk İçin**, Ed. Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 29-46.
- Brown, Nina: “Robert Park and Ernest Burgess, Urban Ecology Studies, 1925”, UC Santa Barbara, **CSISS Classics**, 2002, (Çevrimiçi) <https://escholarship.org/uc/item/6f39q98d>, 1 Ağustos 2020.
- Calvino, Italo: **Ağaca Tüneyen Baron**, Çev. Filiz Özdem, 4. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Camus, Albert: **Tersi ve Yüzü**, Çev., Tahsin Yücel, 10. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2013.

- Cervantes Saavedra, Miguel: **La Mancha’lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote II**, Çev. Roza Hakmen, 14. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Combeau, Yvan: **Paris’in Tarihi**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Yayınevi, 2015.
- Coornaert, Monique ve Garnier, Jean-Pierre: “Présentation: Actualités de Henri Lefebvres” **Espaces et sociétés**, C.76, 1994, s. 5–11.
- Covery, Merlin: **Psikocoğrafya: Londra Yazıları**, Çev. Selen Serezli, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2011.
- Debord, Guy: “Critique of Separation”, Çev. Ken Knabb, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/separation.html>, 25 Ağustos 2020.
- Debord, Guy: “Introduction To a Critique of Urban Geography”, Çev. Ken Knabb, **Les Lèvres Nues**, C.6, 1955, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/presitu/geography.html>, 25 Ağustos 2020.
- Debord, Guy: “Report on the Construction of Situations and on the International Situationist Tendency's Conditions of Organization and Action”, Çev. Ken Knabb, 1957, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/report.html>, 25 Ağustos 2020.
- Debord, Guy: **Gösteri Toplumu**, Çev. Okşan Taşkent ve Aysen Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Dostoyevski, Fyodor: **Suç ve Ceza**, Çev. Ergin Altay, İstanbul, 23. bs., İletişim Yayınları, 2013.
- Dürüşken, Çiğdem: **Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni**, 2. bs., İstanbul, Alfa, 2016.
- Elden, Stuart: **Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible**, London, Continuum, 2004.

- Engels, Friedrich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 9. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1990.
- Engels, Friedrich: **Konut Sorunu**, Çev. Güneş Özdural, 2. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Esgin, Ali: “Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve İlkeler”, **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, Ed. Ali Esgin & Güney Çeğin, Ankara, Phoenix, 2018, s. 13-34.
- Frisby, David: **Modernlik Fragmanları: Simmel, Kracauer ve Benjamin’in Eserlerinde Modernlik Teorileri**, Çev. Akın Terzi, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.
- Goist, Park Dixon: “City and Community: The Urban Theory of Robert Park,” **American Quarterly**, C.23, No:1, Bahar 1971, s. 46-59.
- Harris, Frank: **The Bomb**, Washington, Feral House, 2008.
- Harvey, David: **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Harvey, David: **Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru**, Çev. Başak Kıcıır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel, 2. bs., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015.
- Hesse, Hermann: **Bozkırkurdu**, Çev. Kamuran Şipal, 16. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Horwitz, James: **An Analysis of Selected Sociological Writings of Robert Ezra Park**, Michigan, ProQuest LLC, 2004.
- Jung, Werner: **Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi**, Çev. Doğan Özlem, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2001.
- Kennedy, Paul: **The Rise and Fall of the Great Powers**, Great Britain, Unwin Hyman, 1988.
- Knabb, Ken: **Situationist International Anthology**, Berkeley, CA, Bureau of Public Secrets, 2006.
- Kundakçı, Deniz: **Max Weber**, İstanbul, Say Yayınları, 2016.

- Kurczynski, Karen: **The Art and Politics of Asger Jorn: The Avant-Garde Won't Give Up**, ASHGATE, Burlington VT, 2014.
- Lannoy, Pierre: “When Robert E. Park Was (Re) Writing “The City”- Biography, the Social Survey, and the Science of Sociology”, **The American Sociologist**, C.35, No:1, Bahar 2004, s. 34-62.
- Lefebvre, Henri: **Critique De La Vie Quotidienne**, Paris, B. Grasset, 1947.
- Lefebvre, Henri: **Writings on Cities**, Çev. Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, 4. bs., Oxford, BLACKWELL, 2000.
- Lefebvre, Henri: **La somme et le reste**, 4. bs., Paris, Anthropos, 2009.
- Lefebvre, Henri: **Gündelik Hayatın Eleştirisi I**, Çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Lefebvre, Henri: **Şehir Hakkı**, Çev. Işık Ergüden, 2. bs., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015.
- Lefebvre, Henri: **Mekânın Üretimi**, Çev. Işık Ergüden, 4. bs., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2016.
- Lefebvre, Henri: **Kentsel Devrim**, Çev. Selim Sezer, 5. bs., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2017.
- Lettrist International: “Project for Rational Improvements to the City of Paris”, Çev. Reuben Keehan and Gerardo Denís, **Potlatch**, C.23, 1955, (Çevrimiçi) <https://www.cddc.vt.edu/sionline/presitu/potlatch23.html>, 25 Ağustos 2020.
- Levy, Marc: **Özgürlük İçin**, Çev. Ayça Sezen, 2. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2009.
- Library of Congress: (Çevrimiçi) <https://www.loc.gov/item/sn94095384/>, 15 Mart 2020.
- Lindner, Rolf: **The Reportage of Urban Culture Robert Park and the Chicago School**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Lynch, Timothy P.: “Better Than a Hundred Speeches: The Strike Song”, **The Encyclopedia of Strikes in American History**, Ed. Aaron

- Brenner, Benjamin Day, Immanuel Ness, New York, 2009, s. 103-117.
- Marcus, Greil: **Ruj Lekesi: Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi**, Çev. Gürol Koca, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Marcuse, Peter: “Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı?”, **Kâr İçin Değil Halk İçin**, Ed. Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, Çev. Ali Yağz Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 47-71.
- Martindale, Don: “Şehir Kuramı”, **Şehir ve Cemiyet**, Der. Ahmet Aydoğan, Çev. Fırat Oruç, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 35-100.
- Marx, Karl: **Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim Yayıncılık, 1979.
- Marx, Karl: **Capital: A Critique of Political Economy**, Çev. Ben Fowkes, Harmondsworth, Penguin in association with New Left Review, 1992.
- Marx, Karl: **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, 7. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2011.
- Merrifield, Andy: **Henri Lefebvre: A Critical Introduction**, New York, Routledge, 2006.
- Merrifield, Andy: **Metromarksizm**, Çev. Nihal Ünver, İstanbul, Phoenix, 2012.
- Park, Robert E. ve Burgess, Ernest W.: **Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler**, Çev. Pınar Karababa Kayalığıl, 3. bs., Ankara, Heretik Basın Yayın, 2018.
- Plant, Sadie: **The Most Radical Gesture: The Situationist International In a Postmodern Age**, London ve New York, Routledge, 1992.
- Reclus, Elisee: “Property”, **The Alarm**, 2 Nisan 1886, (Çevrimiçi) <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/10297.html>, 21 Nisan 2020.
- Ross, Kristin ve Lefebvre, Henri: “Lefebvre on the Situationists: An Interview”, **Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents**, Ed. by. Tom McDonough, Cambridge, The MIT Press, 2002.

- Salzmann, Joshua A. T.: **Liquid Capital Making the Chicago Waterfront**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2018.
- Schmid, Christian: “Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Anaakımı”, **Kâr İçin Değil Halk İçin**, Ed. Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 72-99.
- Sennet, Richard: **Berber**, Çev. İlkey Özkürallı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Shields, Rob: **Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics**, Routledge, New York, 1999.
- Simmel, Georg: **Bireysellik ve Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.
- Simmel, Georg: **Modern Kültürde Çatışma**, Çev., Elçin Gen, 12. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Singer, Daniel: **Prelude to Revolution: France in May 1968**, Chicago, Haymarket Books, 2013.
- Sunar, Lütfi: “Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir”, **Sosyoloji Dergisi**, C.3, No:22, 2011, 223-442.
- Tekeli, İlhan: **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Tönnies, Ferdinand: **Cemaat ve Cemiyet**, Çev. Emre Güler, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2019.
- Tournier Michel: **Cuma ya da Pasifik Arafı**, Çev. Melis Ece, 3. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Tuna, Korkut: **Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri**, 3. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2017.
- Turner, Bryan Stanley: **Classical Sociology**, London, SAGE, 1999.
- Verne, Jules: **Yirminci Yüzyılda Paris**, Çev. İsmet Birkan, İstanbul, ALFA, 2016.

- Weber, Max: **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Çev. Musa Ceylan, 9. bs., İstanbul, Yarıncı Yayıncılık, 2010.
- White, Morton ve Lucia: **The Intellectual versus the City: From Thomas Jefferson to Frank Lloyd Wright**, New York, Mentor Book, 1964.
- Zweig, Stefan: **Dünün Dünyası**, Çev. Gülperi Sert, 5. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2015.
- 2011: *The Fair Labor Standards Act of 1938, as amended*. [Washington, D.C.]: U.S. Dept. of Labor, Wage and Hour Division. <http://purl.fdlp.gov/GPO/gpo24709>. (ABD 2011 yılında çıkan kanun maddesi)
- 2020: “Chicago”, (Çevrimiçi) <https://www.history.com/topics/us-states/chicago>, 21 Nisan 2020.